

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СИНЮЧЕНКО АРТЕМ МИХАЙЛОВИЧ

УДК 32-027.21:321.7:323.2:316.344.7:316.42(043.3)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПОЛІТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРЕКАРІАТУ В УМОВАХ СУЧАСНОГО
ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА**

052 – Політологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ А.М. Синюченко

Науковий керівник: *Батрименко Олег Володимирович*,
доктор політичних наук, професор

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Синюченко А.М. Політичний потенціал прекаріату в умовах сучасного демократичного суспільства. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія» – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024.

У дисертації здійснено комплексний аналіз змісту та засобів реалізації політичного потенціалу прекаріату в умовах сучасного демократичного суспільства. В роботі удосконалено категорійно-понятійний апарат досліджуваної теми, зокрема уперше запропоновано трактування сутності політичного потенціалу прекаріату як спроможності прекарних груп використовувати традиційні та альтернативні механізми політичної мобілізації задля досягнення своїх економічних та політичних цілей.

Сформульовано уточнене визначення «прекаризації» як трансформації соціального тла держав постіндустріальної доби, що супроводжується збільшенням частки осіб в суспільстві з нестабільним способом життя та відсутністю довгострокових гарантій трудової діяльності. Інше дотичне поняття - «прекарність», пропонується визначати як характеристику чи ознаку, яка відображає нестійкий, нестабільний стан явищ та процесів у суспільному та політичному житті сучасних демократичних суспільств, викликаних низкою технологічних, політичних, економічних тощо чинників.

В дисертації систематизовано підходи та представлено ретроспективний аналіз теоретичних розвідок політичної науки з проблематики прекарності та прекаріату, розкрито їх інтерсекційний характер та логіку еволюції: від фокусування на проблемах зайнятості до більш широкого спектру досліджень соціальної стратифікації та зміни характеру соціально-політичного представництва найманої праці в нових умовах розвитку глобальної економіки та геополітики.

На основі емпіричного та статистичного аналізу на даних ОЕСР, Бюро статистики праці США, Міжнародної організації праці розкрито особливості трансформації системи соціально-трудових відносин в умовах поширення нестандартних форм зайнятості в сучасних демократичних країнах. Зокрема визначено вагомий вплив гіг-економіки на підсилення прекарності як ознаки нестандартної зайнятості. Ідентифіковано прояви гендерної, етнічної та вікової дискримінації в трудових відносинах сучасної доби та посилення на цьому підґрунті соціальної та політичної ексклюзії працівників.

Визначено, що чинниками зниження ролі професійних спілок в соціальному захисті та забезпеченні політичних прав працівників є збільшення на ринку праці осіб з нестандартною зайнятістю. Їй властива відсутність довгострокових трудових контрактів, низький рівень охоплення працівників членством в профспілках та усунення профспілок від процесу перемовин із роботодавцями за поліпшення умов праці та підвищення заробітної плати.

Компаративне оцінювання практики використання сформованого традиційного інструментарію сучасних демократій для захисту політичних прав прекаріату показало, що наразі використовуються два базових підходи. Перший підхід відображає пріоритетність інструментів короткострокової дії щодо осіб, які вже втратили роботу або охоплені нестандартною зайнятістю (соціальні виплати по безробіттю, підтримка страхування для тих, хто немає безстрокових договорів, вибіркоче впровадження універсального базового доходу). В другому підході акцентується увага на довгострокових інституційних важелях впливу на зміни у сфері зайнятості шляхом інвестицій держави в освіту, набуття працівниками нових професійних навичок, сприяння самозайнятості та дрібному підприємництву, законодавче впровадження на загальнонаціональному рівні мінімальної погодинної оплати праці для всіх видів працевлаштування.

В роботі обґрунтовано чинники слабкої релевантності підходів традиційної політики запитам прекаріату, зокрема: недостатнє фокусування уваги традиційних політичних партій на інтересах населення з ознаками класової

маргіналізації, що допоки не є для них пріоритетним електоратом; зростаючий рівень розчарування самих громадян дієвістю сучасних демократичних політичних систем, які сприймаються скоріше як ієрархічні, непрозорі та корумповані; нездатність традиційних політичних інститутів ефективно вирішувати принципові питання класової, гендерної, етнічної дискримінації. Зауважено, що окреслені чинники багато в чому зумовили посилення в останнє десятиліття тренду на популізм та активацію ультраправих та ультралівих рухів та партій в сучасних демократичних суспільствах.

На основі узагальнення міжнародного досвіду визначено найбільш поширені форми альтернативної політики як інструменту представлення інтересів прекарних прошарків, а саме: громадські протестні рухи, цифрові платформи та соціальні мережі, новітні інституції (напр. альтернативні банки та кооперативи) тощо. Визначено, що ключовою технологічною перевагою альтернативної політики щодо традиційної наразі є її пріоритет інтерсекційності при залученні громадян до політичної участі, що з одного боку, дозволяє долати обмеження жорсткої класової ідентифікації, а з іншого, розширювати політичне коло прихильників, включаючи представників як класичного прекаріату, так і інші маргіналізовані спільноти.

Проведений аналіз особливостей прояву прекарізації в Україні дозволив виявити як спільні риси, так відмінності щодо сучасних демократичних суспільств. Визначено, що в останні роки зростання чисельності прекарних прошарків пов'язано не стільки із факторами технологічних трансформацій та глобалізацією, як із деструктивним впливом повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Визначаючи необхідність залучення механізмів інституційної та політичної протидії прекарізації в умовах українських реалій, рекомендовано активувати інструментарій не лише формальних та неформальних взаємодій через засоби традиційної та альтернативної політики, але й більш активно використовувати потенціал зовнішніх (міжнародних) джерел стримування дестабілізаційних процесів у сфері соціально-трудова та соціально-політичних відносин. Зокрема, це напряму пов'язано із певними обмеженнями в умовах

війни застосовувати засоби альтернативної політики для захисту права на працю та соціальні гарантії працівників. Також визнано в якості дієвого інструменту політичну активність громадянського суспільства у протидії прекаризації та захисті ключових досягнень демократичного розвитку нашої держави.

Ключові слова: прекаріат, прекаризація, демократія, політичний потенціал, маргінальні прошарки, нестандартна зайнятість, Індустрія 4.0, політична система, неолібералізм, альтер-політика, популізм, ексклюзія, громадянське суспільство, глобалізація, мігранти.

ABSTRACT

Syniuchenko A. The political potential of the precariat in a modern democratic society. – *Qualifying scientific work on manuscript rights.*

The doctoral thesis for the scientific degree of the Doctor of Philosophy in the field of knowledge 05 “Social and behavioural sciences” on a speciality 052 “Political science”. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2024.

The dissertation provides a comprehensive analysis of the content and methods of realizing the political potential of the precariat in a modern democratic society. The work improves the categorical and conceptual apparatus of the topic under study, in particular, for the first time, the author proposes an interpretation of the essence of the political potential of the precariat as the ability of precarious groups to use traditional and alternative mechanisms of political mobilization to achieve their economic and political goals.

The author also formulates a clarified definition of "precarization" as a transformation of the social background of post-industrial states, accompanied by an increase in the proportion of people in society with an unstable lifestyle and a lack of long-term employment guarantees. Another related concept - "precarity" - is proposed to be defined as a characteristic or feature that reflects the unpredictable,

unstable state of phenomena and processes in the socio-political life of modern democratic societies, caused by a number of technological, political, economic, factors.

The dissertation systematizes the approaches and presents a retrospective analysis of theoretical research in political science on the issues of precarity and precariat, revealing their intersectional nature and the logic of evolution: from focusing on employment issues to a wider range of studies of social stratification and changes in the nature of socio-political representation of wage labor in the new conditions of global economic and geopolitical development.

On the basis of empirical and statistical analysis using data from the OECD, the US Bureau of Labor Statistics, and the International Labor Organization, the author reveals the peculiarities of the evolving system of social and labor relations amidst the proliferation of non-standard employment arrangements in modern democratic countries. In particular, the author identifies the significant impact of the gig economy on the growth of precarity as a sign of precarious employment. The manifestations of gender, ethnic and age discrimination in labor relations in the modern era and the growing social and political alienation of workers on this basis are identified.

It is determined that there is a correlation between the diminishing prominence of trade unions in safeguarding social protections and upholding the political liberties of laborers, and the burgeoning presence of individuals engaged in precarious employment within the labor market. This is characterized by the absence of long-term employment contracts, low trade union membership, and the exclusion of trade unions from negotiations with employers to improve working conditions and raise wages.

A comparative evaluation of the utilization of established conventional mechanisms within modern democracies to safeguard the political rights of the precariat reveals the adoption of two primary methodologies. The first approach underscores the prioritization of short-term measures aimed at individuals who have either lost their employment or are covered by precarious employment. Such

measures include social unemployment benefits, insurance assistance tailored for individuals lacking permanent contracts, and the selective implementation of a universal basic income. The second approach concentrates on deploying long-term institutional mechanisms to catalyze transformative shifts in employment dynamics. This involves governmental investment in education to enhance workforce skills, facilitate self-employment, and foster small business initiatives, alongside legislative initiatives such as the implementation of a national minimum hourly wage applicable across all forms of employment.

The paper provides empirical support for the limited efficacy of conventional political approaches in addressing the exigencies of the precariat. Key factors include the inadequate attention paid by traditional political parties to the concerns of marginalized segments of society, who do not constitute their primary electoral base. There is a burgeoning disillusionment among citizens regarding the efficiency of contemporary democratic political frameworks, often perceived as hierarchical, non-transparent. In addition, traditional political institutions face challenges in effectively addressing fundamental issues of class, gender, and ethnic discrimination. The above factors have significantly fueled the surge of populism and catalyzed the revival of far-right and far-left movements and political parties in modern democratic societies over the past decade.

Drawing upon a synthesis of global experiences, the study identifies several potent forms of alternative politics for advocating the interests of precarious demographics. These include public protest movements, leveraging digital platforms and social networks, and the establishment of novel institutions such as alternative banks and cooperatives. The author shows that the main technological advantage of alternative politics over traditional approaches is that it prioritizes intersectionality in engaging citizens in political participation. This strategy not only helps to overcome the limitations of rigid class categorization, but also broadens the political coalition to include representatives of both the traditional precariat and other marginalized communities.

The analysis of precarization in Ukraine has revealed both commonalities and differences in comparison with modern democratic societies. It has been concluded that the recent increase in precarious strata in Ukraine is less attributable to the forces of technological advancement and globalization, and more closely linked to the destabilizing effects of Russia's comprehensive invasion of Ukraine. In determining the need to overcome precarization in the Ukrainian context, there is a clear need for institutional and policy actions. The dissertation recommends using a range of instruments that encompass formal and informal mechanisms, including traditional and alternative policies. In addition, there is an urgent recommendation to more actively engage external (international) resources to curb destabilizing processes in the labor and socio-political spheres. Specifically, this pertains to certain limitations imposed on the implementation of alternative policies aimed at safeguarding the right to work and providing social guarantees for employees during times of war and conflict. The political engagement of civil society in countering precarization and safeguarding the fundamental gains of our country's democratic progress is acknowledged as an effective tool.

Keywords: precariat, precarization, democracy, political potential, marginalized groups, precarious employment, Industry 4.0, political system, neoliberalism, alternative politics, populism, exclusion, civil society, globalization, migrants.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Синюченко А. М. Пріоритетні напрями дослідження проблематики прекарності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології», 2021. № 39. С. 54-63. DOI: <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-39-07>* (фахова, категорія Б)

2. Синюченко А. М. Маргіналізація класової ідентичності в умовах технологічних трансформацій ХХІ ст. *Вісник Львівського університету. Серія*

філос.-політолог. студії, 2022. Випуск 42. С. 338–344. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.44> (фахова, категорія Б)

3. Синюченко А. М. Політичний потенціал прекаріату: передумови формування та можливості реалізації. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*, 2022. Випуск 43, С. 314–321. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.43.38>. (фахова, категорія Б)

Статті в іноземних виданнях:

4. Fedun I., Kudyrko L., Shnyrkov O., Bey R., Yatsiuk M., Syniuchenko A. Economic and Political Challenges of Development in Ukraine Industry 4.0. *Digitalisation: Opportunities and Challenges for Business*. Lecture Notes in Networks and Systems. Springer. Cham, 2023. Vol. 620. P. 453–467. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-26953-0_42 (Scopus)

Особистий внесок здобувача полягає у визначенні потенційних політичних ризиків розвитку Індустрії 4.0 в Україні.

5. Syniuchenko A. Integration of precarious groups into social and political processes under the conditions of modern democracies. *Knowledge, Education, Law, Management*, 2023. № 1. (53). DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.1.23> (іноземне видання, ОЕСР)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Синюченко А. М. Вплив COVID-19 на посилення процесів прекарізації в світі та країнах Центрально-Східної Європи. *Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid-19*: матеріали VI міжн.наук.-практ. конф. / Відп. за випуск: В. І. Гиря., М. М. Вегеш. Ужгород:

ТОВ "РІК-У", 24 вересня 2021. С. 20-22. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/40104>

2. Синюченко А. М. Вплив COVID-19 на розширення соціальної бази прекаріату: міграційний аспект. *Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія* : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8–9 жовтня 2021 року). Київ : КНСО, 2021. С. 67-69.

3. Синюченко А. М. Імпортозаміщення в регуляторних стратегіях обмеження процесів прекаризації. *Глобалізаційні виклики розвитку національних економік* : тези доповідей II міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовтня 2021 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. С. 43-46. DOI: <http://doi.org/10.31617/k.knute.2021-10-19>

4. Синюченко А. М. Політичні аспекти проблеми маргіналізації середнього класу. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали XXII міжн. наук.-практ. конф./за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка, м. Любляна (Словенія). ГО: «ВАДНД», 2022. С. 413-416. URL: <http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-22.pdf>

5. Синюченко А. М. Ренесанс радикальних політичних трендів у вимірі процесів прекаризації в новітній Європі. *Стратегічні орієнтири сталого розвитку в Україні та світі* : збірник тез доповідей II міжн. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Чернігів, 21 квітня 2023 р.). Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2023. С. 438-439. URL: <https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2023/06/zbirnyk-gotovyj-13.06.pdf>

6. Синюченко А. М. Роль громадянського суспільства у подоланні викликів прекаризації. *Міжнародний історичний досвід повоєнної реконструкції економіки: уроки для України* : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 квітня 2023 р.) / ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», Інститут вищої освіти НАПН України. К., 2023. С. 118. URL: <http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2023/05/Mizhnar-istor-dosvid-povojen-rekonstrukcii-uroky-dla-Ukrainy.pdf>

7. Батрименко О., Синюченко А., Перепелиця Н. Політичні аспекти посилення процесів прекаризації через розвиток «гіг-економіки». Дні науки філософського факультету – 2023. Міжн. наук. конф. «Дні науки філософського факультету – 2023», 11-12 трав. 2023 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2023. С. 531-537.

ЗМІСТ

ВСТУП	12
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПРЕКАРНОСТІ.....	22
1.1. Еволюція поглядів на проблематику прекаріату та прекарності у політичній науці.....	22
1.2. Аналітичний інструментарій виміру та оцінювання масштабів прекаризації в сучасному демократичному суспільстві.....	52
<i>Висновки до розділу I</i>	
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРЕКАРІАТУ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	81
2.1. Стратегії залучення прекарних груп в політичні процеси.....	81
2.2. Представлення політичних інтересів прекарних груп засобами традиційної політики.....	99
2.3. Використання альтер-політики в реалізації політичного потенціалу прекаріату.....	114
<i>Висновки до розділу II</i>	
РОЗДІЛ III. МЕХАНІЗМИ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ІНСТИТУЦІЙНОЇ ПРОТИДІЇ ПРЕКАРИЗАЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА	139
3.1. Механізми протидії загрозам потенційного впливу штучного інтелекту на масштабування прекарності	139
3.2. Впровадження рекомендацій міжнародних організацій щодо захисту інтересів прекаріату в національні політичні системи.....	157
3.3. Формування політики стримування прекаризації в Україні	171
<i>Висновки до розділу III</i>	
ВИСНОВКИ	202
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	211
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна постіндустріальна епоха вирізняється системними змінами, які напряду торкаються не лише економіки, але і соціального та політичного життя сучасних демократичних суспільств. Відбуваються трансформації в організації виробництва та соціально-трудоких відносин. Зокрема, традиційна зайнятість поступово розмивається різноманітними нестандартними формами працевлаштування із властивими їм нестабільністю доходів, невизначеністю перспектив та різким згортанням системи соціального захисту та гарантій. В класовій структурі суспільства також відбуваються зміни: пролетаріат та, в якійсь мірі і середній клас, втрачають свій особливий соціальний статус та маргіналізуються. На основі цього створюються передумови для появи нового соціально-політичного феномену – прекаріату, який, за визначенням британського дослідника Г. Стендінга, може стати «новим небезпечним класом». За експертними оцінками, частка зайнятих, яких вже можна віднести до прекаріату, динамічно зростає і сягає рівня від 15 % (США) до 25-30 % працюючих (окремі ЄС та Великобританія).

Вказані зміни вочевидь потребують політичних реакцій, зокрема формування ефективних політичних механізмів виявлення інтересів та запитів нових вже достатньо багаточисельних прекарних груп. Традиційні політичні інститути та партії вельми пасивні в акцентуванні уваги на нових суспільних аутсайдерах. Разом з тим, на наше переконання, проблема артикуляції політичних інтересів та запитів прекарних спільнот дійсно важлива, а її ігнорування фактично може підірвати сучасні демократії зсередини.

Вже нині, і це не можна не помітити, спостерігається посилення потужного тренду на популізм та новий економічний націоналізм. Це стало нічим іншим як відповіддю на нездатність правлячих демократій в особі їх політичних еліт ефективно вирішувати нагальні внутрішні питання, які напряду стосуються прекарізації. Мова йде про проблеми економічної стагнації традиційних індустрій, все більш очевидної бідності працюючих,

скорочень соціальних видатків, міграційних криз, соціальної фрагментації та політичної аномії. Цілком реально, що такі проблеми викликають обурення у все більших верств населення та загрожують витісненням нинішніх еліт.

Окрім вказаного внутрішнього, є ще й потужний зовнішній фактор загроз сучасним демократичним суспільствам. Адже в епоху геополітичного суперництва між державами, основою їх конкурентної сили є не лише економічний чи військовий потенціал. Не менш важливою є життєздатність та ефективність ідеології та політичних концептів. Тому сучасній демократії доводиться виборювати право на своє існування під потужним тиском як внутрішніх, так і зовнішніх сил. Зокрема, і з боку з боку авторитарних режимів.

Особливого значення цей напрям дослідження набуває для сучасної України. Наша держава обрала в якості пріоритету курс на європейську інтеграцію та вже отримала статус кандидата на члени в ЄС. Вона послідовно рухається шляхом імплементації демократичних механізмів ЄС в національну інституційну матрицю. Відтак критичне осмислення досвіду сучасних демократичних суспільств щодо вирішення нагальних соціальних та політичних проблем є вкрай важливим.

Навіть більше того, розуміння, чи є сучасні західні демократії дієздатними у вирішенні нагальних внутрішніх проблем, саме для нинішньої України, набуває сенсу екзистенційності. Адже погіршення внутрішньої ситуації в сучасних демократичних державах передбачувано відвертатиме увагу еліт від проблем партнерів та їх підтримки. І це вже можна спостерігати на прикладі суперечливих заяв та дій урядів й окремих партій в Польщі, Угорщині, Німеччині, США. Потенційно це означає катастрофічні ризики для нашої держави щодо її подальшого демократичного розвитку та суверенності.

З огляду на зазначене, проблематика дослідження, яке піднімає вкрай дискусійні та далекоглядні за своїми наслідками питання цивілізаційних спроможностей сучасного демократичного суспільства долати новітні виклики

постіндустріального розвитку є гостро актуальною та такою, що має не лише теоретичне, але й практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційна робота виконана на кафедрі політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах науково-дослідної теми 23БФ041-02 «Удосконалення механізмів взаємодії в системі «влада-бізнес-громадянське суспільство» в умовах євроінтеграції» (номер державної реєстрації 0123U101996).

Мета дослідження полягає у з'ясуванні політичного потенціалу прекаріату в умовах сучасного демократичного суспільства.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення наступних ***завдань дослідження:***

- розкриття змісту та еволюції теоретичних підходів до проблематики прекаріату та прекарності у політичній науці;

- систематизації методичних підходів щодо інструментарію виміру та оцінювання масштабів прекаризації в сучасних демократичних країнах;

- розкриття змісту та засобів реалізації політичного потенціалу прекаріату;

- виявлення стратегій залучення прекарних груп в політичні процеси;

- визначення типових підходів до представлення політичних інтересів прекарних груп засобами традиційної політики в умовах сучасного демократичного суспільства;

- узагальнення практики використання альтернативної політики в реалізації політичного потенціалу прекаріату;

- розкриття системних ризиків для сучасного демократичного суспільства з огляду впровадження штучного інтелекту в соціально-трудова та політичні процеси.

Об'єктом дослідження є прекаріат як соціально-політичний феномен в умовах сучасного демократичного суспільства. ***Предметом дослідження*** виступає політичний потенціал прекаріату в умовах сучасного демократичного суспільства.

Методи дослідження. При написанні дисертації використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження соціально-політичних явищ і процесів, зокрема: *аналізу та синтезу, індукції та дедукції* – для розкриття сутності, критеріальних ознак та чинників формування прекаріату як соціально-політичного феномену (п. 1.1.), для систематизації методичних підходів щодо інструментарію виміру та оцінювання масштабів прекаризації (п. 1.2), для визначення стратегій залучення прекарних груп в політичні процеси (п.2.1); *історико-еволюційний* - при виокремленні етапів розвитку теорії прекарності та розкритті її понятійно-категоріального апарату; *процесний та інституціоналістський* - для обґрунтування напрямів та алгоритму впровадження рекомендацій міжнародних організацій з інституційної протидії ризикам прекаризації в умовах технологічних зрушень та активного провадження штучного інтелекту у сферу соціально-трудових відносин (пп. 3.1, 3.2.), *метод case study та компаративний аналіз* - для оцінювання поточної практики застосування інструментарію традиційної та альтернативної політики задля захисту політичних інтересів прекарних прошарків в країнах з демократичними системами(пп. 2.2, 2.3); *системно-структурний аналіз* – для розкриття взаємозв'язку між технологічними зрушеннями постіндустріальної доби, трансформацією організаційно-трудових відносин та політичною вразливістю осіб, охоплених нестандартною зайнятістю (п. 2.2), для виявлення загального та особливого в активізації прекаризації в Україні та формуванні політичних механізмів захисту прав прекарних прошарків з огляду на міжнародний досвід та вітчизняну специфіку (підрозділ 3.3); *емпірико-статистичний метод* – для оцінювання якісних та кількісних індикаторів прекаризації в державах із сталими демократичними системами на прикладі окремих країн ОЕСР (пп. 1.2).

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розкритті політичного потенціалу прекаріату в умовах сучасного демократичного суспільства.

Найважливіші наукові результати, що відображають зміст і характер новизни дослідження, полягають у такому:

вперше:

- запропоновано авторське трактування політичного потенціалу прекаріату як спроможності прекарних груп використовувати традиційні та альтернативні механізми політичної мобілізації задля досягнення своїх економічних та політичних цілей. Такий підхід відображає, з одного боку, запит на ідентифікацію та представлення політичних інтересів нових суспільних прошарків, яким властиві ознаки класової маргіналізації та низхідної соціальної мобільності, а з іншого – розуміння варіативності інструментарію реалізації їх політичних намірів та пріоритетів;

- визначено етапи еволюції політичної думки з проблематики прекарності: *перший етап* (70 - ті рр. ХХ ст.) - започаткування окремих елементів теорії прекарності, її тлумачення у вузькому сенсі в рамках проблем зайнятості; *другий етап* (80-90 рр. ХХ ст.) - розширення спектру досліджень, посилення дивергентності поглядів на природу та механізми прекаризації на тлі протистояння наукових концепцій та політичних доктрин; *третій етап* (90 рр. ХХ ст. - 10-ті рр. ХХІ ст.) – ідентифікація взаємозв'язку між трансформацією соціально-економічних відносин під впливом глобалізації та змінами в політичній та соціальній сферах; *четвертий етап* (10 рр. ХХІ ст. і понині) - посилення уваги науковців до проблематики нової соціальної статифікації та зміни структурного характеру соціально-політичного представництва найманої праці в умовах розвитку Індустрії 4.0, міграційних криз та карантинних обмежень COVID-19;

удосконалено:

- категорійно-понятійний апарат досліджуваної теми, а саме: уточнено поняття «прекарність» та «прекаризація», розкрито діалектичний взаємозв'язок між термінами «соціальна маргіналізація» та «прекаризація». Визначено, що як загальне, соціальна маргіналізація властива будь-яким етапам еволюції

суспільства, особливо перехідним, та характеризується позбавленням індивідів чи окремих суспільних прошарків ключових ознак їх суспільних груп під впливом економічних, політичних, технологічних тощо чинників. Як особливе, вона набуває специфічних проявів в новітню добу та виявляє себе через прекаризацію та маргіналізацію класової ідентичності пролетаріату й середнього класу, результатом цього стає поява прекарних соціальних груп та формуються нові соціально-політичні зв'язки постіндустріального суспільства;

- розуміння спільних ознак та відмінностей підходів щодо захисту політичних прав прекарних прошарків на основі узагальнення кейсів ініціатив та програм правлячих політичних еліт в сучасних демократичних суспільствах; спільною рисою є визнання зростаючої значущості проблеми прекаризації та її високих соціальних ризиків; відмінності полягають у диференціації, а в окремих випадках і альтернативності, підходів щодо засобів підтримки: в рамках першого підходу пропонуються інструменти короткострокової дії щодо осіб, які вже втратили роботу або охоплені нестандартною зайнятістю (соціальні виплати по безробіттю, підтримка страхування для тих, хто немає безстрокових договорів, вибіркоче впровадження універсального базового доходу); другий підхід в якості дієвих визнає довгострокові інституційні важелі впливу на зміни у сфері зайнятості шляхом інвестицій держави в освіту, набуття працівниками нових професійних навичок, затребуваних ринком, сприяння самозайнятості та дрібному підприємництву, законодавче впровадження на мінімального рівня оплати праці для всіх форм працевлаштування;

дістали подальшого розвитку:

- методичні підходи щодо виміру та оцінювання масштабів прекаризації в сучасних демократичних суспільствах; проведений порівняльний аналіз поширених методик виявив їх окремі онтологічні обмеження, а саме вибіркочий акцент лише на одній групі індикаторів (якісних або кількісних), що ускладнює отримання системного уявлення про стан та динаміку окресленого суспільного явища. У підсумку це зумовило запропонувати більш розширений

перелік показників, який поєднуватиме як об'єктивні, так і суб'єктивні аспекти аналізу. Пропонований комплексний підхід дозволить уникнути спрощеного сприйняття проявів та вимірів прекаризації, а відтак може слугувати методичною основою для моніторингу різних її проявів з метою розробки релевантних політичних стратегій та упередження соціальних вибухів й дисбалансів;

- комплексна оцінка стану та тенденцій поширення прекаризації в сучасному демократичному суспільстві в умовах першої чверті ХХІ століття. Зокрема, було ідентифіковано низку ключових ознак та довгострокових трендів: збереження відносно сталих рівнів безробіття на тлі збільшення в структурі зайнятості її нестандартних форм; наявність гендерної, етнічної та вікової дискримінації щодо працівників, які у першу чергу підлягають скороченню внаслідок технологічних реорганізацій; істотне зниження рівня охоплення працівників профспілками, що деструктивним чином впливає на гарантії соціального захисту та політичні права працівників; підвищення рівня прекарності трудової діяльності не лише для низькокваліфікованих працівників, але й осіб престижних професій із високим рівнем доходів;

- обґрунтування чинників слабкої релевантності традиційної політики запитам прекаріату та посилення на цьому підґрунті тренду на популізм та активацію ультраправих та ультралівих рухів в сучасних демократичних суспільствах. До таких віднесено: недостатнє фокусування уваги традиційних політичних партій на інтересах населення, яке не є пріоритетним електоратом з огляду різновекторності його інтересів та млявої участі в політичному житті; зростаючий рівень недовіри громадян до сучасних політичних інститутів, які сприймаються ними як надмірно ієрархічні, непрозорі та корумповані; загострення економічних та соціальних проблем прекарних прошарків внаслідок нездатності правлячих еліт вирішувати принципові питання зростаючої майнової нерівності, соціальної несправедливості, гендерної, етнічної трудової дискримінації та політичної ексклюзії;

- узагальнення міжнародного досвіду щодо застосування поширених форм та інструментів альтер-політики для реалізації інтересів прекарних прошарків: громадські протесні рухи, які артикують нагальні та гострі питання соціальної справедливості та нерівності; цифрові платформи та соціальні мережі, що стають новим потужним каналом самоорганізації та дозволяють розрізнених групам та прошаркам прекаріату спілкуватися та обмінюватися інформацією; новітні інституції, такі як альтернативні банки та кооперативи, що надають фінансову підтримку прекаріату та допомагають розвивати власні економічні ініціативи;

- розкриття системних ризиків для сучасного демократичного суспільства з огляду впровадження штучного інтелекту в соціально-трудова та політичні процеси. До таких віднесено: посилення поляризації в суспільстві з огляду доступу/вилучення тих чи інших суспільних прошарків до використання технологій ШІ та контролю за ними; ерозію довіри електорату до демократичних інституцій та всього політичного процесу, що ґрунтується на засадах демократії у випадку потенційного використання цифрових технологій для політичних маніпуляцій (поширення фейкових новин, вибіркова пропаганда на користь тієї чи іншої політичної сили); загрозу поступової втрати захищеності прав та свобод особистості через обмеження приватності; посилення застосування латентного цифрового інструментарію у політичній боротьбі за виборців та кібервійни за участю політичних конкурентів не лише власної країни, але й зовні.

Практичне значення отриманих результатів. Практичне значення сформульованих автором теоретичних положень, висновків і рекомендацій полягає у тому, що вони можуть слугувати методологічною базою формування та реалізації політики держави в контексті забезпечення та підтримки політичних прав прекарних прошарків населення в умовах системних трансформацій вітчизняного ринку праці під впливом геополітичних загроз та секторальних технологічних змін. Отримані наукові результати можуть бути використані при викладанні навчальних дисциплін та спецкурсів з політології,

теорії демократії, громадянського суспільства, політичної психології, політичної соціології, технологій політичного впливу тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї та теоретичні положення дисертаційної роботи були представлені на міжнародних науково-практичних конференціях та круглих столах, а саме: «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії COVID–19» (Ужгород, 2021), «Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія» (Київ, 2021), «Глобалізаційні виклики розвитку національних економік» (Київ, 2021), «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» (Любляна, 2022), «Стратегічні орієнтири сталого розвитку в Україні та світі (Чернігів, 2023), «Міжнародний історичний досвід повоєнної реконструкції економіки: уроки для України (Київ, 2023), «Дні науки філософського факультету – 2023» (Київ, 2023).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображені в 12 публікаціях, в тому числі у п'ятьох наукових статтях. З них три статті опубліковані у вітчизняних фахових виданнях, одна стаття – у науковому періодичному виданні країн ОЕСР (Польща) з напряму дисертації, одна стаття – у міжнародному збірнику наукових праць, що індексується базою даних Scopus. Також опубліковано 7 тез доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (324 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 238 сторінок друкованого тексту, основний зміст викладений на 201 сторінках; робота містить 17 таблиць, 3 додатка.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПРЕКАРНОСТІ

1.1. Еволюція поглядів на проблематику прекаріату та прекарності у політичній науці

Складовою трансформаційних зрушень в політичному та суспільному житті держав кінця ХХ - першої чверті ХХІ століття є посилення процесів прекаризації, що знайшло певне розкриття як у зарубіжній, так і вітчизняній науці. Своїми витокami ця проблематика завдячує цілій низці теоретичних поглядів та концептів достатньо широкого дослідницького спектру, в яких автори шукали відповіді на суспільні зміни нової доби як в площині економіки, суспільних відносин, так і психології, урбаністики та інших напрямів наукових розвідок. Навіть нині, коли використання самого терміну «прекарність» є достатньо поширеним та не викликає двозначних тлумачень, вести мову про цілісний концепт прекаріату із відпрацьованим та загально визнаним понятійним апаратом, вірогідно, є передчасним. Причин, на наш погляд, кілька:

-по-перше, проблематика прекарності не є монополією та науковим надбанням виключно політичної науки та має всі ознаки міждисциплінарності («інтерсекційності»);

-по-друге, враховуючи постійні трансформації від кінця ХХ до першої чверті ХХІ століття в глобальній економіці та суспільно-політичних відносинах, багато в чому підпорядкованих їм, варто вказати на перехідний характер об'єкта дослідження та певну онтологічну обмеженість у побудові стійкої та послідовної системи уявлень.

Зауважимо, що різні аспекти проблематики прекарності в тій чи іншій мірі зустрічаються при аналізі процесів соціальної маргінальності, виявленні механізмів маргіналізації класової ідентичності та їх політичних наслідків, питань суспільної ексклюзії в умовах постіндустріальних змін тощо.

Задля уникнення термінологічної невизначеності та не виправданого розширення дослідницьких меж у нашому тлумаченні базових понять теми, пропонуємо ідентифікувати *прекаризацію* як трансформацію соціального тла держав постіндустріальної доби, що супроводжується збільшенням частки осіб в суспільстві з нестабільним способом життя та відсутністю довгострокових гарантій трудової діяльності [1, с. 56]. При цьому зауважимо також, що інше дотичне поняття «*прекарність*» буде використовуватись нами в розумінні характеристики чи ознаки, яка відображає нестійкий, нестабільний стан явищ та процесів у суспільному та політичному житті суспільства, викликаних цілою низкою технологічних, політичних, економічних тощо чинників. При цьому важливо підкреслити, мова йде не просто про окремі прояви нестабільності, які носять тимчасовий характер, а ті системні зміни, що визначають перебіг економічного та політичного життя сучасних держав.

Насправді окреслене явище набуває все більш масштабних проявів та фактично руйнує як саму сформовану в перебігу кілька останніх століть соціально-політичну матрицю сучасних суспільств, так і усталені теоретичні уявлення по неї, зокрема і щодо класової структури доіндустріальних та індустріальних суспільств. Феномен прекаризації формує нові виклики для політичних партій з огляду стрімкого розмивання традиційної соціальної бази їх електорального поля. Все активніше експерти та політики зазначають про формування нового, відмінного від пролетаріату, класу, а не просто соціальної групи, - прекаріату (від англ. *precarious* – «нестабільний», «нестійкий» і *proletariat* – «пролетаріат»).

І хоча прекаризація як предмет наукового дослідження започаткувався ще у другій половині ХХ ст. під впливом цілої низки чинників, саме в останнє десятиріччя, і в експертному, і в політичному середовищі, все активніше ведуться дискусії щодо політичного потенціалу цього соціально-політичного феномену.

На наш погляд, ідентифікувати прекаріат як клас, видається все таки передчасним. Адже з огляду політичної активності, особи, яких можна

віднести до прекарних прошарків, вочевидь не мають однозначної політичної позиції. Донині вони не виявляли себе прихильниками виключно правих, чи виключно лівих партій, також немає підстав стверджувати щодо їх домінуючих симпатій стосовно анархістів. Наразі взагалі відсутня будь-яка структуризація цієї соціальної спільноти, відтак в більшій мірі доречно вказувати на відсутність однорідності як в середовищі суб'єктів, що відповідають явищу прекаризації, так і самого процесу, який має тенденцію до посилення в сучасних суспільствах. Разом з тим з погляду неухильної динаміки нарощування масштабів окресленого явища та перспектив, можна прогнозувати посилення його ролі в політичних процесах, що актуалізує увагу до зазначеного феномену та надає їй не лише теоретичних сенсів, але й практичного значення.

Хто ж з дослідників вперше ввів в науковий обіг поняття «прекарність» та «прекаріат»? Це також може бути предметом окремої дискусії, на наш погляд, виправданою є позиція відомого вітчизняного дослідника цього явища А. Шуліки, який вказував на 70-ті роки ХХ століття завдяки працям французьких соціологів [2, с. 8-10]. Вони розглядали прекарність в контексті зовнішніх ефектів трансформації трудових відносин та ринку праці. Подібний підхід можна зустріти в працях Г. Роджерса [3, с.3], який стверджував, що прекарність характеризується незахищеністю зайнятості, відсутністю державного захисту працівників від несправедливого поводження з боку керівництва, а також втратою контролю за трудовим процесом. Таке тлумачення висуває в якості пріоритетного завдання контроль за трудовим процесом у вимірі проблематики прекарності. Одні із перших вживань терміну «прекаріат» та «прекарність» як ознаку знаходимо також в працях соціолога Р. Кастеля в кінці 90-х- початку 2000 – х років, що пережили не одне видання та перевидання[4-6]. Р. Кастель розглядав формування прекаріату як результат зростаючої фрагментації виробничих процесів та руйнування стандартних трудових відносин. Під ними він розумів стабільні, довгострокові трудові договори, які включають пільги та передбачають регулярний, окреслений часовими межами робочий день. У свою

чергу, як зазначав Р. Кастель, проблема нестабільності є не стільки винятком, скільки відображає новий суспільний тренд, що походить не лише з «хиткої периферії», до якої він відносив маргіналізовані прошарки, а й стосується більш широких верств населення. Мова йде про «дестабілізацію сталого»[4, с. 387].

Разом з тим саме публічного резонансу та обговорення не лише в колі вузьких фахівців, але й на широкий загал та політикум термін «прекаріат» набув завдяки праці британського дослідника Гая Стендінга «Прекаріат – новий небезпечний клас» [7]. Саме в ній було окреслено соціальну базу, яка підживлює феномен прекаріату, здійснено її класифікацію, визначено роль постіндустріальних зрушень в економіці у посиленні невизначеності та турбулентності середовища традиційних індустрій, а відтак, збільшенні рівня дисбалансів з точки зору соціальної стабільності працівників окреслених сфер.

До соціальної бази прекаріату Г. Стендінг відносить:

- безробітних, що втратили роботу та мають низькі можливості для її повернення з огляду структурних змін в системі виробництва, при яких цілі галузі та сфери діяльності втрачають суспільний попит, і у першу чергу, з боку бізнесу;
- зайняте населення по традиційним видах діяльності (сфера обслуговування, муніципальні служби тощо) з вкрай низьким рівнем доходів, що дозволяє забезпечувати лише базові чи близькі до них потреби без можливостей їх суттєвого зростання;
- зайняті в неформальному секторі економіки та ті працівники, що не мають стабільної роботи чи певності в її збереженні, зокрема особи, які не охоплені колективними договорами;
- населення, яке офіційно працює в умовах вимушеної неповної зайнятості, зокрема робітники, що знаходилися у відпустках без збереження зарплати на період припинення робіт та особи, переведені за економічними причинами на неповний робочий день чи тиждень;
- працівники, що виконують сезонні роботи, відтак також не охоплені трудовими договорами та зобов'язаннями з боку працедавців; працівники, що

здійснюють трудову діяльність у шкідливих і тяжких умовах праці, зокрема особи, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам.

Гай Стендінг - професор в Лондонській школі східних та африканських досліджень (London's School of Oriental and African Studies, SOAS) та співпрезидент мережі Basic Income Earth Network (BIEN). В перебігу усієї своєї професійної кар'єри Г. Стендінг працював над проблематикою трансформацій ринку праці та політичними наслідками, що випливають із таких змін. Його погляди виходять далеко за межі теоретичних міркувань та узагальнень як ученого, він відомий також і як радник низки урядів та міжнародних організацій. Саме дослідження, які фокусуються на інтенсифікації процесів невпевненості та нестабільності, з якими стикаються працівники в епоху глобалізації, стали пріоритетними в його пошуку як дослідника.

Кілька наступних робіт вченого після публікації «Прекаріат: новий небезпечний клас» стали її логічним продовженням. Вони розкривають міркування щодо політичних наслідків для нової групи незахищених працівників, яким поступово відмовляють у зростаючому переліку прав, які зазвичай надаються «повноправним громадянам». Мова йде про дві праці, одна із яких вийшла в 2014 році та має назву «Хартії прекаріату: від мешканців до громадян» [8], а інша - публікація 2017 року «Базовий дохід: і як ми можемо це реалізувати»[9]. У своїй новій книзі 2014 року Г. Стендінг продовжує визначати ті сили та рухи, які потенційно можуть бути зацікавленими в патронаті прекарних груп. По словам Гая Стендінга, саме для прекарних груп, навіть якщо вони інтегровані в різні гнучкі формати зайнятості (сезонна, тимчасова, неповна тощо) є високим ризик нестабільності, що тотожно фактично бідності, та, водночас, поступовому вилученню із політичних процесів. Відтак, вони є новою групою людей, які потребують певного захисту, зокрема і завдяки утвердженню певної Хартії їх прав та вимог. Його ідея є достатньо відмінною від поширеного на той період часу в британському та західноєвропейському суспільстві консенсусу щодо неоліберальної політики, відображаючи, в якійсь

мірі, альтернативу. Справді, на думку автора, прекаріат — це «клас у процесі становлення, який має достатньо передумов, щоб стати класом для себе, не прирікаючи себе на самовинищення» [8, с. 11].

Зауважимо, що навіть для самого автора ідентифікація прекаріату як класу не виглядає безперечною, оскільки складно визначити глибинні спільні ознаки для всіх підгруп, які Г. Стендінгом віднесено до нього. Менше з тим, один очевидний критерій можна відстежити, а саме; відсутність чітких та передбачуваних перспектив на майбутнє в нових турбулентних умовах першої чверті XXI століття. У першу чергу мова йде про дітей вихідців з робітничого класу, молодих людей, що отримали освіту та лишень виходять на ринок праці, мігрантів тощо. Відтак описана ознака, яка виявляється у невизначеності, непостійній зайнятості, відсутності професійної ідентичності та втраті фактичного контролю над своїм часом, об'єднує людей різного професійного, гендерного, класового та навіть етнічного походження.

Цікаво спостерігати за логікою думок автора в роботі. У першій частині книги знову аналізується природа феномену прекаріату та окреслюється еволюція можливостей щодо реалізації політичних прав у міру розширення масштабів прекарізації як явища. Досліджуються різні права, у яких відмовлено прекаріату, що перетворює їх із «громадян» на «жителів». У «мешканців/жителів» відсутні основні громадянські, політичні, культурні, соціальні та економічні права, необхідні для гідного життя в суспільстві.

Г. Стендінг вбачає істотну відмінність між прекаріатом і «старим» пролетаріатом. Останній є традиційно стабільним джерелом робочої сили для ринку праці, його соціальний статус було донедавна та, власне, і є нині, закріпленим у переліку положень про соціальне забезпечення та правовий захист. Хоча, за словами Г. Стендінга, в новітню добу навіть «старий» пролетаріат опиняється в умовах небезпечного прекарного життя через нові виклики.

У другому розділі роботи автором наголошується на деструктивній ролі заходів жорсткої економії після глобальної фінансової кризи 2008 р. у

погіршенні становища прекаріату за рахунок скорочення державних витрат і зменшення інструментарію підтримки держави загального добробуту. Внаслідок цього, прекаріат чисельно зростає (розділ 3), що стає очевидним у багатьох аспектах економічного та соціального життя в країнах ОЕСР.

Матеріал четвертого розділу присвячений полеміці автора з його ідейними супротивниками та його запереченню "утилітарного консенсусу", який, за переконанням Г. Стендінга, формує дії урядів і фактично підтримує бідність прекаріату, а навіть демонізує її. При цьому зауважується, що неоліберальна політика широко приймається як консервативними партіями, так і самопроголошеними «прогресивними». У цьому розділі особлива увага приділяється Сполученому Королівству, включаючи аналіз риторики, що спростовує стереотип про прекаріат як "недостойних бідняків", який систематично просувався ЗМІ перед громадськістю.

Розуміння того, що прекаріат потребує захисту, а відтак покращення його становища, зумовлює Г.Стендінга до висновку, що:

- прекаріат слід визнати як "самобутню соціальну групу" з власною ідентичністю, інтересами та цінностями;
- йому потрібні певні форми політичного представництва, щоб боротися за перерозподіл ресурсів, які нині розподіляються навіть у суспільствах із зрілою демократією вкрай несправедливо;
- мова йде про заходи, що передбачають радикальну зміну ставлення до більш незахищених груп, таких як мігранти, інваліди та інші прекарізовані прошарки через механізми надання пільг та забезпечення доступу до різних сфер, зокрема освіти та медичного обслуговування.
- запропоновані вимоги та заходи виходять за межі усталених стереотипів про соціальну державу та потребують зміни мислення та суспільної культури.

Зауважимо, що автора тяжко звинуватити в певній ретроградності та незрозумінні незворотного поступу науково-технічного прогресу й тих змін, які слідує за ним. Підтвердженням цьому є зокрема те, що він вважає, що «протидія гнучкості трудових відносин, яка прийшла з глобалізацією», була б

«історичною помилкою» і що гнучкі трудові практики мають бути прийняті «в обмін на базову економічну безпеку як право для всіх» [8, с. 183]. У нових історичних умовах він закликає до перегляду та прийняття нових рішень, оскільки старі правила та підходи вже не працюють.

Зокрема, Г. Стендінг виступає проти класичної «старої» позиції профспілок, які захищають лише основні групи працівників і не намагаються розповсюдити свій захист на всіх інших працівників. Оскільки прекаріат суттєво відрізняється від пролетаріату за ознакою стабільності праці, яка властива саме «старому пролетаріату», це унеможлиблює в нових умовах визнання доцільності зв'язку між безпекою та кар'єрою працівників. Новаторські підходи Г. Стендінга та його концепція перегляду усталеної структури класового поділу в сучасних суспільствах, ураховуючи нові умови, водночас дають поштовх як дослідженням відповідного спрямування, продовжуючи його напрацювання [10], так і стають об'єктом різкої критики з боку прибічників традиційної політичної науки, визнаючи нові підходи не більше і не менше фікцією [11].

Навіть серед симпатиків ідей Г. Стендінга існує значна дискусія про те, що саме спричинило появу нового суспільного феномену - прекаріату. Чи це була неоліберальна політика зі своїми обмежувальними та жорсткими підходами щодо соціального захисту і гарантій? Чи підґрунтям є все ж об'єктивні передумови, такі як невідпинний науково-технічний прогрес, поглиблення суспільного поділу праці та природні зміни у технологічних процесах.

Економічне підґрунтя як пріоритетний чинник формування прекаріату вбачається в низці праць як інших науковців, так і як самого Г. Стендінга [12,13]. Їх спільна позиція полягає в тезі, що втрата традиційних позицій промисловості на користь сфери послуг та високих технологій призводить до серйозних наслідків: скорочення попиту роботодавців на робочу силу у традиційній промисловості, зниження заробітної плати, зменшення соціальних привілеїв для працівників та збільшення невизначеності щодо кар'єрних

перспектив. Зауважимо, що наукові розвідки з проблематики прекаріату надвичайно щільно перетинаються із питаннями співвідношення понять «прекарізація» та «маргіналізація» у вимірах нової постіндустріальної епохи. У згаданому дослідженні К. Бюхтемана та С. Квака [12] основний акцент робиться на економічних причинах посилення дотичних процесів прекарізації та маргіналізації, в сформованій класовій структурі західних суспільств на межі тисячоліть, а також їх прискорення в умовах нового ХХІ століття.

Зазначимо, що проблематика соціальної, а згодом і політичної маргінальності як ознаки та маргіналізації як процесу є, як і дослідження процесів прекарізації, також міждисциплінарним явищем та об'єктом цілої низки соціологічних, політологічних, психологічних та інших досліджень. І саме як ознака суспільних процесів різної природи вона представлена у фундаментальній праці німецьких соціологів Г. Ендрювейта, Г. Троммсдорфа та Н. Бурзан, що отримала кілька перевидань [14] та розкриває сам концепт теорії маргіналізації. Соціальна маргінальність ними ідентифікується як ознака належності до периферії окремої соціальної групи чи суспільства у цілому. Більшість дослідників, включаючи зазначених вище, не вважають процеси маргіналізації явищем, що притаманне лише сучасності. Вони зазначають, що ці процеси притаманні будь-яким суспільствам на різних етапах їх еволюції. За підходами Р. Майнца, маргіналізація - це повторювані соціальні механізми, які перешкоджають повній та винятковій соціальній інтеграції та підтримують існуючу соціальну нерівність, дискримінацію та/або стигматизацію [15].

Що ж лежить в основі такої маргіналізації? До маргіналізованих прошарків варто віднести тих учасників суспільних процесів, котрі вилучені із соціального, економічного, освітнього середовища традиційних спільнот. Це вилучення може бути зумовленим такими факторами, як раса, гендерна ідентичність, сексуальна орієнтація, вік, фізичні можливості, мова та/або імміграційний статус. Маргіналізація закріплюється завдяки асиметричним владним відносинам між соціальними групами [14, с.280]. Соціальна маргінальність в певній мірі означає вторинність та належність до периферії

суспільної структури. Цей підхід вказує на істотні відмінності між соціальним ядром і периферією, зазвичай описуючи ставлення периферійних та міноритарних індивідуумів або груп до однорідного мажоритарного соціального ядра. Утворена соціальна дистанція може проявлятися у нерівному доступі осіб до різних видів економічного, культурного, соціального або символічного капіталу. Як відзначає у своїх дослідженнях А. Мюллер, факт нерівного доступу може бути пов'язаним або не пов'язаним з фізичними особливостями осіб, такими як інвалідність, різна етнічна приналежність та інше [16].

Відтак, маргіналізацію як поняття можна ідентифікувати з позицій як загального (властива будь-яким перехідним етапам еволюції суспільства), так і особливого (відображає специфіку новітньої доби). Коли ж ми ведемо мову про прекарізацію, складовою якої також є маргіналізація, то відносимо її скоріше до постіндустріальної доби, яка торкається кінця ХХ – першої чверті ХХІ ст. [17].

Науково-технічні трансформації, які відбуваються в рамках Індустрії 4.0, впливають на розвиток цілих галузей та видів економічної діяльності. Деякі галузі навіть припиняють своє існування, поступаючись місцем новим, які стають важливими у цифрову епоху. Зміни у виробничому середовищі торкаються і працівників. Вірогідно найбільші виклики наразі стоять перед класичним пролетаріатом та середнім класом, як основними продуктивними силами економічного розвитку індустріальної доби. В сучасних демократіях у більшості випадків з огляду на їх структуру виробництва та зайнятості, визначальним сферою є сфера послуг. Відтак, пролетаріат і середній клас, втративши свою пріоритетну позицію у суспільному відтворенні та класовій системі минулих десятиліть, поступово маргіналізуються. Вони стають соціальною базою для різноманітних нових прекарних соціальних прошарків, які відрізняються за своїми інтересами та прагненнями.

У нових умовах маргіналізація класової ідентичності має значний соціальний та політичний вплив, оскільки вона супроводжується не лише

відкритими, але й все частіше латентними формами обмеженості доступу до освіти, соціального визнання та економічних ресурсів, які визначають матеріальний добробут та політичний вплив. При цьому мова не йде, згідно позиції Р. Майнца, до окремих випадків, пов'язаних з можливими персональними втратами та невдачами в житті конкретних осіб. Соціальна ізоляція розширює свої межі щодо цілих груп, що у підсумку, поглиблює соціальну нерівність [15].

Зауважимо, що цей момент є дійсно важливим. Погоджуємося із тими дослідниками, які пропонують розглядати соціальну нерівність, яка виникає в результаті маргіналізації, не лише на рівні окремих осіб, але і як результат взаємодії багатьох компонентів, що включають структурні, системні та індивідуальні аспекти. Згідно з теоретичними підходами інтерсекційності, ці рівні взаємодіють між собою, і, за оцінкою С. Чо, К. У. Креншоу та Л. МакКолл, їх взаємодія може підсилювати один одного [18]. На індивідуальному рівні соціальні характеристики різноманітності, такі як стать, етнічна та класова приналежність, можуть перетинатися і посилювати соціальну нерівність, що виникає в результаті дії соціальних інститутів або систем державного примусу. Вразливість (прекарність) на основі зазначених критеріїв, за оцінкою Р. Байаса, призводить до утворення «бар'єру між двома соціальними світами, який ізолює та маргіналізує вилучених» [19, с. 255].

Розвиток дослідницького потенціалу проблеми маргіналізації класових, расових, етнічних та інших ідентичностей у сучасному світі XXI століття обумовлений не лише змінами у технологічному прогресі та розвитку Індустрії 4.0 у передових демократичних країнах. Ще одним фактором є активізація транскордонної мобільності робочої сили через внутрішньополітичні турбулентності в країнах Північної Африки, Близького Сходу та наслідки міграційних криз у Європейському Союзі. Для України значення цієї проблематики лише посилюється та матиме складну «інтерсекційну», за термінологією К. У. Креншоу, природу. Ця ситуація пояснюється не лише економічними та технологічними факторами, але й масштабними

внутрішньонаціональними та міжнаціональними міграційними потоками, недостатньо стабільними умовами для розвитку виробництва та бізнесу, а також невизначеністю майбутнього для працездатного населення через військову агресію рф щодо України.

Маргіналізація та суміжна з нею криза ідентичності на практиці має цілком передбачувані, за визначенням українського науковця Г. Зеленько, політичні наслідки. Адаптивно до вітчизняних реалій мова йде про низький рівень довіри до політичних партій, громадських організацій, державних інституцій, суспільну аномію, з одного боку, та радикалізацію політичної сцени, – з іншого. Поширеними є вкрай різні і часом взаємовиключні зовнішньополітичні орієнтації, неусвідомлення власної громадянської приналежності, самоідентифікації за регіональною ознакою, мовою та релігією [20, с. 281]. Нинішня сформована інституційна матриця, як у більшості країн, так і в нашій, не є досконалою та не забезпечує у повній мірі захист прекарних політичних груп та маргіналізованих прошарків.

На наш погляд, розкриваючи проблематику витоків та еволюції наукових розвідок з питань прекарності та прекаризації, не можна оминати увагою окремі напрацювання представників сучасної версії автономізму в рамках італійської політичної думки. В працях А. Негрі, М. Тронті, П. Вірно, М. Хардта розглядаються питання трансформації соціально-економічних відносин в умовах зміни технологічних укладів та формування постіндустріальної економіки в контексті їх впливу на політичну та соціальну сфери. Зокрема ними представлено розробку концепту «соціальної множинності» [21-23] як відображення механізму суспільної взаємодії в умовах глобалізації. Розкрито як мережева організація сприяє самовираженню та самореалізації особистості, незалежно від її матеріального статусу. Виявлено також фактори, що зменшують важливість будь-якої форми влади.

Вірогідно одним із найбільш яскравих представників окресленої спільноти можна вважати А. Фоті, про чії амбіції щодо розкриття проблематики прекаріату анонсує назва його праці «Загальна теорія прекаріату:

Велика рецесія, революція, реакція», що вийшла в 2017 році [24]. Вона цілком співзвучна з назвою легендарної роботи Дж. Мейнарда Кейнса «Загальна теорія грошей, відсотка та зайнятості». Остання вийшла у світ майже століття тому назад як відповідь на виклики Великої депресії 1929-1933 років. Нагадаємо, що пропонована нова кейнсіанська доктрина фактично перекреслила гегемонію класичної та неокласичної економічної теорії. Визнання ринку вільної конкуренції як бездоганного механізму вирішення питань економічного зростання та забезпечення суспільного добробуту було піддано сумніву. Праця Дж. М. Кейнса докорінно змінила погляди на механізми суспільного відтворення, роль держави та ринку, заклавши основи концепції «держави загального добробуту». Ця концепція протрималася протягом півстоліття і лише у нових умовах на межі тисячоліть зазнала серйозних випробувань. В цьому сенсі, пропонуючи у певній мірі ідентичну кейнсіанській назву власної праці, А. Фоті ставить перед собою не менш величне завдання.

Алекс Фоті – один із ветеранів руху автономізму, він донині проживає в Мілані. Свою активну діяльність розпочав наприкінці 1990-х років. На початку 2000-х років він відомий як один із організаторів EuroMayDay Parade, що відбувався у різних європейських містах у Міжнародний день праці. Запланований масовий захід був націлений саме на прекаріат та прекарні прошарки, які залишалися поза увагою традиційних профспілок. Після фінансової кризи 2008 року А. Фоті брав участь у низці інших суспільних проєктів та кампаній за соціально-економічну справедливість, включаючи ліворадикальний протесний рух Blockiuru, рух проти політики жорсткої економії Європейського центрального банку (ЄЦБ).

Алекс Фоті у своїй новій праці прагнув заповнити прогалини в сучасній науці щодо прекарності та прекаризації, об'єднавши питання генезису прекаріату, політичної ролі та вимог соціальних рухів та прекаріату з економічною теорією. На нашу думку, вона цілком може слугувати ілюстрацією міждисциплінарного дослідження, що поєднує аналіз соціальних рухів, ідеї радикальної демократії та марксистську класову теорію.

Уявлення А. Фоті про прекаріат ґрунтується на його власному розумінні умов його виникнення та розширення. Він не поділяє думку, що прекаріат є, як це було популяризовано в Британії, «найбільш знедоленим серед усіх інших класом» [25]. Вказуючи на його соціальну базу, А. Фоті зауважує, що прекаріат формується завдяки «працівникам сфери послуг, що тільки зароджується, і низькооплачуваному прекаріату у сфері торгівлі, державних установ та промисловості» [24, с.20]. Друга глава «Загальної теорії» А. Фоті присвячена передусім історичній реконструкції складу прекарного класу. Аналіз передумов виникнення прекаріату розкривається в рамках радикальної історії робітничого класу та історії соціальних рухів.

Якщо оцінювати зміст праці, то її можна умовно розділити на дві частини. Перша присвячена аналітичній роботі з виявлення прекаріату в рамках теорії класів та економічної історії (глави з першої по третю). Друга частина покликана стати прообразом політичного маніфесту прекаріату (глави четверта та п'ята). А. Фоті намагається окреслити такі вимоги прекаріату як потреба у загальному базовому доході, забезпечення доступним міським соціальним житлом в рамках домінуючого концепту неоліберальної економіки та політики [24, с.52]. Такий підхід можна оцінити як спробу імплементувати історію боротьби прекаріату та прекарних спільнот в загальну класичну економічну теорію. За своєю методологією праця А.Фоті цілком відповідає традиції автономізму та марксизму [24, с.40], що лежить в основі концепту «множинності» Майкла Хардта та Антоніо Негрі: громадські рухи становлять потенціал живої праці.

На наш погляд, цінність поглядів А. Фоті полягає ще й у тому, що він не поділяє песимізм багатьох дослідників проблем прекарізації щодо подальшого лінійного погіршення умов для прекаріату. Він все таки вбачає у прекаріаті політичну силу, здатну зрозуміти свою критичну роль у системі новітнього виробництва. Попри те, що жива праця у все більшій мірі витісняється машинною, а технологічні процеси автоматизуються, менше з тим в деяких видів діяльності і сферах людська праця залишається ключовим чинником. А.

Фоті дає приклади видів діяльності, де присутність працівника є обов'язковою. Це стосується кур'єрських служб доставки, послуг з догляду за людьми похилого віку тощо. Відтак існує ціла низка видів та сфер діяльності, які можуть бути заповненими прекарними працівниками (непостійна зайнятість, відсутність трудових договорів та неповний робочий тиждень).

У політичній науці, коли йдеться про аналіз проблеми прекаризації, важливо враховувати, що погляди науковців відображають різноманітність контексту, зокрема економічного та політичного середовища, а також специфіки галузевих досліджень. У цьому сенсі варто згадати значну кількість регіональних та секторальних досліджень Х. Баллафкіх [26], Т. Шультена [27], А. Ільзо [28], І. О'Райлі [29], в яких аналізувалися прояви прекаризації у різних країнах, конкретних сферах економіки, в розрізі провідних соціальних груп з урахуванням гендерної, етнічної, вікової тощо специфіки.

Так, окремі гендерні аспекти трансформації структури зайнятості в умовах кризи 2008 року знайшли своє відображення в науковому дослідженні Н. Санчес-Міра [30]. На основі аналізу статистики доходів та стилю життя в окремих країнах ЄС запропоновано новий підхід до міжнаціональної типології структури зайнятості домогосподарств. Відзначено зміни, зумовлені кризовими процесами та переходом до режиму матеріальних обмежень, незалежно від рівня професійної кваліфікації їх членів.

Проблематика міграції як джерела соціальної бази прекаріату все частіше знаходить своє розкриття в новітніх розробках дослідників Йозефа Чамі та Хайна де Хаас Матіаса [31; 32, с.14]. В допандемічний період вона розглядалася в контексті тиску зовнішніх мігрантів на ринки праці країн-реципієнтів, соціальної напруженості з приводу гендерних, етнічних, релігійних або расових конфліктів, цивілізаційному протистоянні «Південь-Північ» та «Схід-Захід» [33, 34]. Наразі ж все більша частина публікацій присвячена впливу глобального фактора - пандемії COVID-19 на міжнародні міграційні процеси та трансформацію міграційної політики. Загальний висновок полягає у тому, що

міграційна політика усіх країн світу наразі націлена на суттєві обмеження в'їзду представників інших країн на їх територію.

Достатньо показовою в цьому сенсі є згадувана вище стаття «Міжнародна міграція в умовах світової кризи» [31], присвячена дослідженню трендів міжнародних міграційних процесів до пандемії та їх зміні після поширення коронавірусу. Автор доходить висновку, що в умовах пандемії міжнародна міграція є додатковим викликом для більшості країн – як тих, що виступають основними центрами, куди прагнуть мігранти, так і тих, з яких виїжджає найбільша кількість населення. Для перших країн основна загроза полягає в зростанні ризику соціальної напруги через неконтрольоване поширення вірусу. Боротьба з цим вимагає додаткових витрат з місцевих бюджетів, що може викликати негативну реакцію виборців. Крім того, значна частина тимчасових мігрантів не має медичного страхування, що ускладнює ситуацію. Держава не може не надавати лікування таким хворим, а це створює додаткові загрози для здоров'я іншої частини населення. Якщо говорити про країни, які є донорами мігрантів, то для них додаткові витрати пов'язані з організацією повернення своїх громадян з-за кордону, включаючи тестування та інші процедури.

У сучасний період перед усіма країнами світу стоять нові виклики, пов'язані з трансформацією міграційної політики. Ця трансформація відбуватиметься в контексті посилення вимог до безпеки та з урахуванням змін загального економічного ландшафту.

Для дослідження цього явища як у світі в цілому, так і в окремих країнах, існує значний обсяг аналітичної інформації, який представлений спеціалізованими звітами та проектами міжнародних організацій. При цьому варто вказати на те, що міжнародні організації не обмежуються виключно просвітницькою та аналітичною функціями з питань безробіття та соціальної стабільності. Ними прикладаються зусилля, хоча і не завжди результативно, по стабілізації сфери праці, зокрема це здійснюється в рамках ООН, МОП, ЄС, ОЕСР і інших міжнародних та регіональних організацій.

Зокрема, активні емпіричні дослідження експертів Міжнародної організації праці з огляду проблем прекарності ведуться вже більше десяти років та стосуються питань посилення стану невизначеності та турбулентності ринків праці та соціальних втрат [35]. У новітніх дослідженнях особлива увага приділяється впливу COVID-19 на економічну активність робочої сили, перехід до гнучких форм трудової діяльності, зокрема дистанційної роботи, зростанню рівня безробіття та панічних настроїв серед працівників, особливо у секторі малого та середнього бізнесу щодо нестабільності та високого ризику банкрутства[36, 37]. Дослідження експертів Міжнародної організації праці свідчать, що прекаризація не є незначним явищем, яке стосується лише окремих країн чи обмеженої кількості асоціальних груп.

У працях інших науковців, таких як І. Кемпбелл та Дж. Берджесс, Р. Саллівана, К. Гудса, Б. Сміта, А. Бобек, Ш. Пемброк та Дж. Вікхем, акцентується увага на тому, що турбулентність життя і відсутність стабільності у доходах та зайнятості відчувають не лише вразливі соціальні групи. В сучасних умовах гнучкий графік працевлаштування поширюється на все більшу частину працівників. Для частини із них – вибір є скоріше вимушеним, ніж добровільним. Для іншої – це спосіб поєднувати кілька пріоритетних для них напрямків життєдіяльності. Зокрема, проблеми вимушеної неповної зайнятості все частіше виникають саме для молодих працівників[38-40]. Асоціальний характер їх роботи, обумовлений недостатністю контролю над власним робочим графіком та нестабільністю умов трудових договорів, стає суттєвим фактором, що ускладнює можливість планування соціального життя та майбутнього. Наприклад, це може впливати на можливість отримати кредити на житло та формувати значущі особисті відносини.

Відтак, окреслюючи позицію про роль пандемії в сучасних трансформаціях на ринку праці держав, важливо відзначити, що COVID-19 лише посилив тенденції до прекаризації, які вже сформувались протягом попередніх десятиліть. Більше того, це явище не є обмеженим національним масштабом, а все більше набуває ознак транскордонного процесу. На жаль,

доводиться констатувати разом з експертами міжнародних інституцій з питань праці, що прекаризація - це явище, що має глобальний вимір.

В цьому сенсі більш ніж красномовними є певні статистичні підтвердження. Так, на початку 2021 року, за оцінкою експертів Міжнародної організації праці, 93% працівників в світі проживали в державах, де існували обмеження на роботу підприємств [37]. В умовах такого режиму світові та національні ринки праці зазнали безпрецедентних потрясінь. За масштабами вони були подібними до Великої депресії.

У порівнянні з фінансовою кризою 2008-2009 років втрати робочого часу в період пандемії перевищували в чотири рази. Загальний показник втрат вражає: загалом по світу відбулося зменшення зайнятості, що еквівалентно втраті 114 мільйонів робочих місць. Найбільш вразливими у цих процесах дестабілізації виявилися ті, хто є типовими представниками прекаріату на ринку праці, зокрема жінки та молодь [41]. В порівнянні з 2019 р. у відносному вираженні скорочення зайнятості серед жінок (5,0%) було вище, ніж серед чоловіків, а серед молодих працівників (8,7%) - вище, ніж серед працівників старшого віку. При цьому скорочення зайнятості в 2020 р. призвело переважно до зростання бездіяльності, а не безробіття. Втрати робочого часу експерти МОП оцінюють як через скорочення зайнятості, так і з урахуванням кількості робочого часу при збереженій роботі. З точки зору питань прекарності важливо підкреслити пропонований експертами МОП підхід щодо необхідності диференціювання працівників, що стикаються із втратою зайнятості: вони ж або набувають статус «безробітних» (при цьому активно ведуть при цьому пошук нової роботи), тоді як інші можуть бути класифіковані як «бездіяльні» (неактивні на ринку праці, через відсутність бажання працювати або відсутність пошуку роботи). Експерти оцінювали масштаби скорочення робочого часу як скорочений робочий день, так і "нульовий робочий час" при збереженні зайнятості.

Певного трагізму та у значній мірі додаткового песимізму у нинішній ситуації надає той факт, що масштаби трудової бездіяльності, яка становить

71% від загального обсягу скорочення зайнятості в світі, збільшилися на 81 мільйон осіб. Це призвело до скорочення рівня частки зайнятих в робочій силі в на 2,2% - до 58,7% [37]. Тривожною тенденцією, зауважують експерти міжнародних організацій, є те, що в умовах COVID-19 навіть ті працівники, яким вдалося зберегти свої робочі місця, все частіше вимушені погоджуватися на нестандартні форми зайнятості, що часто призводило до втрати соціальних гарантій, а відтак впевненості у завтрашньому дні.

Нестандартна зайнятість наразі все частіше розглядається дослідниками (Альберті Г., Бесса І., Харді К., Трапманн В. та Умні.; Рубері Дж., Грімшоу Д., Кейзер А. та Джонсон М.) як нова «нормальність» на ринку праці, особливо для молодих працівників [42-43]. Нестабільність на ринку праці посилюється за рахунок поширення випадкової роботи, неповного робочого дня та зайнятості за строковим, тобто істотно обмеженим в часі, контрактом. Порівнюючи попередні кризи з COVID-19 в контексті змін на ринках праці у цілому по світі, експерти Міжнародної організації праці зафіксували очевидні відмінності: в допандемічний період більшість втрат робочого часу була зумовлена зростанням рівня безробіття. Однак зараз основними факторами загальних втрат робочого часу стали більш латентні форми втрат, такі як бездіяльність та скорочення тривалості робочого дня.

Зауважимо, що експерти виявляють значні секторальні дисбаланси та асиметрії в поширенні масштабів прекаризації. Наприклад, дестабілізаційні процеси суттєво вразили сервісну сферу, яка традиційно сприймалася як сектор з необмеженим потенціалом зростання в рамках постіндустріальної економіки. Вже за прикладом економік США, ЄС, КНР та інших країн можна спостерігати різкий розрив у масштабах втрат робочих місць. Найбільш постраждалими секторами стали готельний бізнес та громадське харчування [44], мистецтво і культура, роздрібна торгівля та будівництво. На противагу цьому, окремі сектори сфери висококваліфікованих послуг продемонстрували навіть позитивне зростання зайнятості, зокрема такі як інформаційні та комунікаційні послуги, фінансова та страхова діяльність [37, с. 2].

Один із нових напрямків у наукових дослідженнях проблеми прекарності став аналіз впливу процесів цифровізації на активізацію тренду щодо нестабільної та незахищеної праці. У період цифрових технологій, разом із швидким розвитком платформізації праці, виникає новий цифровий режим зайнятості - платформна праця. Цей новий різновид нестандартної зайнятості призводить, за оцінкою Г. Стендінга, яку він виголошує у своїй новій праці 2021 року «Корупція капіталізму: чому рантє процвітають, а робота не приносить грошей», навіть до ще вищого рівня прекарності, ніж той, що пов'язаний із звичайними формами нестандартної зайнятості [45]. Зокрема Г. Стендінг зазначає, що нинішня версія економіки ХХІ століття є прикладом найбільш невільної ринкової системи з будь-коли створених. Спостерігається колосальний перерозподіл доходів суспільств на користь власників не лише матеріальних, але й віртуальних активів (фінансової, фізичної та інтелектуальної власності). Аналогічні погляди на загрозливі соціальні та політичні наслідки цього нового явища мають науковці Ж. Баррелл і М. Фуркад [46, с. 218–220].

Зростання частки зайнятості у форматі платформної праці призводить до зниження заробітної плати, нестабільності зайнятості та відсутності гарантій, що створює підґрунтя для подальшого збільшення чисельності прекаріату. Режим платформної праці суттєво змінює традиційний трудовий процес та характер відносин між працедавцем та працівниками. У цьому контексті компанія-платформа виступає скоріше посередником між виконавцями послуг та їх замовниками, не несучи жодних зобов'язань перед працівниками. Відносини між сторонами набувають ознак разової короткострокової угоди. Про це досить красномовно ствержується в цілій низці новітніх досліджень, зокрема, Д. Хоукрофта і Б. Бергваль-Кореборна - «Типологія платформ Crowdwork» [47, с. 23–25] та А. Гандіні «Теорія трудового процесу та гіг – економіка» [48, с. 1040]. Наслідками цього є ризики як політичного плану, про які вів мову Г.Стендінг, називаючи прекаріат новим «небезпечним класом», так і економічного спрямування, на які наголошував Н. Уайтсайд, визнаючи, що

збільшення в структурі зайнятих осіб із хитким становищем є неефективним для ринку праці і може негативно позначитися на державі загалом [49].

Зокрема, якщо порівнювати сучасні та типові моделі організації праці в американських компаніях середини ХХ ст., то можна виявити значні відмінності. Типова промислова фірма середини ХХ століття втілювала концепцію, яку філософ Елізабет Андерсон охарактеризувала як «зв'язок взаємних відносин» [50, с. 185]. Це була модель, в якій влада концентрувалася в руках менеджерів, але їх метою було стабільне довгострокове зростання. Це дозволяло розвивати довгострокові відносини та отримувати стабільний прибуток для всіх зацікавлених сторін компанії, включаючи працівників.

Сучасні корпорації, як відзначив соціолог Джеррі Девіс, до яких відносяться переважна більшість найпотужніших і динамічних компаній, не відповідають колишній традиційній моделі. Замість цього вони представляють собою мережу короткострокових контактів [51]. Сучасні компанії використовують стратегії створення великих мереж субпідрядів та франчайзингу. Це дозволяє їм передавати різні операції на аутсорсинг, користуючись послугами більш економічних постачальників товарів та послуг. Така практика допомагає компаніям знизити витрати, зокрема на оплату праці.

Серед чинників, які зумовили до такої трансформації провідних бізнес моделей, самі американські дослідники називають наступні:

-прагнення капіталу до оптимізації ресурсів, зокрема за рахунок скорочення трансакційних витрат. Початки цього процесу знайшли своє висвітлення та обґрунтування в теорії трансакційних витрат ще в 30-х рр. ХХ ст. лауреата Нобелівської премії із економіки Р. Коуза. Науковець підкреслював, що зниження витрат на робочу силу як спосіб оптимізації досягається шляхом заміни працівників з довгостроковими трудовими контрактами на працівників з більш гнучким тимчасовим або короткостроковим режимом діяльності. В подальшому, як зазначають Вольфганг Стрік та Кетлін Телен, враховуючи взаємозв'язок між бізнесом та політикою, ця трансформація стратегій роботодавців щодо найму працівників, яка спочатку впливала лише на

виробничі відносини та обмежувалася ринком праці, згодом розширила своє вплив і суттєво позначилася на формуванні нової, менш егалітарної моделі держави загального добробуту [52];

- поступові технологічні зрушення в напрямку формування постіндустріальної економіки з домінуванням в структурі ВВП та зайнятості сфери послуг. У різних секторах, включаючи роздрібну торгівлю та готельний бізнес, дедалі частіше використовуються формати франчайзингу, що дозволяють залучати низькокваліфіковану робочу силу та використовувати тимчасових працівників. [53].

Навіть у великих роздрібних торгових мережах, таких як Target або Walmart, де основні компанії зазвичай наймають власних працівників безпосередньо, використання нових технологій дозволяє роботодавцям регулювати кількість персоналу в залежності від рівня попиту споживачів у реальному часі. Під терміном «ощадливий підбір персоналу» управлінці мають на увазі планування «точно в термін», коли працівники отримують свій графік роботи лише за кілька годин до відведеного часу. Ці нововведення дозволяють роботодавцям заощадити значну кількість ресурсів, одночасно створюючи невизначеність для працівників.

У цьому контексті цифрові платформи, такі як Uber, Upwork та АМТ, за оцінкою В. де Стефано, вдосконалили ефективні стратегії для бізнесу, переносячи їх на новий рівень, повністю відмовившись від традиційних трудових договорів і використовуючи замість цього «незалежних підрядників». Це означає, що роботодавець не несе відповідальності ні за оплату праці, ні за соціальні пільги, ні за гарантований робочий час [54, с.467].

В державах з розвинутою демократією, таких як більшість країн Європи та Сполучені Штати, існують цивілізовані та опосередковані інституційні регулятори, які встановлюють умови праці навіть у сфері нестабільної зайнятості. Однак, в державах, де демократичні засади не є усталеними, масштаби експлуатації прекарних робітників можуть бути безпрецедентними і шокуючими.

В цьому сенсі примітними є результати етнографічних досліджень Хуей Хуанга, наукового співробітника Департаменту міжнародного розвитку факультету соціальних наук та державної політики Королівського коледжу Лондона. Ним аналізувалися нестандартні умови праці китайських водіїв-кур'єрів доставки їжі, що було представлено у вичерпній за своєю назвою праці «Доставлена їжа дорожча за моє життя»: розуміння ненадійності платформи онлайн-доставки їжі в Китаї» [55]. Автором досліджуються три ключові сили, що породжують прекарність через режим роботи платформи:

- платформа використовує аутсорсинг послуг доставки їжі через сторонні компанії, що дозволяє їй уникнути відповідальності як роботодавця щодо водіїв;

- жорсткі алгоритми управління через платформу призводять до надмірного контролю за трудовим процесом, що підсилює експлуатацію працівників;

- інституційне позбавлення громадянських прав виконавців (а у конкретному кейсі мова йде про сільських мігрантів) перетворює водіїв на мешканців міста з прекарним соціально-економічним статусом праці.

Поєднання цих детермінант призводить до праці, яка є низькооплачуваною та небезпечною за своїми умовами для водіїв доставок їжі. Такий режим працевлаштування унеможлиблює захист працівника як на індивідуальному, так і на колективному рівні. Відтак науковець доходить висновку, що сполучення фальшивих, неурегульованих "трикутних" трудових відносин, агресивного алгоритмічного контролю та приниження сільських мігрантів лише посилює прекарізацію за допомогою сучасних бізнес-технологій платформної економіки.

Зауважимо, що сучасні цифрові технології, які загалом вважаються проявом прогресивного розвитку людства, у даному випадку використовуються асиметрично і є сприятливими скоріше для роботодавців для оптимізації бізнес-процесів, зменшення витрат і посилення загального контролю за трудовим процесом. А робітники розглядаються, за висновками С. Валласа та Дж. Шора, в якості самозайнятих незалежних підрядників, які, щоб вижити,

покладаються на неякісні, низькокваліфіковані і низькооплачувані «підробітки» або нерегулярну роботу [56, с. 273].

Дослідження Г. Альберті, І. Бесса, К. Харді, В. Трапманн і К. Умні «Усередині, проти та за межами прекарності: робота в небезпечні часи» [57] та А. Віна, Т. Барратта і К. Гудса [58, с. 390], показують, що більшість працівників платформ складають представники маргіналізованих соціальних груп, таких як етнічні меншини, жінки, студенти або мігранти. Внаслідок цього можна стверджувати, що роботу на платформі можна розглядати як своєрідне цифрове «перепакуння» традиційної неформальної роботи, що розширює та посилює прекарність.

Щодо розкриття феномену прекарності вітчизняними дослідниками, то серйозні напрацювання з цього питання відображає ціла низка публікацій А. Шуліки [2], С. Куцепал [59], Г. Афенченка [60], М. Зархіни [61]. Зокрема, А. Шулікою всебічно та глибоко розкривається сам концепт політичної прекарності з огляду сучасного політологічного дискурсу. М. Зархіною ідентифікується природа феномену прекарності та виявляються ризики та загрози для суспільного й політичного буття з огляду нарощування масштабів зазначеного явища. Аналіз ключових ознак прекаріату, таких як соціальна пасивність, відсутність почуття солідарності, неусвідомлення свого соціального інтересу і недостатня артикуляція своїх вимог та запитів до політичної системи, дозволив С. Куцепал зробити висновок про обмежену реалізацію політичного потенціалу прекаріату як у західних суспільствах, так і в Україні.

Вітчизняні науковці також проводять дослідження різних аспектів проблеми прекарності, маргіналізації класової ідентичності та розвивають релевантні новітнім умовам підходи до залучення слабо охоплених нею суспільних прошарків до політичної інтеграції. В низці праць А. Шуліки [62-63], розкриваються основні форми політичної боротьби прекаріату, зокрема зауважується, що прекарні політичні групи все частіше використовують альтернативні форми політичної групової організації та новітні засоби

протесту, які характеризуються використанням алегоричних і символічних форм.

Окремий сегмент досліджень в аналізі проблем прекаризації представлено вітчизняними дослідниками А Гоць [64], І. Скрипченко та О. Ткач [65, 66]. Зокрема, соціологом А. Гоць фокусується увага на стандартних та нестандартних формах зайнятості в Україні та їх ідентифікації згідно з вітчизняним законодавством. Ним систематизовано специфічні форми трудових відносин, що роблять зайнятість працівників нестандартною, а відтак – прекарною, із відповідними економічними та політичними наслідками. О. Ткач [65] розглядає актуальні засоби артикуляції інтересів вразливих груп в умовах сучасного демократичного суспільства, зокрема через політичні протести як одну із форм політики незгоди. На прикладі США ним обґрунтовується теза щодо посилення ролі протесту в розгортанні масових суспільних рухів. В іншому своєму дослідженні [66] автор розглядає проблему дисфункції сучасних демократичних еліт та певне згорання демократії при вирішенні наслідків поширення COVID-19. На його думку, саме глобальна пандемія підсилила нестабільність та невизначеність для людей праці та суспільства у цілому. Констатується, що застосування надмірного контролю, обмежень свобод, таких як пересування та масові збори, а також довільний або насильницький примус, є, в певній мірі, безпрецедентним для сучасних демократій, а відтак ще раз засвідчує про масштаби та складність проблем, які виникають в новітню добу. Їх ігнорування здатне підсилити позиції популістських партій як альтернативи нинішнім політичним елітам.

Інші вітчизняні автори також солідаризуються у своїх висновках із зарубіжними політологами та соціологами у тому, що особливу роль в прискоренні прекаризації через розвиток нестандартної зайнятості в Україні, як власне і у всьому світі, відіграли карантинні обмеження через пандемію COVID-19. Низка науковців, зокрема і І. Беззуб [67], визначають, що відсутність відповідного законодавчого врегулювання нестандартних форм зайнятості призводить до втрати соціальних гарантій працівниками та

припускає наявність «нестійких» ознак, що вказують на прекарну зайнятість населення.

В. Соболев, І. Мусіюк, разом із зарубіжними дослідниками, безпосередньо пов'язують процеси трансформації на ринку праці зі змінами у сфері виробництва та переходом до цифрової економіки. Цей перехід є як позитивним закономірним процесом технологічного розвитку людства, так і джерелом низки ризиків на економічному, соціальному та політичному рівнях, що вимагає модернізації політики зайнятості [68]. Цифрова зайнятість переважно здійснюється через онлайн-платформи і часто призводить до розвитку таких популярних форм нестандартної зайнятості, як фріланс, віддалена робота, а також позикова праця, включаючи лізинг персоналу, аутсорсинг та аутстафінг.

Також цифрові платформи можна розглядати в якості катализатора масового впровадження дистанційної роботи під час періоду ізоляції, спричиненого пандемією COVID-19.

Дотичним питанню прекаризації як наслідку технологічних змін, які торкаються сфери праці в своїх дослідженнях Т. Кушерець [69] приділяє увагу зростанню соціальної нерівності. Саме завдяки дії механізму сучасних структурних трансформацій здійснюється технологічне заміщення інтелектуальної праці в постіндустріальному суспільстві. Це призводить, на переконання авторки, до «розмивання» середнього класу та виникнення «прекаріату» як нової небезпечної соціальної групи. Проблематичним стає поява нового типу трудових відносин на основі нестабільної зайнятості, що спричиняє меншу захищеність працівників та нижчі рівні оплати праці. Фактично мова йде про руйнування інституційних засад класового протесту та створення ілюзії масової зайнятості. Авторка визначає сутність «нового соціального питання», що наразі висувається як перед зрілими демократичними суспільствами, так і перед політичними системами, що лише формують ефективні демократичні інститути. Воно полягає в гарантії зайнятості і доходу,

в контролі працівників над робочим часом, в забезпеченні механізмів висхідної соціальної мобільності.

На винятковій ролі глобальних чинників, як детермінанті появи прекаріату наголошує у своїх наукових розвідках В.Ткаченко [70]. За його точкою зору, глобалізація, переміщення виробничих процесів у країни з низькими витратами на робочу силу, призвели до економічних і політичних дисбалансів, зокрема у сукупних доходах та витратах. Як наслідок, спостерігається порушення принципу ринкової рівноваги: фокус економічного життя перемістився з виробничої сфери до фінансового сектору, відбулося знецінення трудової діяльності в реальному секторі та посилення соціальної нерівності серед працівників старих та нових галузей. Також спостерігається збільшення боргових проблем серед домогосподарств. Усе це не могло не позначитися на трансформації соціальної структури постіндустріального суспільства. Автор висловлює висновок, що проблема соціальної нерівності, яка досягла надзвичайних розмірів у сучасному глобалізованому світі, неодмінно потребуватиме належного вирішення.

Ще один аспект в активізації процесів прекарізації розкриває вже згадуваний дослідник А. Шуліка в праці «Мігранти в сучасному прекаріаті: політичні особливості міжгрупової взаємодії» [63]. Ним зазначається, що в новітню добу в політичній, соціальній та економічній сферах формується множинність нових соціально-політичних груп прекаріату. Прекарні групи знаходяться в перебігу формування групової ідентичності, активного усвідомлення та вироблення власних групових інтересів, корегування форм організаційної взаємодії та розроблення методів відстоювання власних інтересів. Відтак в контексті зазначених процесів однією із нагальних проблем є можливості взаємодії між окремими фракціями прекаріату, зокрема мігрантів. Автор наголошує про складний характер взаємовідносин всередині прекаріату, якому властиві як конфліктність, так і солідарність. Зближення позицій та консолідація розглядається як передумова подолання політичної прекарності.

Чому власне дослідник звертає увагу на мігрантів як складову прекаризації у світі та окремих державах з розвиненою демократією? Є кілька обставин, які потребують урахування:

-по-перше, нарощування масштабів транскордонних переміщень робочої сили у світі;

-по-друге, мігранти становлять значну частину ринків праці економічно розвинених країн, зокрема в сегментах низькокваліфікованої праці або у форматах неповного робочого дня.;

-по-третє, наразі вже сформовано запит в їх середовищі на участь в економічному, політичному, соціальному, культурному та релігійному процесах, попри те, що мігранти все ж таки складають сегментовану та герметично закриту частину ринку праці країн-реципієнтів.

Вони все активніше претендують на участь у прийнятті політичних рішень, зокрема, збільшують свою активність у діяльності прекаризованих соціально-політичних рухів.

Окреслюючи вітчизняну специфіку прекаріату, фахівці зазначають, що вказана проблема стоїть в нашій державі більш гостро, оскільки в Україні наразі навіть ті працівники, хто має постійну роботу, знаходяться в зоні ризику. Вони є у певній мірі латентним прекаріатом, оскільки не можуть бути впевненими у своєму майбутньому. Прекаріатом, згідно підходу Г.Афенченко, варто вважати соціальну групу, що діє в умовах аномії відповідно до класифікації способів поведінки, запропонованих Р. Мертоном. Вітчизняний дослідник, оцінюючи соціальну базу прекаріату, пояснює, що вона переважно складається з зовнішніх трудових мігрантів, безробітних, працівників з низьким рівнем доходу, отримуючих оплату праці в «конвертах», осіб з неповною зайнятістю та працівників, які працюють в умовах, що не відповідають нормам охорони праці.

Зазначимо, що дослідження українських вчених не є автономними від загальносвітових наукових розвідок, вони відбивають новітні тренди в дослідженнях світової політичної та соціологічної науки, виокремлюючи при

цьому національну специфіку як соціальної бази прекаріату, так і політичних наслідків маргіналізації суспільних відносин та буття.

Проведене дослідження ключових напрямів дослідження проблематики прекарності та прекаризації засвідчило, що, як будь-яке суспільне явище, воно пройшло певну еволюцію, на кожному новому етапі свого розвитку отримувало підживлення завдяки новим детермінантам та рушійним силам. І це, у свою чергу, знаходило осмислення в науковій політичній думці. Узагальнення нами теоретичних підходів щодо розкриття проблематики прекаризації та прекарності представлено в *Таблиці 1.1*

Підводячи підсумки, зазначимо, що проблематика прекарності буде ще довго в епіцентрі уваги політологів та соціологів.

Таблиця 1.1

Еволюція підходів щодо розкриття проблематики прекаризації та прекарності

Етап еволюції	Фокус досліджень	Автори, що займались проблематикою відповідного періоду
70 - ті рр. XX ст. Започаткування окремих елементів теорії прекарності	Прекарність тлумачиться у вузькому сенсі та ідентифікується із нестабільністю матеріального стану працівників, викликаного бідністю. Зазвичай цей стан посилюється у разі втрати роботи та тривалого безробіття; відтак нестабільність зумовлена, у першу чергу, нестійким соціально-політичним статусом працівників з огляду на працевлаштування. Інший аспект полягає у характері трудових угод між роботодавцями та працівниками, що свідчить про їх нестійкість та недостатню соціальну захищеність працівників.	А. Пітру, Ж.-К. Барб'є (Франція)
80-90 ті рр. XX ст.	Прекарність розглядається як результат економічних реформ, реалізованих неоліберальною державою («рейганоміка», «тетчеризм» тощо), що призвели до посилення ролі ринкових регуляторів на тлі обмеження впливу держави, поширення більш гнучких форм організації праці, зниження рівня соціального захисту. Пропонується використання терміну «прекарність» в широкому сенсі, не обмежуючись проблемою у сфері зайнятості, а окреслюючи нею нестійкий стан соціально-політичної системи у цілому. Запропонована концепція «соціальної ізоляції» щодо європейського суспільства.	Ж.-К. Барб'є, Р. Кастель, М. Фуко(Франція) Бюхтеман К., Квак С. (Бельгія), Джессоб Б. , Дуган К., Фоті А., Р. Мунк (Великобританія)
Кінець 90-х XXI ст.– 10 – ті рр. XXI ст.	Проблематика прекаріату розглядається в контексті проблем трансформації соціально-економічних відносин та їх впливу на політичну та соціальну сфери. Розробляється концепція «соціальної множинності» як відображення механізму суспільної взаємодії в нових умовах глобалізації. Розкривається роль мережевого структури в забезпеченні самовираження та самореалізації індивідууму незалежно від його майнового статусу, а також фактори, що призводять до зменшення впливу будь-якої влади.	А. Негрі, М. Тронті, П. Вірно, М. Хардт (Італія)

10-ті рр. XXI ст. - понині	<p>Поглиблення концепції «соціальної ізоляції», що обґрунтовується не лише економічними, але й політичними, культурологічними, етнічними, гендерними тощо чинниками. Аналіз процесів радикальної реструктуризації системи капіталістичних відносин на глобальному та національному рівнях; посилення мережевого характеру виробництва та суспільних відносин; оцінка переваг гнучких форматів виробництва та зайнятості в постіндустріальну добу. Ідентифікація чинників та проявів розмивання критеріїв традиційної класової ідентифікації працівників та працедавців. Дискусії щодо зміни структурного характеру соціально-політичного представництва найманої праці в нових умовах розвитку глобальної економіки та геополітики.</p> <p>Аналіз політичних ефектів та наслідків виключення певних груп населення, зокрема молоді з ринку праці; дослідження відродження ультраправих та ультралівих популістичних рухів та партій. Оцінка зростання прекарності у європейських суспільствах та в США з урахуванням впливу зовнішньої міграції.</p> <p>Аналіз впливу пандемії COVID-19 та розвитку штучного інтелекту на швидкість перетворень у структурі промисловості та сфері послуг, зокрема на проблематику гнучких форм зайнятості, фрілансу, "нульових контрактів" та нової соціальної стратифікації.</p>	<p>І. Андерсон, П. Реткліфф, П. Лі Г.Стендінг, В. Лорі, М. Кастельс (Великобританія) Дж. Чамі (США), Хайн де Хаас (Нідерланди), М. Чайка (Австрія), М.-Л. Флао (Франція), аналітичні звіти МОП, МОМ, ОЕСР, Світового банку та інші.</p>
----------------------------	--	---

Джерело: складено автором

Нинішні рецесійні процеси лише підштовхують трансформаційні зрушення в секторі індустрії та сфері послуг, спричиняючи при цьому складне комбінування як циклічного (що може бути зменшено в період фази пожвавлення економічного циклу), так і структурного безробіття. Останнє, що спричинене моральним старінням ряду професій та видів діяльності під впливом науково-технічного прогресу, безпосередньо стає одним із довгострокових джерел соціальної бази прекаріату й має тенденцію лише до зростання.

Збільшення безробіття серед молоді внаслідок структурних змін у системі виробництва та зайнятості, а також застосування обмежувальних заходів, часто з дискримінаційним характером, стосовно мігрантів у контексті зростання економічного та політичного націоналізму, додатково загострюють проблеми соціальної стабільності та політичної передбачуваності. Це напряму, за висновками німецького дослідника В. Баха, сприяє ренесансу популістичних рухів та партій, зокрема, як лівого, так і правого спрямування [71].

Вже перманентні економічні рецесійні процеси (починаючи із світової кризи 2008 року і рецесії, викликані COVID [72,73] ставлять під загрозу баланс соціальних структур через зубожіння середнього класу майже у всіх країнах Старого та Нового Світу. Ця тенденція не лише загострює загрозу для соціальної єдності, але й трансформує саму природу так званої демократії західного зразка [74]. Середній клас, який традиційно виконував важливу суспільну функцію, поглинаючи як руйнівні наслідки конкуренції, так і конфліктність між соціальною елітою та менш забезпеченими верствами, в сучасних умовах поступово втрачає свою стабільність і стійкість, долучаючись до нових, соціально нестійких соціальних прошарків. До таких невтішних висновків доходять науковці Критського університету Е. Маврозахаракіс та Д. Джорджія [75].

Все це засвідчує, що дослідницьке поле проблематики прекарності та прекаріату має величезний потенціал до розширення, враховуючи нові економічні та політичні процеси на національному та глобальному рівнях.

1.2 Аналітичний інструментарій виміру та оцінювання масштабів прекаризації в сучасному демократичному суспільстві

Наразі визнаного та погодженого як теоретиками, так і практиками спеціального аналітичного апарату виміру прекаризації та моніторингу її рівня, немає. Це пов'язано, зокрема, зі складністю отримання задовільного рівня операціоналізації через емпіричне тестування та достатньо значний варіативний спектр інституційних та культурних контекстів, які ототожнюються із прекарністю. Також важливим чинником, що ускладнює пропозицію універсального аналітичного інструментарію є те, що проблематика прекарності є міждисциплінарним явищем: економісти прагнуть використовувати кількісні об'єктивні дані для її вимірювання, зокрема у частині стану ринку праці, юристи наголошують на можливостях моніторингу

прекарних груп та осіб через оцінку договірної бази відносин між працедавцями та працівниками, соціологи та психологи – активно апелюють до якісного суб'єктивістського аналізу. Узагальнення фахової літератури дозволяє нам представити кілька домінуючих підходів щодо аналізу та виміру прекаризації.

Перший підхід передбачає, що інформацію про чисельність прекарних працівників можна отримати завдяки об'єктивним даним про кількісну оцінку договірних відносин [76]. Відтак, працівників, які працюють за строковим або нестандартним контрактом, або за його відсутності взагалі, можна ідентифікувати в якості прекарних. Недоліком цього підходу є те, що не всі працівники, що мають формально довгостроковий трудовий контракт, забезпечені від прекарного стану. Достатньо згадати про вкрай поширені останні кілька років контракти з «нульовим» робочим днем чи контракт з нефіксованим робочим днем. Відтак, навіть будучи працевлаштованими на контракті, частина працівників не мають гарантій щодо отриманих доходів та соціального захисту. Відтак, їх соціальний статус можна ідентифікувати як прекарний.

Другий підхід ґрунтується на тому, що важливу роль в ідентифікації прекарного статусу працівників можуть відігравати якісні дослідження певних соціальних груп, що можуть знаходитися в групі ризику, через використання інструментарію опитувань [77,78]. Такими, зокрема, є опитування в рамках Програми досліджень нестандартної та нестійкої зайнятості (PRW), які проводить міжнародна група дослідників у Швеції, Бельгії, Іспанії, Чилі, США та Канаді і яка фінансується Шведською дослідницькою радою зі здоров'я, трудового життя та добробуту Forte. Наразі вже здійснено три етапи досліджень, кожен із яких виконував певне завдання. I етап передбачав опитування населення Швеції у 2003-2020 роках, що дозволяло оцінити вплив нестандартних умов праці на здоров'я і добробут окремих працівників, їхніх колег та їхніх сімей. II етап - це якісне дослідження, проведене в кількох країнах, що передбачало вивчення складних взаємозв'язків між нестандартними умовами праці, здоров'ям і добробутом. Особливістю щодо попереднього етапу

є розширення кількості країн, а також мети опитування – визначення можливостей для активної адаптації організації праці під потреби працівників. У робочому пакеті III етапу передбачається проаналізувати тематичні дослідження місцевих політичних ініціатив у різних країнах, спрямованих на припинення або протидію негативним наслідкам нестандартної організації праці; урахувувати результати опитування та надати їм прикладний характер, зокрема за участю профспілок і роботодавців, протидіяти злочинам і порушенням правил роботодавцями щодо своїх працівників як засобу отримання ними конкурентної переваги; перетворити результати цієї програми на практичні інструменти для практиків з оцінки ризиків нестандартної організації праці.

Віддаючи належне інструментарію опитувань, на наш погляд, апелювання до досліджень на основі виключно якісних опитувань також є недостатнім, адже може також мати місце спотворення масштабів прекаризації. Це пов'язано, у першу чергу, із тим, що є вірогідність підсилення суб'єктивістських оцінювань респондентів додатковими психологічними факторами впливу, зокрема різною здатністю окремих особистостей у подоланні труднощів чи різним суб'єктивним сприйняттям статусу референтної групи, до якої може належати респондент.

Третій підхід характеризується поєднанням об'єктивних та суб'єктивних індикаторів для більш комплексного оцінювання прекаризації. Зокрема, в якості об'єктивних показників пропонується брати до уваги чисельність осіб, охоплених договірними відносинами, а суб'єктивними - через опитування наприклад, відчуття незахищеності зайнятості у певній категорії працівників [79]. В інших подібних дослідженнях, використання цього ж дуального підходу проводиться через аналіз латентного профілю прекарних груп [80, 81]. У цьому контексті соціальні групи з ознаками прекарності розглядаються як деякі дискретні приховані змінні, що репрезентують у свою чергу підгрупи у вибірці. Прекарність виявлялась завдяки різним об'єктивним і суб'єктивним показникам, зокрема через урахування сприйняття відсутності гарантії зайнятості,

фінансову незахищеність, попередній досвід безробіття, дохід домогосподарства на душу населення, неповну зайнятість на основі кваліфікації та неповну зайнятість на основі часу.

Перевагою зазначеного підходу є те, що враховується кілька ознак латентних прекарних груп, він допускає помилку вимірювання, також може бути реалізованим за допомогою більшості статистичних програм. Ще однією сильною стороною зазначеного підходу є те, що приховані змінні пояснюють, чому показники, які підлягають обстеженню, пов'язані одне з одним. Відтак можна вказувати на очевидні інструментальні переваги підходу для виявлення латентних прекарних груп. Саме цей третій підхід, на наше переконання, з огляду на свою комплексність, цілком може бути ефективним інструментом для вимірювання прекаризації та ідентифікації взаємозв'язків між об'єктивними та суб'єктивними її параметрами.

Окрім зазначених підходів, на нашу думку, можливе додаткове використання низки індикаторів як ринку праці, так і ефективності інституційних регуляторів, якими вже оперують національні служби статистики та міжнародних організацій і які відображають ті чи інші аспекти прекаризації як багатовимірного суспільного явища. Вони можуть із певними застереженнями використовуватися для оцінювання масштабів та особливостей перебігу прекаризації в тій чи іншій країні чи групі країн, для ідентифікації її динаміки, а також визначати ступінь відповідності наявних політичних інститутів тим викликам у соціальному та економічному житті, які породжують процеси прекаризації.

Оскільки проблеми прекарності, як це було зазначено в попередньому параграфі дисертаційної роботи, дослідники напряму пов'язують із змінами в умовах новітніх технологічних зрушень на ринку праці, тому цілком логічним буде апелювання до такого аналітичного інструментарію, зокрема в частині ключових індикаторів, як показники стану та динаміки ринку праці, його трансформації. І перш за все мова йде про індикатори безробіття, неповної зайнятості, зайнятості із обмеженою соціальною допомогою,

низькооплачуваної роботи, бідності. Також проблема прекаризації невіддільна від правових аспектів взаємовідносин між працедавцями та робітниками, опосередкованістю їх взаємодії профспілками, відтак важливим є моніторинг рівня охопленості працівників трудовими договорами із наявністю соціальних гарантій та прав.

Дослідники прекаризації найчастіше апелюють до показників рівня безробіття як таких, що підтверджують актуалізацію питань турбулентності умов праці для працівників. На наш погляд, такий підхід виправданий, але недостатній. Сам по собі рівень безробіття не надає повного розуміння проблеми нестабільності та прекарності у сфері зайнятості. В умовах ринкової економіки циклічні коливання бізнес-активності є об'єктивним процесом, який виявляється і у варіюванні попиту роботодавців на робочу силу. Тому цілком поширеними є ситуації, коли працівники звільняються, або працюють більше ніж на одній роботі, або зайняті на роботах, які не забезпечують соціальний захист, або навіть прожитковий мінімум. Разом з тим порівняння рівнів безробіття по окремим вразливим групам, які можна ідентифікувати як потенційно прекарні, дозволить отримати уявлення щодо того, які саме соціальні групи за гендерними чи віковими ознаками найбільш потерпають від безробіття. В цьому випадку доцільно апелювати до низки показників рівня безробіття, що використовуються як в окремих національних системах обліку, так і статистиці міжнародних організацій. Зокрема, це рівень безробіття серед молоді, рівень безробіття по віковим групам, рівень безробіття з огляду на освіту. Однак для більш глибокого аналізу можуть бути використані не лише прямі, але й опосередковані індикатори. Наприклад, це можуть бути показники рівня захищеності зайнятих, що перебувають у різних форматах трудових відносин з роботодавцями та мають різні можливості для поновлення трудової діяльності при безробітті. До зазначених опосередкованих показників пропонуємо віднести робочий час, необхідний для виходу з бідності [82], фінансові перешкоди для повернення на роботу [83], фінансові перешкоди для працевлаштування з витратами на догляд за дітьми [84] тощо.

Перелік показників прекаризації по ринку праці на основі об'єктивних індикаторів може бути доповненим коефіцієнтом участі в робочій силі (LFPR) [85]. Методика його розрахунку передбачає визначення співвідношення між чисельністю робочої сили, в яку входять визначена дослідником прекарна група (особи віком 16 років і старші, жінки тощо), які працюють або шукають роботу, та так званим, згідно визначення Бюро статистики ринку праці США «цивільним неінституційним населенням» (особи віком 16 років і старші, які не є службовцями в армії та/або засудженими). Це дозволить зрозуміти, чи мають місце тенденції ускладнення працевлаштування для жінок, молоді, людей похилого віку, причому це стосується будь якого різновиду зайнятості: як повної, так і чи неповної. Також достатньо ілюстративним може бути показник гендерного розриву в оплаті праці, який визначається як різниця між медіанним заробітком чоловіків і жінок та медіанним заробітком чоловіків [86]. Дані відносяться до штатних працівників, з одного боку, і до самозайнятих, з іншого.

Особливої уваги потребує моніторинг неповної зайнятості, оскільки саме з нею ототожнюють посилення прекаризації в суспільстві. Питання ідентифікації причин та обсягів неповної зайнятості, яка набуває все більших масштабів, все ще лишається дискусійним, адже одними експертами це явище сприймається як ознака тривожних негативних процесів, інші вбачають в його поширенні очевидні позитивні тенденції. Насправді водорозділом у сприйнятті цих протилежних підходів, на нашу думку, має стати чітка ідентифікація природи неповної зайнятості: чи є вона добровільною та має неекономічні причини, чи є вимушеною, а відтак, має негативний аспект.

На перший погляд, поширення неповної, адаптивної зайнятості є вочевидь суспільним благом, оскільки дає низку переваг як для споживачів товарів та послуг, які створюються працівниками в режимі неповної зайнятості, так і самих працівників. Зокрема, споживачі отримують зменшення своїх витрат на закупівлю послуг, оскільки у випадку неповної зайнятості, зокрема і такої, що не опосередкована трудовим договором, виконавцям робіт платять

тільки за те завдання, яке вони безпосередньо виконують. Певні категорії робітників, які мають високий попит на ринку (наприклад, у сфері програмування чи веб-дизайну), отримують переваги від цієї форми зайнятості. Іншими зацікавленими учасниками можуть бути жінки, які хочуть поєднувати виховання дітей та не полишати водночас власну професійну діяльність. Тобто у цьому та низці інших випадків мова йде про неповну зайнятість, що має згідно підходів Бюро статистики праці США, неекономічні причини, та є добровільною (Таблиця 1.2).

Таблиця 1.2.

Неекономічні (добровільні) причини праці на умовах неповного робочого дня

Неекономічна причина	Варіанти відповідей, що надають респонденти при опитуванні
Проблеми з доглядом за дітьми	Працювати менше 35 годин з причин, пов'язаних безпосередньо з доступним або адекватним доглядом дітей
Інші сімейні чи особистісні зобов'язання	Усі інші причини, пов'язані з сім'єю або ведення домашнього господарства, які можуть включати перебування у будинку з хворою дитиною, виконання домашньої роботи або супровід шкільної екскурсії
Здоров'я та/або медичні обмеження	Власна хвороба, травма чи інвалідність людини не дозволяють їй працювати понад 35 годин
Школа та/або навчання	Праця менше 35 годин задля відвідання школи або програми навчання будь-якого типу
Ліміт пенсійного та/або соціального забезпечення	Праця менше 35 годин осіб, що вийшли на пенсію або тому, що вони не можуть працювати більше годин без втрати допомоги від соціального забезпечення.
Повний робочий тиждень триває менше 35 годин (короткий робочий тиждень)	Коли менше 35 годин вважаються повним робочим тижнем
Нездатність працювати повний робочий день	Хочуть працювати не менше 35 годин на тиждень, але не можуть працювати 35 годин на тиждень
Інші причини	Повідомляється про будь-яку іншу причину

Джерело: Бюро статистики праці США [85]

На противагу їй, інший різновид неповної зайнятості носить вимушений характер. Отримати відповідні дані щодо різної природи неповної зайнятості по США дозволяє оцінка кількості зайнятих згідно методики Бюро статистики праці США по даних Поточного обстеження населення (CPS) - щомісячного вибіркового обстеження приблизно 60 000 домогосподарств по всій країні. CPS визначає «працівників, зайнятих неповний робочий день», як тих, хто зазвичай працює від 0 до 34 годин на тиждень [87].

Особа, яка працювала протягом звітного тижня, зазвичай може не працювати, і, отже, її звичайний час роботи може дорівнювати нулю. Наприклад, пенсіонер, який не працює регулярно, може відпрацювати 20 годин у компанії товариша протягом звітного тижня. У цьому випадку звичайний час роботи цієї особи дорівнюватиме нулю, але фактичний - 20 год., у цьому випадку зазначений пенсіонер буде враховуватися Бюро статистики праці США як працівник, що працює неповний робочий день, оскільки був зайнятий в обліковий тиждень. Інтерв'юер CPS ставить низку питань, щоб визначити години роботи людей. Якщо люди повідомляють, що зазвичай працюють менше 35 годин, інтерв'юер запитує, чому вони працюють неповний робочий день. Інтерв'юер опитування також запитує про фактичний час роботи протягом контрольного тижня обстеження, який може відрізнитися від їх звичайного періоду.

Зауважимо також, що навіть неекономічні причини роботи неповної зайнятості насправді можуть бути не повністю «добровільними». Зокрема федеральні закони в США можуть обмежувати кількість годин для людей певних професій. Крім того, тривалість робочого часу для деяких із цих працівників може регулюватися профспілковими договорами, в яких повний робочий день визначається як менше 35 годин та потрібна оплата понаднормових за час роботи, що перевищує цей поріг. Разом з тим інша категорія тих, хто працює неповний день/тиждень мають економічне підґрунтя для обмеженої в часі праці. Порівняння окремих ознак неповного робочого дня з огляду неекономічних та економічних чинників представлено в *Таблиці 1.3*.

**Порівняльний аналіз характеристик неповної зайнятості з огляду
неекономічних та економічних причин щодо її походження**

Неповний робочий день з неекономічних причин	Неповний робочий день з економічних причин
Працівник працює від 1 до 34 години на тиждень	Працівник працює від 1 до 34 години на тиждень
Працівник не бажає працювати 35 і більше годин на тиждень або не може цього робити	Працівник бажає працювати 35 і більше годин на тиждень
Вибір працювати неповний робочий день є добровільним	Вибір працювати неповний робочий день не є добровільним, працівник готовий працювати 35 і більше годин на тиждень
	Працівник називається вимушеним сумісником

Джерело:[88]

Ще одним способом оцінити нестабільність ринку праці - порівняти масштаби низькооплачуваного сегмента серед зайнятих, порівняти його поточний стан та динаміку. Такий підхід є достатньо затребуваним в компаративних дослідженнях між країнами та групами країн, зокрема тих, хто відноситься до зрілих демократій. Досить часто він використовується експертами ОЕСР, при цьому низькооплачувана частина працівників визначається як частка зайнятих, що заробляють менше двох третин медіанного заробітку[89].

Надзвичайно важливим для аналізу чисельності прекарних груп може стати показник NEET (Youth not in employment, education or training), що відображає частку молоді, яка не працює, не навчається і не здобуває освіти, у відсотках від загальної чисельності молодих людей відповідної вікової групи за статтю [90]. Зайнятість визначається відповідно до Керівних принципів ОЕСР/МОП і охоплює всіх тих, хто працював на оплачуваній роботі принаймні одну годину протягом базового тижня опитування або був тимчасово відсутній на такій роботі. Таким чином, молодь NEET може бути як безробітною, так і неактивною та не залученою до освіти чи навчання. Молоді люди, які не працюють і не навчаються, ризикують стати соціально ізольованими - особами

з доходом за межею бідності, які не мають навичок для покращення свого економічного становища.

Група індикаторів щодо соціального захисту зайнятих. Незалежно від того, працівник охоплений повною чи неповною зайнятістю, важливим показником його соціальної захищеності можна вважати доступність основного пакету пільг, включаючи допомогу по хворобі, відпустку по догляду за дитиною, відпустку і, в деяких випадках, право на навчання. Подібний підхід визнається виправданим в низці досліджень проблем прекаризації через неповну зайнятість, які розкривають не лише прямі, але й загальні деструктивні зовнішні ефекти зростання частки неповної зайнятості, зокрема з огляду впливу на індивідуальне здоров'я, продуктивність та соціальний добробут [91, 92]. При цьому, дослідники К. Телен та А. Відеманн вказують на каскадний характер можливих негативних наслідків від неповної зайнятості, які можуть спричинити відчутні втрати та ризики у дотичних сферах, зокрема, коли складнощі в одній сфері (наприклад, раптові непокриті медичні витрати) поширюються на інші напрямки життєдіяльності особи (наприклад, неможливість здійснити платежі за іпотекою), що призводить у підсумку до позбавлення права викупу [93].

Група індикаторів щодо інституційно-правового захисту працівників. Для оцінювання результативності окремих держав із сталою демократією у зазначеному напрямі протидії та пом'якшенні прекаризації, пропонуємо використовувати інструментарій ОЕСР у частині показників законодавства про захист зайнятості (Employment Protection Legislation, EPL). Зокрема, вони дозволяють кількісно визначати витрати та процедури, пов'язані із звільненням окремих осіб або груп працівників та використанням тимчасових контрактів. Примітно, що робота щодо пошуку релевантного інструментарію, який би дозволив оцінити ступінь вразливості працівників при повній та неповній зайнятості здійснюється перманентно, зокрема в 2020 р. ОЕСР випустив оновлення індикаторів EPL [94]. Розроблені індикатори враховують такі важливі аспекти регулювання звільнення як: (i) процедурні вимоги, (ii) строк

попередження та вихідну допомогу, (iii) нормативно-правову базу щодо несправедливих звільнень та (iv) забезпечення дотримання законодавства про несправедливі звільнення.

Інші міждисциплінарні підходи на основі якісних параметрів прекаризації. Одним із прикладів є особистісно-орієнтований підхід, розроблений американо-хорватською групою вчених для ідентифікації ознак прекарності окремої особистості та виявлення прихованих субпопуляцій у вигляді прекарних груп [81]. Як зазначалося нами раніше, дослідниками пропонується використання латентного профільного аналізу прекарності на основі різних об'єктивних та суб'єктивних показників. Такий підхід дозволив виявити латентну субпопуляцію прекарних працівників, які утворюють відносно однорідну групу з точки зору орієнтованості на певний перелік економічних стресорів. Джерела стресу, пов'язані з доходом, охоплюють фактичну економічну депривацію (наприклад, низький дохід і/або втрату доходу і фінансових ресурсів), а також економічну напругу (наприклад, фінансові проблеми або занепокоєння). До джерел стресу, пов'язаних із роботою, належать нестабільність зайнятості (наприклад, кількість і тривалість періодів безробіття), а також передбачувана невизначеність зайнятості (наприклад, побоювання з приводу можливих звільнень у майбутньому). Як видно, ці стресори можуть бути об'єктивними за своєю природою (наприклад, дохід домогосподарства, періоди безробіття) або суб'єктивними за своєю природою (наприклад, побоювання майбутньої втрати роботи або передбачувана фінансова неспроможність). Якщо узагальнювати, то у порівнянні з економічно забезпеченими прошарками, представники прекарної групи характеризуються наступним: фінансово несприятлива праця, відсутність гарантованої зайнятості, охоплення посадами, які зазвичай нижчі за їх рівень кваліфікації та робочий стаж перетинається великою кількістю епізодів безробіття.

Сильною стороною цього підходу, на наш погляд, є те, що ідентифікація прекарного статусу особи як учасника певної соціальної спільноти виходить за

вузькі критерії доходу чи відношення до зайнятості. Ідентифікація прекарності здійснюється через комплекс показників, пов'язаних традиційно як із доходом та зайнятістю, так і браком доступу до інших організаційних ресурсів (наприклад, навчання, оплачувана відпустка), обмеженістю доступу до державного та недержавного соціального захисту та збереження ресурсів. Окрім інших дослідницьких переваг, запропонований підхід дозволяє продемонструвати щільний зв'язок між окремими складовими ознаками прекарності, які здійснюють синергійний вплив на поглиблення нестійкого статусу особи. Так, через відсутність важливих ресурсів (наприклад, грошей, стабільної роботи із гідною оплатою роботи) належність до прекарної групи робить працівників більш уразливими до майбутньої втрати ресурсів (наприклад, здоров'я та добрих відносин із роботодавцем). Оскільки початкова втрата породжує майбутні втрати, представники прекарних груп можуть з більшою ймовірністю потрапити, за визначенням авторів дослідження, до своєрідної «спіралі збитків».

Важливе місце в ідентифікації здатності сформованих демократичних інститутів відповідати на виклики сьогодення має посідати перманентний моніторинг реакції громадян (виборців). Серед міжнародних рейтингів такого спрямування варто назвати опитування в рамках проєкту «Глобальна задоволеність демократією», що розробляється британським Центром майбутнього демократії Інституту публічної політики Беннета при Кембриджському університеті [95]. Примітно, що цей Центр майбутнього демократії було сформовано у січні 2020 року задля дослідження викликів та можливостей, з якими зіткнеться демократична політична система в XXI столітті, виявлення перспектив демократії в широкій історичній та міжнародній перспективі. Важливим завданням Звіту, який готується на постійній основі, є визначення різних можливих траєкторій розвитку демократії в усьому світі в умовах перманентної турбулентності та нестабільності. Звіт відображає громадську думку щодо задоволеності демократією, яка отримана з двадцяти п'яти різних національних репрезентативних джерел опитування. Більшість

джерел об'єднано проектом HUMAN Surveys [96] та доповнено їх агрегованими показниками задоволеності демократією, отриманими в рамках Pew Research «Global Attitudes and Trends» [97] та опитувань від YouGov [98]. Відтак формується набір даних, що поєднує понад 25 джерел інформації, 3500 опитувань у різних країнах та 4 мільйони респондентів між 1973 і 2020 роками, в яких ключовим питанням було: «Задоволені чи незадоволені громадяни демократією у своїх країнах?».

На наш погляд, це та й інші подібні дослідження, зокрема трекари, завдяки яким збираються дані через регулярні проміжки часу, на кшталт опитування The Economist/YouGov, можуть слугувати серйозним підґрунтям для узагальнення висновків щодо здатності демократичних інститутів відображати запити громадян, забезпечувати справедливість та інклюзивність для всіх суспільних прошарків в умовах зламу технологічних епох, посилення впливу глобалізації на національний розвиток тощо. Адже визначення окремих питань політичних уподобань, впливу бідності на політичну активність, відношення громадян до мігрантів, взаємозв'язків між економічною та соціальною вразливістю, можливостей брати участь у громадсько-політичних процесах є ефективним барометром оцінки змін, що відбуваються в сучасних демократичних суспільствах.

Окреслюючи можливості використання зазначеного вище аналітичного інструментарію виміру прекаризації, зауважимо, що погляди щодо сприйняття цього явища, навіть з підтвердження негативних трендів, істотно поляризуються [99]. Зокрема, в позиції М. Форда, відображаються, у першу чергу, побоювання збільшення масового безробіття, політичної поляризації та зростаючої нерівності [100]. Навпаки, технологічні «оптимісти», зокрема Асемоглу Д. та Рестрепо П., наголошують на можливості в нову технологічну епоху створення навіть додаткових та нових робочих місць і поліпшення умов праці [101]. Зауважимо, що наразі вже не дискутується, що ці суттєві зрушення в структурі зайнятості сучасних демократичних держав існують, насправді вони є довгостроковим трендом під дією низки чинників не лише технологічної, але

й економічної, інституційної, політичної природи. Інша справа як тлумачити їх з позицій впливу на суспільно-політичні процеси? Примітно, що ще у 2001 році Дік Морріс, колишній радник Білла Клінтона, в своїй статті «Пряма демократія та Інтернет» прогнозував, що потенційні зміни в умовах Четвертої промислової революції завдяки Інтернету, що є драйвером технологічних трансформацій, будуть настільки різючі, що утворять передумови для нарощування потенціалу прямої демократії, а відтак зміняться не лише існуюча політична система в більшості західних держав, але й сама форма правління» [102]. І хоча такі відчайдушно сміливі прогнози не отримали свого підтвердження дотепер, процеси трансформаційних змін вочевидь запуснені, і відтак можна вести мову про те, які конкретні сфери та елементи суспільної та політичної матриці можуть бути відкинуті як зайві, а які будуть активно використовуватися відповідно до поточних потреб. Офіційна статистика фіксує зазначені зрушення у сфері виробництва, які є очевидними: зменшується внесок традиційних індустрій в створення ВВП та забезпечення зайнятості, та посилюється роль сервісного сектору як в економіці США, так і інших європейських держав. В цих умовах умовам поступово змінюються усталені не одне десятиріччя моделі трудових відносин, соціального забезпечення, організації виробничих процесів.

Розглянемо в рамках проблеми пошуку релевантного інструментарію виміру прекаризації в демократичних країнах окремі ключові індикатори, які були нами запропоновані. Одним з найбільш широко використовуваних показників стану ринку праці є рівень безробіття. Варто перевірити гіпотезу щодо погіршення ситуації саме за цим показником. Якщо брати до уваги довгострокові тренди, зокрема за останні 20 років на ринку праці США, то тут зміни не є критичними (Додаток А). Більше того, якщо орієнтуватися на узагальнені дані та не акцентувати увагу на окремі групи працівників, то в довгостроковому періоді рівень безробіття не підвищується та залишається відносно сталим (коливання 4-10%) [103].

Що стосується країн Європи, то дані достатньо варіативні. Так, за окреслений період 2000-2022 рр. найбільший рівень безробіття мала Греція в 2013 році в 27,82 %, найнижчий – Люксембург в 1,9% в 2001 році. Якщо ж брати середній показник по європейським країнам - членам ОЕСР, то наразі (2020-2022 рр.) спостерігається один із найнижчих рівнів безробіття, а саме в 7,05%, у той час як найвищий досягав в 2013 році рівня 11,57% [104].

Коли ж використовувати уточнюючі індикатори, то вже виявляються певні відхилення від загального тренду, зокрема в частині певних груп, які зазнають найбільш негативних впливів. Так, з огляду поділу безробітних за критерієм віку, який згідно методології ОЕСР передбачає дві групи (14-24 років та 25-74 роки), статистика вказує на крайню вразливість працівників саме першої групи, яка ідентифікується як молоді працівники. У середньому станом на 2023 рік в США для групи 15-24 роки рівень безробіття складає 14,3%, у той час як для вікової групи 25-74 років - лишень 5,1%. При цьому для категорії «молодь» найвищий рівень безробіття спостерігався в 2013 році в 25,1%. Максимуми на рівні окремих держав Європи за останні 20 років є такими: Греція в 59,4% (2013 рік), Іспанія - 55,5% (2013 рік), Італія – 42,6% (2014 рік) [105]. Взагалі країни Південної Європи мають суттєво гірші показники щодо рівня безробіття серед молоді у порівнянні із північними та центральними регіонами Європи, що, власне, цілком пояснює більш потужний, ніж деінде, вплив альтернативних протесних рухів в цих країнах як форми вираження політичних запитів та інтересів молоді.

Перевіримо ще одну гіпотезу щодо більш високого рівня вразливості працівників з огляду на їх менший рівень освіти. ОЕСР надає дані щодо рівня безробіття по віковій групі 25-64 роки [106]. І статистика останніх 20 років підтверджує цю тезу: найвищий рівень безробіття має група з освітою неповної середньої школи, а саме нині ця цифра досягає рівня в 10,7%, а в 20-ти річному інтервалі мінімум-максимум (8,8 до 14,45%); для працівників з повною середньою освітою нині в 6,4% (від 4,81 до 8,36%); для працівників із освітою вище середньої на 2023 рік рівень безробіття сягає 4,3 % (від 3,16-5,24 %).

Щодо статистики по показнику NEET (Youth not in employment, education or training), що відображає частку молоді, яка не працює, не навчається і не здобуває освіти, і який напряду дозволяє оцінити масштаби поширення так званої безнадійної прекарності, оскільки саме ця частка молодих людей практично не має перспективи ні на подальшу працю, ні на соціальну та політичну інклюзію. В середньому по країнам ОЕСР цей показник сягає 13,68% станом на 2023 рік, за період з 2000 по 2023 рр. спостерігалися такі піки: максимальний показник в 16,6% в 2010 році та мінімальний – в 12,89% в 2019 році. Щодо відповідного показника в США, то станом на 2020 рік він дорівнював 13,4%, свого історичного максимуму він досяг в 2013 році, склавши 16,95%, а мінімальний рівень за окреслений період спостережень склав 11,71%. Якщо порівнювати із європейськими країнами, то безпрецедентно високі рівні сягнули в Словачії в 2001 році напередодні набуття членства в ЄС (31,39%), Греції в 2013 році (28,47%), Італії в 2014 році (27,71%) [90]. Знову спостерігаємо достатньо вражаючі рівні по країнах Південної Європи (Іспанія, Греція, Італія).

Розглянемо динаміку показника неповної зайнятості, і перш за все за економічними причинами, з якою Г. Стендінг пов'язував найвищі ризики прекарності суспільства з відповідними політичними «небезпечними» наслідками. Які ж насправді масштаби цього явища? Чи можна вести мову про сталий і стійкий тренд щодо збільшення частки осіб, які інтегруються в ринок праці через вимушену неповну зайнятість? Чи мають місце вікові чи гендерні особливості неповної зайнятості в США?

Міністерство праці США збирає ці дані з 1968 року, коли 13,5% зайнятих у США працювали неповний робочий день. Основні тенденції можна простежити на Рисунку 2. (Додаток Б). Показник досяг свого піку в 20,1% у січні 2010 року: тобто тоді кожен п'ятий на ринку праці США був охоплений неповною зайнятістю. Останні дані за 2023 рік нижчі від пікових, але достатньо красномовні – 16,7%, тобто фактично кожен шостий працівник в США працює нині у форматі неповної зайнятості [107].

Вкрай примітним видається перехід під час Великої рецесії 2007-2008 рр., коли частка зайнятих на повний робочий день різко скоротилась, у той час, як частка охоплених неповною зайнятістю зростає. З початку 2016 року два тренди поступово віддалились один від одного на тлі збільшення зайнятості на повну ставку. Цікаво також і те, що ця тенденція була збережена навіть в умовах глобальної пандемії COVID-19. У 2022 році в США неповною зайнятістю було охоплено близько 26,05 млн осіб. Це значне зростання порівняно з 1990 роком, коли в США в такому форматі працювало істотно менше - 20,13 млн працівників.

Чи можна стверджувати про суттєве погіршення умов зайнятості для працівників, керуючись лише загальним рівнем охоплення працівників неповною зайнятістю? Вірогідно, що ні. Пояснення цьому тренду варто шукати в структурі неповної зайнятості. Які саме чинники: економічні (вимушена неповна зайнятість) чи неекономічні (добровільна неповна зайнятість) визначають новітню ситуацію? За даними BLS (Бюро статистики праці США), в 2019 році 29,3 млн осіб (а це 87%) були охоплені неповною зайнятістю з огляду неекономічних причин (тобто добровільно), у той час як вимушено обрали такий формат працевлаштування 4,4 млн осіб, що дорівнювало 13% від усіх працівників, охоплених неповною занятістю. По 2020 році цифри склали відповідно: 27,7 млн. осіб (79%) - неекономічні причини; 7,2 млн. осіб (21%) – економічні. По 2021 році: 27,8 млн. осіб (85%) - неекономічні причини; 4,9 млн. осіб (15%) – економічні [103].

Щодо відповідного показника по країнам Європи, зокрема членам ОЕСР, то станом на 2022 рік середній показник по ОЕСР склав 16,1%, при цьому варіативність по крайнім рівням суттєва: максимум демонструють Нідерланди в 35,1%, а мінімум – Болгарія (1,1%) [108]. Зауважимо лише, що методика визначення неповної зайнятості по BLS (США) та ОЕСР дещо відрізняються, якщо в США неповна зайнятість визначається показником праці на рівні менше 35 годин в тиждень, то ОЕСР – менше 30 годин.

Для розуміння того, які саме довгострокові тренди спостерігаються на ринку праці США за гендерними та віковими ознаками, скористаємося статистикою по показнику коефіцієнту участі в робочій силі (LFPR) (Рисунок 3 Додатку В).

Рисунок 3 презентує LFPR з 1948 року за двома ознаками: за віком і за статтю [109]. У першому випадку вікові групи від 25 до 64 років є такими, що їх традиційно відносять до «продуктивної» (допенсійний вік) робочої сили. BLS збирає дані за віком 16 років і старше, але історична тенденція щодо відкладеної праці з огляду подальшого навчання після школи зумовлює урахування цих обставин, відтак більш доцільним для аналізу визначається вік 25 років як нижня межа, щоб зменшити викривлення, зумовлені навчанням у студентських роках.

Вочевидь дані засвідчують про потужний тренд щодо підвищення рівня зайнятості жінок. Пояснень цьому кілька, зокрема і вплив державної політики. Упровадження в дію Закону про цивільні права 1964 року (Розділ VII), який забороняє дискримінацію за ознакою раси, кольору шкіри, релігії, статі чи національного походження, створило умови та фінансові переваги для сімей з двома заробітками чоловіка та жінки). Свій вплив мав і Закон про вікову дискримінацію при прийомі на роботу 1967 року, який допоміг стабілізувати зниження рівня зайнятості працівників у віці 65 років і старше.

Попри очевидні позитивні тенденції, варто зауважити, що гендерний розрив в оплаті праці нікуди не зникає і залишається відносно стабільним у Сполучених Штатах протягом останніх 20 років. У 2022 році жінки заробляли в середньому 82% від заробітку чоловіків, згідно з нещодавнім звітом, підготовленим дослідницьким центром Pew Research Center щодо працівників, які працюють як повний, так і неповний робочий день [110].

Окремо варто згадати про працівників віком 65 років і більше, хоча із зрозумілих причин вірогідно в сучасних демократичних суспільствах не варто було б розраховувати на значну трудову активність в цьому віці. Наразі доводиться визнавати певні негативні зміни для даної категорії громадян в

США. Уявлення про стале та забезпечене життя на пенсії, що підтримується системою соціального забезпечення, було стандартним очікуванням для поколінь до «бумерів». Поява Medicare (система медичного страхування) у 1965 році та COLA (соціального забезпечення) у 1975 році додала впевненості людям похилого віку у соціальному захисті. Попри здавалось позитивні очікування щодо достатності коштів для працівників пенсійного віку, LFPR для «літніх людей» вирівнявся в середині 1980-х років, а потім почав зростати — спочатку повільно і значніше на межі століть, оскільки чисельність продуктивної частки населення США знижувалась. Після рецесії COVID-19 показники участі в зайнятості саме цієї вікової групи швидко скоротилася, ймовірно, через ранній вихід на пенсію і, можливо, через ризик зараження COVID-19 у групі. Показник по жіночій підгрупі поновив допандемічний рівень швидше, ніж по підгрупі «чоловіки». З січня 2000 року рівень участі всіх осіб похилого віку, незалежно від статі зріс на 54,2 відсотка, а літніх жінок досяг безпрецедентних рівнів — до 71,3 відсотка. Це достатньо разюча тенденція для старших груп зайнятих в США. При цьому зростання LFPR для жінок має більш різкий висхідний тренд. Зростання по групі «чоловіки» досягло нового максимуму в березні 2020 року (офіційний початок рецесії), у жінок — у лютому 2020 року.

В *Таблиці 1.4.* узагальнено також дані по шести вікових групам з 2000 р. по 2022 роки без урахування поділу на стать. За віком підлітки та працівники похилого віку частіше вибирають неповний робочий день, ніж люди найбільшого працездатного віку (від 25 до 54 років). Працюючі підлітки мають найвищі показники добровільної неповної зайнятості серед усіх вікових груп.

Ураховуючи необхідність навчання в школі, обмеження по часу праці згідно окремих федеральних законів та зміну пріоритетів молодих людей щодо праці та відпочинку в умовах XXI століття, цілком зрозумілим є прагнення молодих людей працювати неповний робочий день. Взагалі за показником зміни LFPR в 2022 році щодо 2000 року по групі 16-24 роки спостерігається найбільше скорочення серед всіх вікових груп. Пояснення потрібно шукати і в низці

інституційних обмежень (навіть для добровільної неповної зайнятості), і в деструктивних впливах COVID-19, і в орієнтації молоді на більш пізній вступ на ринок праці з огляду на продовження навчання після школи. Разом з тим по показнику «добровільної» неповної зайнятості особи старшого віку у 18 і 19 років, як і більш молодші, схильні працювати неповний робочий день.

Таблиця 1.4.

Окремі індикатори ринку праці США в розрізі ознак статі та віку станом на 2022 рік

Групи учасників ринку праці						
Групування за ознакою віку та статі						
Вік та стать	24-64 роки	Чоловіки 24-64 років	Жінки 24-64 років	65 років і більше	Чоловіки 65 років і більше	Жінки 65 років і більше
Зміна LFPR в 2022 щодо 2000, у %	-2,5	-4,2	-0,7	54,2	38,3	71,3
Групування за ознакою віку						
Вік	16-24 років	25-34 Роки	34-44 Роки	45-54 років	55-64 Роки	65+ років
LFPR станом на 2022 рік	55,6	83,2	83,0	81,1	65,2	19,2
Зміна LFPR в 2022 році щодо 2000 року, у %	-15,2	-1,7	-2,3	-1,7	9,8	55,1

Джерело: розроблено автором на основі: [85]

Зауважимо також, що працівники похилого віку (ті, кому 65 років і старші) також мають схильність працювати неповний робочий день вище середнього. Однак ця схильність до добровільної неповної зайнятості, на відміну від більш молодих працівників, за останній період вочевидь ослабла. Високий рівень саме добровільної неповної зайнятості був пов'язаний і зі змінами в системі медичного страхування Medicare, зокрема через зняття зобов'язань надання медичного страхування лише особам, що працевлаштовані на умовах повного робочого дня, а розмір виплат соціального страхування може бути узгоджений з бажаною тривалістю робочої неділі. Певне значення мав і діючий до 2000 року критерій заробітку (штрафи на дохід для осіб, що досягли повного пенсійного віку, якщо він сягав більше 15,5 тис дол. на рік) [111]. Фактично

рівень добровільної неповної зайнятості працівників похилого віку почав знижуватися в 2000 р., що, можливо, частково відображає відміну цього критерію. Зміна переваг цієї групи працівників у бік повної зайнятості може відображати й інші соціальні чи економічні явища. Зокрема, поліпшення в сфері охорони здоров'я за останні два десятиліття сприяли поліпшенню здоров'я американців похилого віку, можливо, дозволило їм працювати більше [112].

Окреслюючи етнічні аспекти неповної зайнятості, доцільно також звернутися до статистики: у 2021 році в США 23% білих респондентів повідомили про тимчасову роботу як різновид своєї зайнятості, у той час для чорношкірих респондентів цей показник досягав 39 відсотків [113].

Оцінюючи масштаби неповної зайнятості, не можна оминати її дані в рамках зростання гіг-економіки, про яку йшлося в межах цього дослідження. Адже саме із її розвитком економісти та політологи пов'язують посилення стану невизначеності та вразливості для працівників [114, с. 532-536]. Так, згідно дослідження Pew Research Center, більше половини (56%) американців, які заробляли гроші на одній із цифрових платформ праці (Uber, Lyft, Amazon Mechanical Turk тощо), вказали, що цей дохід був або «необхідним», або «важливим» для того, щоб зводити кінці з кінцями [115]. Це ж опитування також виявило значні відмінності у демографічних показниках зайнятості через платформи. У той час як 14% чорношкірих та 11% латиноамериканців заробляли, виконуючи роботу, отриману через онлайн-платформи, показник охоплення для білих американців була набагато нижчим — 5%. Участь серед американців з низьким доходом (річний дохід домогосподарства менше 30 000 доларів) була більш ніж удвічі вищою, ніж серед груп з вищим доходом (> 75 000 доларів).

Більшість гіг-працівників вважаються незалежними підрядниками, а це означає, що вони не мають жодних прав та пільг, пов'язаних із традиційною роботою, — гарантії мінімальної заробітної плати, жодних правил щодо понаднормової роботи, жодного страхування по безробіттю, жодних

компенсацій працівникам, якщо вони отримати травму на роботі. Згідно Національного опитування гіг-працівників США в 2021 році приблизно кожен сьомий працівник (14%) заробляв менше федеральної мінімальної заробітної плати на годину; понад чверть (29%) заробляли менше за мінімальну заробітну плату штату, яка була б застосовна, якби вони були працівниками сфери послуг на повній занятості; троє з кожних п'яти робітників (62%) втратили заробіток через «технічні труднощі під час входу або виходу» порівняно з 19% традиційних (на постійних договорах) працівників сфери послуг; кожен п'ятий працівник (19%) голодував, бо не мав достатньо коштів на продукти харчування; тридцять відсотків скористалися Програмою додаткової допомоги в галузі харчування (SNAP) протягом місяця після опитування, що вдвічі перевищує показник традиційних працівників сфери послуг (15%); майже третина (31%) гіг-працівників не сплатили повну суму своїх рахунків за комунальні послуги за місяць, що передувало опитуванню [116].

Трансформація усталених трудових відносин — це дійсно проблема як на індивідуальному, так і національному рівнях. Незалежно від того, чи обирають люди ці робочі місця вільно чи під тиском зовнішніх обставин, зростання цих нетипових форм зайнятості створює довгострокові проблеми. Ці тенденції зайнятості, як показують статистичні та емпіричні дані, особливо проблематичні перш за все для США, в яких діють такі системи соціальної допомоги, що внески, які роботодавці та працівники вносять сьогодні, фінансують виплати у майбутньому [117, 118].

Пропонуємо використати також запропоновані нами показники ОЕСР щодо захисту зайнятості (Employment Protection Legislation, EPL). Примітно, що у більшості європейських країн працівники, зайняті як повний, так і неповний робочий день, користуються одним і тим же основним пакетом пільг, включаючи допомогу по хворобі, відпустку догляду за дитиною, відпустку і, в деяких випадках, право на навчання (пропорційно для працівників, зайнятих неповний робочий день). Навпаки, у США переважна більшість працівників, зайнятих неповний робочий день, а також значна частка працівників з низьким

доходом, зайнятих навіть повний робочий день, не мають доступу до цих основних соціальних гарантій. США є єдиною багатою демократією, де немає загальнонаціональної оплачуваної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, спонсорованої урядом (більшість інших країн надають право на оплачувану відпустку для батьків, а також оплачувану відпустку з догляду за літніми людьми) [119].

Це стосується і такої важливої пільги як оплата через хворобу, оскільки США також є єдиними серед розвинених демократій, в якій робітники не мають федерально гарантованого права на оплачувані вихідні дні по хворобі. Таку можливість мали працівники станом на початок 2023 року лише тринадцять штатів та Вашингтон округу Колумбія із п'ятдесяти, при цьому більшість цих законів набула чинності трохи більше як за останні десять років [120], починаючи із 2011 року. Примітно, що найбільш триваліші оплачувані відпустки по хворобі все таки не можуть бути тривалішими за 7 днів в році (округ штату Колумбія), більшість – до 3 днів.

Для ринку праці США властива ще одна закономірність: чим нижчий дохід, тим менша ймовірність того, що працівник взагалі отримає доступ до будь-якої оплачуваної відпустки через хворобу. Зокрема, такий доступ різко скорочується для деяких груп на ринку праці. За ретроспективними даними Бюро статистики праці про доступ до оплачуваної відпустки через хворобу з 1980 року по 2017 р. можна простежити, що найбільш різючі негативні зміни у сфері захисту торкаються низькокваліфікованих працівників, охоплених нестандартною зайнятістю у деяких секторах послуг. Різке погіршення умов доступу починається з середини 1980-х років, критичне - відбулося наприкінці 1990-х рр. і понині [121]. Це стосується і інших соціальних пільг — охорони здоров'я, пенсій, оплачуваної відпустки для догляду за дитиною, щорічної оплачуваної відпустки, підтримки розвитку навичок.

На противагу США, більшість європейських країн ОЕСР надають працівникам встановлену законодавством право на мінімальну щорічну відпустку. Точна тривалість встановленого законодавством мінімуму залежить

від країни, але в більшості країн працівники мають право принаймні на 20 робочих днів на рік. Беручи до уваги державні свята, це означає, що працівники в багатьох країнах ОЕСР, особливо в Європі, мають право на щорічну відпустку тривалістю не менше 30-35 днів. США є єдиною країною ОЕСР, яка не надає законодавче право на мінімальну щорічну відпустку, принаймні на федеральному рівні [122]. Разом з тим зауважимо, що окреслені пільги перш за все стосуються працівників при повній зайнятості: права для працівників приватного сектору, які працюють повний робочий день, повний рік і працюють п'ятиденний тиждень, які працюють у поточного роботодавця протягом одного року. Відтак у США щодо неповної зайнятості можна стверджувати взагалі про відсутність гарантій з боку роботодавців щодо надання оплачуваної відпустки.

Отримавши на основі ключових індикаторів стану ринку праці та окремих аспектів соціального захисту працівників, виникає цілком логічне питання. Яким чином узгоджуються такі здавалось би протилежні тенденції: збереження в США, та власне і інших країнах Європи, відносно сталого рівня безробіття на тлі динамічного тренду посилення нестабільності та невизначеності на ринку праці, про який так активно наголошують політологи, економісти, соціологи? Цю специфіку, зокрема на ринку праці США, економісти Дж. Бівенс, Л. Мішель та Дж. Шмітт пояснюють змінами в системі відносин «працівник-роботодавець» завдяки посиленню впливу роботодавців через їх моносонічну владу на місцевих ринках праці [123]. Інший погляд на причини змін на ринку праці, які призводять до поглиблення проблеми нерівності оплати праці та її нестабільності, стосується політичних чинників. Саме завдяки існуючим політичним елітам були створені інституційні передумови для трансформації консолідованої фірми двадцятого століття: від фірми як «мережі контрактів» до фірми-платформи. Відтак зміни на ринку праці визнаються все таки похідними від сприяння з боку політико-економічних інститутів США як визначального чинника [124].

Ще одним індикатором, який, на наш погляд, дає можливість додатково оцінити рівень прекарності ринку праці в США та європейських країнах є рівень бідності серед працюючих у середньому по країні, що визначається як кількість людей, які працюють хоча б на одній роботі, але чий дохід від зайнятості знаходяться нижче за прийнятну межу бідності.

Зауважимо, що ще донедавна бідність у розвиненому світі зазвичай ототожнювалася із безробіттям, а крайня бідність, що існує в багатьох країнах Третього світу, значною мірою визнавалася проблемою працюючих людей у цих суспільствах. Нині ж все частіше це явище розглядається і щодо розвинених держав, що входять до так званого Золотого мільярда [125], і стосовно країн, що розвиваються. І хоча максимальні показники по світу, за розрахунками експертів Міжнародної організації праці, все ж спостерігаються у таких країнах, як Бурунді (79%), Мадагаскар (76%) та Демократична Республіка Конго (69%), а середні по світу склали 6,4%, по Північній Америці загалом цей показник досягає рівня 2% [126]. Дані ОЕСР, які реєструють рівні бідності серед працюючих після сплати податків та трансфертів в країнах-членах засвідчують, що за цим показником в перебігу всіх останніх кількох десятиліть, США мають відносно гірші показники щодо більшості інших держав. В останні десять років до країн з відносно вищим показником бідності серед працівників, ніж середній показник по ОЕСР, потрапили також Італія, Греція та Іспанія, що належать до найбільших боржників серед економік Європи та де рівень безробіття становить 11%, 20% і 15% відповідно [127].

Окреслені вище емпіричні та статистичні дані засвідчують, що ознаки прекаризації в США та країнах Європи, які відносяться до держав із сталими демократіями, у певній мірі присутні, а за окремими показниками і прогресують. Більше з тим, якщо порівнювати дані США із аналогічними показниками по низці співставних країн, то вони виглядають достатньо проблемними. Узагальнення відносних індикаторів прекаризації представлено в *Таблиці 1.5*

Частка прекарних працівників в загальній чисельності зайнятих в США та окремих європейських країнах ОЕСР, у %

Країна	Частка прекарних зайнятих, у % до зайнятих	Частка осіб з неповною зайнятістю, у % до зайнятих	Працівники, яких можна ідентифікувати як прекарні групи
США	19,8	16,0	Працівники на умовах неповної зайнятості по економічним причинам, «альтернативні» працівники (незалежні підрядники, фрілансери, «тимчасові» працівники, працівники на короткострокових контрактах), працівники, що були зайняті на низькооплачуваних роботах (оплата менше двох третин середньої погодинної заробітної плати) на умовах як повної, так і неповної зайнятості.
Іспанія	26,3	13,0	
Італія	30,9	17,0	
Франція	18,8	13,8	
Німеччина	21,3	19,2	
Велика Британія	10,5	21,7	
Польща	26,0	5,0	
Румунія	28,4	1,9	
Чехія	14,4	5,1	
Португалія	22,0	4,9	

Джерело: розроблено автором на основі[105 ,128-135]

Безумовно, оцінити точно масштаби прекаризації достатньо складно, адже єдиної методики наразі немає, разом з тим навіть пропоновані дані засвідчують, що достатньо більші рівні демонструють європейські країни Південної та Центральної Європи.

Виникає питання, чи сприймає ці процеси в якості загрозливих сама держава та її громадяни? Адже по цілій низці факторів, саме специфіка інституційного та ринкового середовища США та країн Європи багато в чому підсилює деструктивний вплив технологічних трансформацій та соціальної прекаризації, які здійснюються в глобальній економіці та економіці окреслених держав.

Чи є прекарність проблемою лише для низькодохідних верств населення? Безумовно, і це показала статистика, першими, хто є найвразливішими – це групи з низькою освітою та низькими доходами, тому що саме вони найбільш гостро відчувають нестійкість, вони ж мають менше фінансових можливостей

протидіяти її руйнівним впливам. Разом з тим прекарність, за дослідженням Ногучі Юкі, як ознака сьогодення — це не те саме, що бідність, адже торкається не лише низькокваліфікованих неосвічених працівників. Окреслені проблеми все частіше починають стосуватися висококваліфікованих груп, які також поступово переходять на зайнятість за гнучкими контрактами [136].

Чому занепад стандартних трудових відносин для сучасних демократичних систем є проблемою? Можна окреслити кілька аспектів цього питання: на рівні держави у цілому та на рівні окремого індивіда.

Коли ми ведемо мову про рівень окремого працівника, то тип працевлаштування, що не відноситься до повної зайнятості, зокрема і в форматі гіг-економіки, є вкрай нерегулярним, ненадійним і, зазвичай, це не забезпечує працівникам належного обсягу соціальних пільг та гарантій. Для великої кількості робітників, особливо низькокваліфікованих, такі зміни призводять до особливо жорсткої форми турбулентності, оскільки вони стикаються з періодичним безробіттям або хронічною неповною зайнятістю.

З точки зору суспільства у цілому, політичними наслідками є те, що традиційна зайнятість із відповідним їй арсеналом соціальних та політичних інструментів захисту інтересів працівників перестає бути джерелом політичних прав та впливу на прийняття рішень у державі. Відтак все виразніше виявляє себе як реальність сучасних демократій – виключення працівників із системи захисту прав та соціальних гарантій, політична аномія, подальше поглиблення політичної прекарності із її ускладненням для окремих груп громадян брати участь у демократичному процесі.

Основні результати дослідження були представлені в таких наукових публікаціях автора: [1,17,73,74,114].

Висновки до розділу I

Проведене в першому розділі дослідження теоретичних засад феномену прекарності дозволяє сформулювати такі висновки.

Еволюція наукових поглядів щодо змісту, чинників походження та передумов поширення прекарності та прекаріату як соціально-політичного феномену засвідчує їх поліваріантність. Це відображає, з одного боку, міждисциплінарний характер дослідження, з іншого - особливості перебігу технологічних трансформацій економік держав світу в умовах глобалізації та розгортання Індустрії 4.0, різну глибину суспільних та політичних рефлексій на окреслені процеси.

Систематизація методичних підходів щодо виміру та оцінювання масштабів прекаризації в умовах сучасного демократичного суспільства показала певні онтологічні обмеження кожної із поширених методик. Це зумовило до пропозиції розширення спектру питань, які підлягають дослідженню та використанню комплексу показників, що поєднують як об'єктивні, так і суб'єктивні інструменти аналізу. Завдяки такому підходу отримується можливість більш збалансованого виміру та оцінювання масштабів прекаризації, відстежування її динаміки, виявлення тих чинників, які визначають найбільш суттєвий вплив на поширення очікувань нестабільності та непередбачуваності трудової діяльності. Це дозволить своєчасно на рівні політики реагувати на проблеми, що виникають у соціальній та політичних сферах з метою недопущення їх розширення та створення ризиків для суспільного добробуту.

Проведений на основі пропонованого інструментарію аналіз індикаторів стану та тенденцій розвитку ринку праці в країнах з сучасними демократіями на прикладі держав-членів ОЕСР показав, що відмінності кількісних індикаторів безробіття та його структури в окремих країнах зумовлені, з одного боку, особливостями їх економічного розвитку та успішності трансформації господарських систем на засадах Індустрії 4.0. З іншого, важливий вплив здійснюють сформовані практики урегулювання трудових відносин в площині працедавці - наймані працівники, комплекс інституційно-правового захисту прав працівників, який було упроваджено в перебігу тривалої боротьби за їх права.

Аналіз продемонстрував також, що попри певні відмінності, у більшості країнах спостерігається збільшення в структурі працівників частки осіб з нестандартними формами зайнятості з властивими їй виразними ознаками прекарності. Особливістю перебігу трансформації організації соціально-політичних відносин є істотне зниження рівня охоплення працівників професійними спілками, що ускладнює можливості для використання інституту професійних союзів забезпечувати моніторинг за дотриманням соціального захисту та політичних прав працівників та впливати на рішення працедавців.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРЕКАРІАТУ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Стратегії залучення прекарних груп в політичні процеси

Питання щодо релевантного політичного представлення інтересів нових прекарних спільнот, на наш погляд, є все ще дискусійним як в експертному середовищі, так і серед практиків. Адже, з одного боку, існуючі політичні інститути скоріше є надбаннн застарілої матриці політичної системи індустріальної доби, відтак можливість артикулювання через них запитів прекаріату є обмеженою. З іншого боку, альтернативним різновидам політик досить складно конкурувати із усталеною системою. Додаткові складнощі у їх поширенні створюють чинники стримування як внутрішнього, так і зовнішнього походження. Зокрема, це стосується збереження стійких позицій неоліберальної традиції в державному управлінні та політиці [137].

Аналіз фахової літератури відповідного спрямування засвідчив, що фокус досліджень, що відображають пошуки політичних механізмів та стратегій залучення маргіналізованих прошарків в соціально-політичне життя держав (Норвегії, Нідерландів, Німеччини, Данії, Польщі, Іспанії, Великобританії та інш.) як через усталені політичні інститути, так і нові, що лише формуються, пов'язаний із кількома аспектами:

- з одного боку, запитом на зниження соціального напруження та дестабілізації, оскільки чисельність прекарних груп в державах розвиненої демократії має сталий тренд до зростання;

- з іншого боку, оцінкою нових можливостей для політичних партій та рухів [138, 139].

Визначення ефективності інструментарію існуючої інституційної матриці та оцінка можливостей задля артикуляції запитів маргіналізованих спільнот, зокрема і прекаріату, піднімаються в праці С. Лазара та А. Санчеса А.

«Розуміння політики зайнятості в епоху нестабільності» [140], а також у науковій роботі П. Маркса та К. Нгуєна «Антиелітарні партії та політична нерівність: як виклики політичному мейнстріму зменшують розрив у доходах у внутрішній ефективності» [141].

В низці інших наукових досліджень можливості залучення маргіналізованих груп у політичне життя та суспільні процеси розглядаються з огляду таких аспектів:

- ідентифікації взаємозв'язків між соціально-економічний статусом людини та її персональною політичною активністю, визнання особливої ролі соціальної політики держави для політичної інтеграції маргіналізованих спільнот [142];

- оцінки інституційної спроможності держави та її секторальних політик релевантно формувати механізми підтримки маргіналізованих прошарків в умовах COVID-19 [137,143,144];

- проблеми виявлення та перманентного моніторингу політичних та соціальних потреб маргіналізованих прошарків та груп, інклюзії в соціально-політичні процеси [145].

Так, Дж. Шор у своїй праці «Як соціальна політика впливає на нерівність у політичній ефективності» піднімає як важливе та нагальне питання механізмів досягнення політичної ефективності в умовах соціальної турбулентності та, відповідно, політичної дезорієнтації. При цьому політичну ефективність ним пропонується визначати як суб'єктивне відчуття того, що людина може ефективно брати участь у політиці, а її персональний внесок вартий того [142]. Більше того, автор стверджує, що політичну ефективність слід вважати важливою передумовою політичної активності індивіда, насамперед при голосуванні як механізмі волевиявлення. При цьому зауважується цікавий акцент: окрім індивідуальних ресурсів, що впливають на політичну активність маргіналізованих спільнот з'являється все більше свідчень того, що нерелевантна соціальна політика держави щодо забезпечення доступу

до суспільних благ здатна впливати на поглиблення політичної ексклюзії та зниження політичної ефективності.

У свою чергу дослідники Р. Маркс та К. Нгуєн стверджують, що зосередження уваги на політичній ефективності може бути найбільш релевантним підходом виявити: яким чином саме соціально-економічний статус людини, і у першу чергу на рівні прекарних політичних груп, здатен впливати на політичну активність [141].

Попри те, що взаємозв'язок між освітою, добробутом, професійною діяльністю та участю у виборах є зрозумілим та добре відомим, фокус уваги на питаннях політичної ефективності, уможлиблює, за оцінкою зазначених вище дослідників, отримання більш чіткого уявлення про причинно-наслідковий ланцюг, який зв'язує персональні ресурси та участь у політичних процесах.

На важливості змісту, алгоритму, форми здійснення бюрократичних взаємодій, які пропонують інститути держави щодо маргіналізованих прошарків та груп, наголошується в праці колективу авторів на чолі з П. Емменеггером «Поганий початок: безробіття та політичні інтереси в ранньому дорослому віці» [139]. Науковцями стверджується, що саме від політики держави, процедурних дій, що опосередковують комунікацію державних інститутів із прекарними прошарками, залежить готовність останніх до політичної інтеграції. Такий же важливий вплив дає попередній досвід успішної професійної діяльності. На основі аналізу кейсів ринку праці в США та більшості країн ЄС, формулюється висновок про те, що молоді люди із певною історією безробіття, мають високі ризики не лише економічної ізоляції, а й з високою ймовірністю зазнають більшої політичної маргіналізації та ексклюзії, ніж люди, чий кар'єрний шлях мав успішний досвід. Окрім того, взаємодія з державними службами може мати особливе значення для політичної ефективності молодих людей, оскільки може бути їхнім першим самостійним досвідом спілкування з інститутом держави.

В своєму дослідженні німецькі науковці обґрунтовують тезу, що при розробці стратегії залучення прекарних груп у політичні процеси обов'язково

варто враховувати персональний життєвий цикл особи. Адже її готовність суттєво диференціюється з огляду на вік, який, у свою чергу, є фактором впливу на психологічне суб'єктивне сприйняття безробіття як практики суспільного вилучення. Ті ресурси (статус, економічні блага, самоусвідомлення тощо), доступ до яких має перш за все працевлаштований, насправді впливають на політичну активність особи в основному у підлітковому та ранньому дорослому етапі життя, але не в пізнішому віці.

Таким чином, ігнорування стадій життєвого циклу призводить до недооцінки наслідків безробіття для молодих працівників та переоцінки їх для літніх працівників. Використання панельних даних в дослідженні по ринку праці Німеччини дозволило обґрунтувати певний висновок. Безробіття безумовно пригнічує зростання політичного інтересу в ранньому дорослому віці, але фактично не впливає на більш пізніх етапах життя. Ранній досвід безробіття має вкрай деструктивні наслідки не лише для персоналій, але й для суспільства й суттєво знижують рівень політичного інтересу та політичної активності у довгостроковій перспективі [139, с. 336].

Цікавим, на наш погляд, є аналіз норвезьких дослідників, зокрема К. Мершона, щодо механізмів політичної інтеграції маргіналізованих та прекарних груп з позицій впливу екзогенних факторів. Питання політичної інтеграції, якому приділено увагу в роботі «Політичні еліти та політична інтеграція маргіналізованих груп у Норвегії» пов'язується із необхідністю розробки диференційованої стратегії щодо маргіналізованої групи. Вона ж, у свою чергу, залежать від двох факторів: ступеню конкуренції між політичними елітами та потенціалом групи виступати в ролі адаптора їх політичних ідей [138].

В певній мірі альтернативними загальному твердженню щодо політичної пасивності маргіналізованих груп є погляди С. Лазара та, А. Санчеса А., основні положення яких були представлені в праці «Розуміння політики зайнятості в епоху прекарності [140]. Всупереч домінуючим підходам щодо пасивності прекаріату з огляду його слабкої класової ідентифікації та

відсутності досвіду в захисті власних інтересів, ними допускається, що працівники, які входять в перелік прекарних груп, насправді не завжди є політично інертними. Більше того, професійна діяльність та формат зайнятості – не є визначальними атрибутами політичної ідентичності. Відтак не можна розглядати прекаріат як певне аморфне утворення, що знаходиться лише на етапі свого становлення. Дослідники аргументують, що практика вже демонструє цілу низку переконливих способів колективної організації людей задля поліпшення умов нестандартної праці: від традиційних профспілок та кооперативів до певних професійних об'єднань. Безумовно, всі вони по-різному впливають на політику як інститут влади та по-різному оцінюють політичний потенціал прекаріату. Менше з тим, на їх переконання, відпрацьованими десятиліттями засобами та технологіями захисту інтересів працівників не варто нехтувати. Більше того є сенс застосовувати їх і у майбутньому, урахувавши зростання масштабів та впливу неформальної економіки, для якої процеси турбулентності та прекарності стануть перманентним тлом та результатом подальшої еволюції.

Хоча нова інституційна матриця постіндустріальної доби в багатьох країнах, які відносяться до сучасних демократій лише знаходиться на етапі свого формування, ціла низка існуючих політичних партій та рухів намагаються використати політичний потенціал нових маргіналізованих спільнот через їх залучення під власні політичні гасла та цінності. На це, зокрема, вказує вітчизняний науковець А. Шуліка та зазначає, що «..політичні наслідки виключення із ринку праці.... відображені у відродженні популістичних політичних рухів, а також ультралівих і ультраправих партій в Європі та світі» [2, с.53].

Значний скепсис щодо можливостей, та власне, і доцільності вбудовування прекарних спільнот в політичну трансформаційну систему постіндустріальної економіки виказує у згадуваній вже нами праці «Загальна теорія прекаріату» А. Фоті [24]. «Радикалізація імперіалістичних структур», ренесанс правого націоналізму як відповідь на фінансову кризу 2008 року

здля збереження правлячими політичними елітами політичного та економічного контролю А. Фоті вважає не вирішенням нагальних проблем, а відтермінуванням можливості це зробити. Разом з тим А. Фоті все частіше виголошує несподівані новаторські ідеї, особливо на тлі його попередніх поглядів на засадах радикального активізму. Гіпотетично він допускає можливість ефективної взаємодії між політичними акторами (суспільними рухами) та інститутами (державою).

Як же А. Фоті оцінює політичний потенціал прекаріату? Чи пов'язує він перспективи посилення його ролі в суспільних та політичних процесах нової постіндустріальної доби? Насправді А. Фоті в якійсь мірі розчарований слабкою активністю прекарних спільнот відвойовувати власні позиції. Більше того, за його словами «..прекаріат втратив частину своєї анархістської та комуністичної чистоти, щоб експериментувати з формами радикальної демократії, заснованої на народній мобілізації та злагоді виборців» [24, с.112].

В перебігу усієї книги А. Фоті солідаризується із іншими радикальними демократами Е. Лаклау та Ш. Муфф, які лише відносно недавно привернули до себе увагу в Італії. Зокрема, багато тез А.Фоті перегукуються з останньою книгою Ш. Муфф 2018 року «За лівий популізм», де формула «народ проти істеблішменту» є інструментом, за допомогою якого прибічники лівих сил мають радикалізувати існуючу демократію задля досягнення більш відчутних успіхів у питаннях добробуту [146].

Для А. Фоті, чия книга відображає пошук балансу між автономізмом, марксизмом, концептом європейської інтеграції, такий погляд на зростаючу роль прекаріату, є важливим кроком. Він визнає, що лівим як політичній силі потрібні нові інструменти для відновлення привабливості саме на міжнародному рівні. Такою соціальною базою розширення їх власної експансії можуть стати зростаючі прекарні групи. Однак питання про те, чи є популізм рішенням чи проблемою, наразі є відкритим, враховуючи власне політичне минуле А. Фоті та те, як «популістський момент» викликає розбіжності серед соціальних рухів.

Пошук релевантних стратегій залучення прекарних спільнот у політичні процеси потребує об'єктивної картини їх запитів, потреб та інтересів. Такий фокус дослідження в роботі «Динаміка влади в дослідженні спільнот: аналіз чисельних прикладів партнерських контекстів, історії та практики» авторського колективу за участі Н. Валлерстайна, М. Мухаммада, С. Санчес-Янгман, П. Родрігес Еспіноса, М. Авіла та Е. Бейкер Е. Загальним висновком цієї праці є визнання необхідності розробки певного алгоритму, завдяки якому посилюватиметься увага держави через інструменти соціальної політики до проблем прекаризованих груп [145].

Це може здійснюватися завдяки кільком послідовним крокам:

- ідентифікації самих багаточисельних етнічних, расових та інших маргіналізованих груп для оцінки потреб у соціальній допомозі сфери охорони здоров'я та визначення їх специфіки;
- визначення причин, які впливають на нерівність чи ексклюзивність щодо медичних послуг задля їх усунення.

Попри своє прикладне значення, яке полягало в пошуку відповідей щодо оптимізації технологій реалізації соціальної політики держави в обраній сфері, зокрема медичній, саме дослідження продемонструвало також вірогідність виникнення певних когнітивних пасток, які не є зумисними, але які можуть досягти абсолютно зворотніх результатів, а саме - відтворити та посилити дисбаланс соціальної стигматизації прекарних груп та влади [145].

Перебіг останніх подій, зокрема COVID-19, продемонстрував по всьому світу новий потужний запит на більш активну роль держави через інструменти різних політик, зокрема у сфері охорони здоров'я та соціального забезпечення. Більше того, за оцінкою експертів, варто очікувати саме політичні наслідки COVID-19, які можуть мати довгострокові прояви та виходити за термін дії пандемії. Деякі із них, зокрема в роботі А. Саад-Фільо «Від COVID-19 до кінця неолібералізму» виглядають досить сміливо: внаслідок неефективності політичного концепту неолібералізму, який продемонстрував безпорадність та вразливість щодо глобальних викликів, він буде замінений на політичну

модель, де ролі та втручання держави суттєво більше. Відтак автор робить висновок, що за таких обставин єдиною можливістю для збереження політичного статусу – кво сучасних еліт буде демонстрація хоча б тимчасових поступок. Він зазначає, що «..вже досить швидко, з ідеологічної точки зору, неоліберальні прокламації щодо імперативу «жорсткості бюджетної економіки» та обмеження державної політики, були піддані забуттю. Неоліберали всіх проявів задля збереження власного становища, успішно повернулися до «половинчастого кейнсіанства», як вони зазвичай роблять, коли економіка руйнується. Наразі ніхто не зачарований негативними зовнішніми ефектами чи зворотною стороною «вільного ринку». В умовах нових економічних реалій втручання держави піддається критиці лишень за те, що воно ще не зроблено [147, с. 478].

Орієнтація старих політичних інститутів на забезпечення передбачуваності соціально-економічного розвитку в державах із сталою демократією під тиском новітніх викликів, навіть дещо мігруючи від усталених десятиріччями ідейних парадигм, вказує на те, що те, що домінуючі нині еліти прагнуть зберегти свої позиції навіть за рахунок ідеологічної корекції.

Протилежним підходом, який максимально дистанціюється і від неолібералізму як домінуючого нині концепту державного правління, і від традиційного активізму італійських «лівих», є новітня демократична «альтернативна» політика (альтер-політика). Вона розриває будь який зв'язок із заявленими політичними традиціями та підходами та ідентифікується як така, що підтримує відкритість, різноманітність, демократію, засновану на зібраннях, егалітаризм, увагу до процесу, префігурацію, роботу в щоденному житті поряд з масовою мобілізацією та взаємодією з інститутами держави задля здійснення змін. Багатьма дослідниками, в залежності від висхідних поглядів, таке її наповнення та орієнтири сприймається по різному. Але попри досить відчутні відмінності у поглядах, спільним є розуміння того, що саме альтер-політика має прийти на заміну усталеним інститутам, які нехтують змінами, які наразі переживає сучасне демократичне суспільство постіндустріальної доби.

Витоки та піднесення «альтер-політики» (термін запроваджено антропологом Гассаном Хейджем [148]), можемо віднести до 90-х років ХХ ст. на тлі глобальної експансії неолібералізму як політичного концепту. Масові рухи, громадські ініціативи та нові громадські платформи (напр. як платформи «нового муніципалізму» в Іспанії з початку 2015 р.), вимагали нових моделей політики. Вони стали конкурувати з нинішніми, централізованими та «ідеологічними» формами політичної діяльності, які часто впливають на державну політику уряду чи партії в тій чи іншій країні. Разом з тим «альтер-політика» знизу також відрізняється та дистанціюється від типових форм сучасного італійського активізму. Останній проголошує в якості своєї форми існування опозиційність щодо традиційної держави, домінування протесту та в певній мірі ізолюваність спільнот, яких вона поєднує. Прибічники «іншої» політики вважають демонстративну відразу до важливих інструментів політичної діяльності в рамках концепту типового активізму очевидною його слабкістю.

В основі альтерполітики, за спостереженнями С. Лінда та А. Грубачича, лежать «глобальні» (глобальні та локальні) зв'язки та «розчленування успадкованих історичних дилем» таких як реформа чи революція, організація чи спонтанність, захоплення держави чи повна автономія від держави, опозиція чи правляча партія [149, с.157]. Натомість на зміну догматичним та жорстким антитезам мають прийти нові композиції.

Демократична альтер-політика реалізує, за словами Романда Коулза, який веде активну громадську та наукову діяльність в окресленій царині і як голова Програми громади, культури та довілля в Університеті Північної Арізони, і як професор Інституту соціальної справедливості Австралійського католицького університету, «дальновидний прагматизм». Він (прагматизм) має поєднувати:

- (а) зовнішню політику та протести;
- (б) взаємодією з інститутами держави для вирішення нагальних проблем (борги, криза в галузі охорони здоров'я, нестабільне становище мігрантів тощо),

- (в) довгострокові стратегії перетворення суспільства в цілому, які створюють інфраструктуру іншого світу [150].

Розглядувана альтер-політика, за висновком Александроса Кіупкіоліса, відомого дослідника з питань радикальної демократії, соціальних рухів і філософії свободи, є прагненням знайти потужну демократичну відповідь на політичні кризи та глухі кути справжнього «виснаження» ліберальної демократії та піднесення олігархії, поширення патріархального насильства, зростання націоналізму та ксенофобії, ексклюзії та зростаючу нерівність [137].

Креативна, так звана «інша» політика, за визначенням Кріса Діксона, науковця-дослідника та активіста громадських рухів з більше ніж двадцятирічним стажем, «поєднує префігурацію - встановлення нових соціальних відносин і політики тут і зараз - з масовими діями, прагненням побудувати широкомасштабні організації, стійкі рухи та контрінститути, які діють стратегічно для системних змін. Її прагматичні компроміси і невдачі, експерименти, різноманітні тактики і стратегічні плани є контекстуальними відповідями на скрутне становище того, як далекоглядні прагнення будуть ефективно втілюватися в реальності в найближчі місяці і роки на основі конкретного діагнозу конкретних обставин» [151, с. 115].

Якщо ж вести мову про зазначений вище активізм як інструментарій представлення запитів прекарних прошарків населення, то тут зауважимо, що в середовищі його апологетів можна спостерігати поступові трансформації. Палкі прибічники та водночас ідеологи активізму у одній із останніх своїх робіт Міхаель Хардт та Антоніо Негрі констатують необхідність радикальної модернізації політичних стратегій саме в напрямку, що відповідає в якійсь мірі духу альтерполітики, зокрема через розширення колективного самоуправління та «зобов'язання» на більш широкі сфери суспільства. У першу чергу мова йде про ті, які не можуть бути охоплені стандартними форматами політичного представництва, як у випадку із прекаріатом. Відмовляючись від класичного революційного шляху до історичної трансформації, яка більш точно відповідає запитам новітньої доби, вони виступають за синтез трьох основних політичних

логік, які поєднують у собі «опозицію» з «пропозиціями», але віддають пріоритет новому соціальному будівництву [23].

М. Хардт і А. Негрі окреслюють три основні стратегії руху до егалітарних демократичних форм правління.

Перша стратегія – «вихід». Групи та індивідууми прагнуть вийти з державних інститутів, щоб запропонувати зразок нового способу життя, виробництва та відтворення. Сформовані «утопічні» спільноти та «префігуративна» політика, які властиві нинішньому активізму, є двома яскравими прикладами [23, с. 274–276].

На противагу, другий стратегічний шлях, «антагоністичний реформізм», бореться з існуючими інститутами зсередини, прагнучи істотно їх реструктурувати. Його «тривалі мандри по інститутах» можуть приймати форму передвиборчих змагань або юридичних проєктів. Такі проєкти можуть навіть інтегруватись в укорінені режими власності задля зменшення соціальної нерівності або розширення прав працівників. Принципове обмеження антагоністичного реформізму виникає з «інституційних обмежень та достатньо сильної інерції тих суб'єктів, які мають намір змінити старі інститути» [23, с. 276–277].

Третій основний шлях М. Хардт і А. Негрі називають «гегемонією», яку вони використовують як синонім революції. Мова йде про стратегію, спрямовану на суспільство в цілому, на безпосередню перебудову суспільства шляхом знищення існуючих інститутів і створення нових на їх місці [23, с. 279]. На думку авторів, будь яка влада держави як суверена по своїй суті супроводжується відносинами нерівності й панування, які підпорядковують собі більшість. Мета полягає в тому, щоб модернізувати саму владу, а не «брати її» такою, яка вона є. Більше того, нинішні обмеження, надані широким спектром зовнішніх і внутрішніх сил, від глобального капіталу та конкуренції до міжнародних інститутів, практично не дають нагоди скористатися навіть існуючими можливостями для ініціатив, які є доступними будь-якому «суверенному» політичному інституту [23, с. 25–26; с. 277–278].

Впродовж останніх двадцяти років можна спостерігати глобальне поширення «інших» підходів до змісту та інструментарію ведення політики демократичної традиції старого зразка та реконструкції в контексті нових викликів та вимог. Допоки, ці нові паростки трансформаційної політики, що є перехідною між старою та новою політичною матрицею сучасних західних демократій, стикаються з величезними перешкодами та проблемами.

Прагнення розширити сферу альтер-політичного будівництва через реалізацію засад співробітництва, рівності, різноманітності, відкритості та демократії участі вочевидь відрізняється як від цінностей старої індустріально-капіталістичної, так і нової постіндустріальної мережевої епох. Зокрема, мова йде про властиві обом епохам укорінений індивідуалізм, соціальну фрагментацію, афективну прив'язаність до статусу, прекарізацію, боргові проблеми, незащищенність, домінування на глобальному рівні конкуренції та складних ієрархічних структур, поширення політичного концепту негалітарних неоліберальних держав, домінування дискурсів «безальтернативності», невдачі опозиційних рухів в останні роки тощо [152, 153, 154].

Той факт, що ліві партії (і не лише в Італії) всерйоз розглядають можливість посилення власних позицій за рахунок прекаріату, причому на міжнародному рівні, вказує на те, що проблематика прекарізації не є виключно окремим національним чи регіональним явищем. Хоча безумовно національна та секторальна специфіка здатна внести певні відмінності в розуміння домінуючих чинників розширення соціальної бази прекарних маргіналізованих спільнот та політичних механізмів їх захисту.

Перед дослідниками як радикального спрямування, так і центристів цілком логічним постає питання щодо найкращих можливостей знаходження релевантної політичної відповіді на проблему подальшої прекарізації та запиту на соціальне убезпечення все більшої частки населення. Адже це не є проблемою окремих держав чи регіонів. Це виклик, який все очевидніше, в

силу можливо різних детермінант, постане перед більшістю держав вже найближчі десятиліття.

І якщо зазначені нами підходи та стратегії базувалися або на традиційних, або альтернативних механізмах, то достатньо дискусійним, але врешті решт все активніше обговорюваним шляхом вбачається пропозиція вивести питання боротьби з прекаризацією за рамки монопольних пропозицій окремих політичних партій.

Оскільки ця проблема дійсно може принести ризики внаслідок її розгортання, причіниками активізації громадського руху пропонується не прив'язувати її до повістки денної окремих партій. Адже останні часто використовують популістські обіцянки для повернення на свою сторону маргіналізований електорат. Наразі виникла потреба у вирішенні цього питання, яке має актуальність для сучасних демократичних суспільств та є дотичним до питання національної безпеки для тієї чи іншої держави.

В цьому сенсі привертають до себе увагу ідеї про впровадження базового доходу (БД) як складової стратегії нівелювання нової соціальної асиметрії та бідності ХХІ століття. В умовах, коли незворотнім цивілізаційним трендом будуть технологічні зрушення, актуалізуються для будь якого відповідального демократичного суспільства питання прекарності, коли все більша і більша частка працездатного населення не здатна бути через втрату роботи утримувати себе та родину.

До 1986 року, попри її навіть сторічні витоки, сама ідея впровадження базового доходу не сприймалася серйозно ні на рівні експертного середовища, ні на рівні політиків. Відтак коли Г. Стендінг та його друзі, серед яких були економісти, філософи та соціологи, створили Європейську мережу базового доходу (BIEN), це виглядало надто ідеалістично та не мало політичного схвалення. Завдячуючи саме цій мережі, яка наразі є глобальним дослідницьким та дискусійним майданчиком, поступово торується шлях до аргументованої позиції демократичного суспільства щодо базового доходу. Через зазначену мережу презентуються публічні дебати з питань базового

дохіду, надається можливість політикам та громадськості оцінити результати пілотних проєктів по цілій низці країн та формуються нові відповіді на багато питань у сфері соціальної політики та політичних прав вразливих прошарків сучасних суспільств. І завдяки активній просвітницькій діяльності учасників мережі зміни сприйнятті громадської думки та політичних еліт щодо потенційної ролі базового доходу виявилися разючими. За висновком Малкольма Торрі, автора фундаментальної праці щодо концепту та практики базового доходу, їх (зміни) в кінці ХХ століття годі було й уявити [154].

Зауважимо, що саме Г. Стендінг був одних із найбільш активних ідеологів, які розгорнули наукову та публіцистичну полеміку щодо доцільності запровадження в практику сучасної соціальної держави універсального базового доходу. Крім етичного обґрунтування того, що «базовий дохід можна розглядати як соціальний дивіденд, отриманий від інвестицій та важкої роботи наших попередників» [8, с. 319], автор стверджує, що це найкращий спосіб забезпечити людям безпеку, водночас задовольняючи базові потреби, принципи поваги до них та до суспільства в цілому.

Про які власне політичні аспекти нового розуміння механізмів подолання викликів ХХІ століття йде мова? В своїй праці «Базовий дохід: і як ми можемо це реалізувати» Стендінг розглядає базовий дохід (БД) не менше ніж реальну та серйозну альтернативу усталеній соціальній політиці [9].

Потрібно віддати належне Г. Стендінгу, який не претендує на авторство щодо ідеї і вказує на її історичне коріння. Ним зазначається, що сама концепція розподілу багатства через базовий дохід існує вже принаймні півтисячоліття з часів соціально-політичної сатири Томаса Мора 1516 року «Утопія». Мор запропонував надати «деякі засоби до існування», щоб «зменшити злочинство». Г. Стендінг підкреслює, що подібні пропозиції можна зустріти і в інших історичних особистостях: Томаса Пейна - просвітителя, одного із найбільш авторитетних публіцистів періоду американської революції (саме йому належить пропозиція назви майбутньої держави - «Сполучені Штати Америки»), Шарля Луї де Монтеск'є - філософа дієтичного напрямку епохи

Просвітництва, сера Бертрана Рассела — знаменитого британського філософа, соціолога та громадського діяча, президента США Річарда Ніксона - з ідеями політики негативного прибуткового податку у 1970-х роках ХХ століття. Таким чином, універсальний базовий дохід не слід зводити до якоїсь однієї політичної позиції, це радше соціальне та економічне міркування, що має відлуння у багатьох ідеологіях. Тепер, коли політики вирішують проблеми, пов'язані з прекаризацією, автоматизацією та глобалізацією, Г. Стендінг розглядає універсальний базовий дохід як засіб економічного захисту, який в нових умовах забезпечить соціальну справедливість, свободу та рівність.

Інша справа, що при цьому неодмінно виникає ціла низка питань та пасток щодо універсального базового доходу як з позицій теорії, так, власне кажучи, і практики. На перший погляд, просте визначення базового доходу, дане Г. Стендінгом, — це «скромна сума грошей, яка беззастережно виплачується фізичним особам на регулярній основі». Він ще раз наголошує на важливості «скромної суми», достатньої для задоволення основних потреб, але не обов'язково без додаткової оплачуваної роботи залежно від індивідуальних уподобань у способі життя.

Він підкреслює також, що виплати повинні проводитися беззастережно і не ґрунтуватися на вигаданих урядом визначеннях соціальних та економічних потреб, які зазвичай називають «перевіркою потреби». Той факт, що платежі здійснюються окремим особам, а не домогосподарствам, ще більше усуває державний нагляд та необхідність визначення «сім'ї». Адже за нинішніми підходами, під маргіналізовані групи автоматично підпадали самотні люди та ненуклеарні сім'ї. Насамкінець, те, що платежі здійснюються на «регулярній основі», важливо, тому що це забезпечує стабільність і передбачуваність, дозволяючи людям складати бюджети.

Як можна оцінити пропоноване автором тлумачення базового доходу? Чи означає це необхідність зміни самого концепту ідентифікації отримувачів допомоги в нових умовах? Тут, на наш огляд, можна виокремити кілька аспектів щодо пропозицій Г. Стендінга:

-по-перше, з огляду змістовної ідентичності, вони вочевидь контрастують з багатьма поточними політиками соціального забезпечення, які покладаються на одержувачів та зазвичай відповідають довільним чи застарілим визначенням бідності;

-по-друге, з огляду зовнішніх ефектів, старі регуляторні практики надання соціальної допомоги жилили сформовані дорогі бюрократичні системи, відтак їх системна реорганізація здатна зачепити глибинні інтереси наявної державної соціальної машини;

-по-третє, з позицій наслідків, імплементація практик соціального забезпечення як розподілу національного багатства серед усіх його громадян усуває тавро отримання державної допомоги з позиції, що хтось її заслуговує, а хтось - ні.

Беззаперечним є той факт, що будь які інновації, зокрема і в царині соціальної політики, торують свій шлях через суттєві перешкоди. Адже те, що допомога може у визначених обсягах розподілятися на всіх громадян, зазвичай викликає не лише практичні заперечення на кшталт обмеженості державних можливостей тощо. Не менш палкими є світоглядні застереження, які традиційно наводяться в якості аргументу проти безумовного базового доходу.

В цьому сенсі цікаво спостерігати за полемікою Гая Стендінга та політеконома Альберта Хіршмана щодо впровадження нових ідей за їх трьома типовими характеристиками:

- марність (вони не працюватимуть);
- порочність (матимуть ненавмисні негативні наслідки);
- небезпека (вони поставять під загрозу інші цілі).

У відповідях Г. Стендінга окрім зазначених аспектів, полемізує і по іншим критичним зауваженням, які наразі вже є загальноприйнятими політиками. Зокрема це стосується таких як соціальне забезпечення, охорона праці, виборче право жінок та загальна охорона здоров'я. Г. Стендінг переходить до перерахування конкретних заперечень і відповідає на них:

-«це не робилося раніше», на що він відповідає, що це перший випадок в історії, коли безумовний базовий дохід можна запровадити за допомогою інституційних та технологічних засобів;

- «це недоступно», на що він відповідає: «якби це було доступно, Ви б підтримали це?»;

- «демонтаж нинішньої «держави загального добробуту» знищить незліченну кількість робочих місць в уряді», на що він запитує, чому кошти, витрачені на заробітну плату державним службовцям для управління громіздкими та непрозорими програмами соціального забезпечення, не можуть бути переспрямовані на базовий дохід для всіх?

Г. Стендінг в своїх роздумах зачіпає багато усталених, але необґрунтованих припущень та світоглядних стереотипів сучасного демократичного суспільства. Зокрема мова йде про людську природу, особливо про те, як люди витратять свій час і гроші, якщо їхні основні потреби будуть задоволені, зрілість самого суспільства по-новому сприймати реалії, які розхитують сформовані релігійні, ідеологічні, суспільні та навіть особистісні цінності та правила. Припущення, що бідні витратять свої гроші на купівлю товарів, які суспільство не схвалює (такі як алкоголь і наркотики) передбачає, що багаті мають більше прав на доступ до діяльності, яку уряд вважає «шкідливою для них». На переконання недоброзичливців, що базовий дохід знизить продуктивність, тому що люди воліють не працювати, Г. Стендінг стверджує, що насправді він просто дає можливість відмовитись від роботи задля більших спроможностей для ведення переговорів, потенційно підвищуючи заробітну плату та стандарти роботи.

Безумовно, говорити наразі про те, що сучасні суспільства готові сприйняти нові реалії, було б передчасним. Розглядаючи можливість фінансування базового доходу у країнах з високим та низьким доходом, Г. Стендінг вказує на результати низки пілотних проєктів, проведених у Намібії, Індії, Канаді та резервації черокі в США. У тій чи іншій мірі їх реалізація призвела до покращення питань санітарії, харчування, відвідуваності шкіл,

зниження зловживання алкоголем та злочинності, ширшої участі жінок в економічному житті та згуртованості суспільства.

З усіма цими перевагами багато хто може поставити питання, чому безумовний базовий дохід так ускладнено сприймається будь - яким урядом? В своїй роботі Г. Стендінг дає чіткий опис поточних політичних проблем, пов'язаних із впливом на осіб, що приймають рішення, по всьому політичному спектру. Відкритими є питання щодо отримання даних про фінансування, розробку, адміністрування та оцінку програм безумовного базового доходу.

Менше з тим, як зазначає Г. Стендінг, сам факт перенесення дебатов у публічну площину, а не лише в теорії, є чималим особистим успіхом його та групи однодумців-ідеалістів. Разом з тим, не варто, на думку багатьох скептично налаштованих сучасних дослідників, зокрема Ніла Харріса, розглядати базовий безумовний дохід в якості ефективного інструменту нової альтернативної політики, адже «...якщо оцінювати його через призму критичної теорії, його (БДД) впровадження, найімовірніше, скоріше зміцнить, ніж порушить, неоліберальну соціальну формацію» [156].

Таким чином, розглянувши теоретичні підходи щодо стратегій залучення прекаріату та прекарних прошарків в політичні процеси, окреслимо кілька важливих, на наш погляд, висновків.

Перехідний характер епохи, який переживають нині держави в перебігу постіндустріальної еволюції, вказує на поступове визнання в колі експертів, теоретиків та політиків необхідності трансформації не лише економічного базису, але й існуючої системи політичних інститутів.

Наріжним каменем у сформованих підходах є розуміння того, чи потрібен системний та докорінний демонтаж існуючої системи політичних інститутів, чи мова йде про різну глибину та обсяг модернізаційних заходів.

В цьому сенсі теорія та політика, з огляду існуючих у кожній державі історичних, культурних, регіональних контекстів, пропонує комбінаторику нових та існуючих політичних технологій, засобів, інструментів задля вирішення проблеми прекарізації, яка за умови нехтування нею поступово

може набути статусу незворотніх та екзистенційних змін для сучасного демократичного суспільства.

2.2 Представлення політичних інтересів прекарних груп засобами традиційної політики

Питання ідентифікації політичних інтересів прекарних груп, чисельність яких має тенденцію до зростання, є важливим з огляду модернізації сучасного демократичного суспільства. Адже, за висновком вітчизняного політолога А. Шуліки, «..якщо сучасна політика ґрунтується на цінності праці, то в міру того, як сама праця стає прекарною, самі основи цієї політики стають все більш прекарними» [2, с. 6]. В попередньому параграфі нами презентувались концептуальні підходи та стратегії щодо можливої рефлексії політичної системи та політики на прекаризацію. Коли ми будемо розглядати можливості використання засобів традиційної політики для представлення запитів прекарних груп та їх інтегрування в суспільно-політичні процеси, то вірогідно мова буде йти про певні ділеми та політичні компроміси між альтернативними підходами.

Перший підхід, стосується еволюційної адаптації існуючої політичної матриці до трансформації трудових відносин та суспільно-політичних запитів громадян з огляду на таку трансформацію й використання наявних інституційних важелів сучасних демократій для пом'якшення негативних ефектів прекаризації.

Другий підхід враховує тренд на радикалізацію позиції альтернативних політичних сил щодо домінуючих політичних еліт. Зокрема визнання ними неспроможності існуючих інститутів та політик урахувувати запити нових суспільних прошарків. Ураховуючи вірогідність наростання протестних рухів та ініціатив громадянського суспільства, існує необхідність пошуку ефективної стратегії взаємодії традиційної політики із її альтернативами.

Визначення того, яким є чи має бути інструментарій сучасної політики в рамках демократичної політичної парадигми багато в чому пов'язано із розумінням самого сенсу, який ми вкладаємо в поняття «політичний потенціал прекаріату». Адже його тлумачення дає можливість вийти на розгляд механізмів подолання політичної прекарізації, як певного усунення прекарних груп від ефективної участі у демократичному процесі. А саме це завдання стоїть в якості пріоритетного для досягнення нового суспільного та політичного консенсусу в турбулентних умовах ХХІ століття.

Проблематика політичного потенціалу прекаріату в сучасних демократіях є дійсно складним і дискусійним питанням. Перш за все це зумовлено тим, що прекаріат характеризує собою достатньо великі і, водночас, вкрай різноманітні за критеріальними ознаками групи працівників (громадян), які у різний спосіб та за різної глибини, виключені з традиційних форм політичної участі. Зауважимо, що той факт, що прекаріат представлено різноманітними групами, що охоплюють людей з різним походженням та ідентичністю, може складати як його силу, так і вразливість.

Різнманітність як сильна сторона прекаріату пов'язана з можливістю формування міжкласових та міжкультурних альянсів навколо спільних питань та проблем. Вразливість же прекаріату зумовлена тим, що внаслідок цієї різноманітності більш складною є участь у політичному активізмі через різний ступінь прекарного статусу та суттєві відмінності у мотивації протестних настроїв.

Окреслюючи зміст політичного потенціалу прекаріату, визначимо його як спроможність прекарних груп використовувати традиційні та альтернативні механізми політичної мобілізації задля досягнення своїх економічних (пов'язаних з трудовими правами, соціальним захистом та економічною справедливістю) та політичних (протидія соціальній та політичній ексклюзії) цілей через поєднання як індивідуалістичних (на основі власної мотивації), так і колективних (співтовариств чи партій) форм організації волевиявлення.

Які ж чинники вказують, на наш погляд, на існування та перспективи подальшого нарощування політичного потенціалу прекаріату, що уможливить набуття ним потужної сили в сучасних демократіях?

По-перше, подальша трансформація ринків праці з істотною зміною трудових відносин між працедавцями та працівниками, викликана технологічними зрушеннями постіндустріальної доби. Саме досвід економічної незахищеності та нерівності може слугувати точкою згуртування для політичної мобілізації, особливо навколо питань, пов'язаних з негативними наслідками неповної зайнятості та відповідної їй незахищеності.

По-друге, зростання суспільного запиту на пошук механізмів протидії політичній прекарності та соціальній ексклюзії. Ураховуючи сталий тренд щодо посилення процесів прекаризації за останні двадцять років, немає підстав сподіватись щодо його вичерпності для наступних періодів. Відповідно у міру погіршення умов життя прекарних прошарків суспільства вони чи їх представники можуть усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки, зокрема ідентифікувати очевидні чинники, які сприяють їхній маргіналізації. Такими вже як в експертному середовищі, так і в соціумі все частіше визнаються неоліберальна економічна політика, глобалізація та ерозія захисних механізмів держави загального добробуту. В таких умовах формується запит на прояви низового активізму, приєднання до громадських рухів або створення нових політичних партій, щоб змінити статус-кво і вимагати більшої економічної та соціальної справедливості.

По-третє, прецеденти успішного міжнародного досвіду політичної боротьби прекарних груп щодо артикуляції та захисту їх інтересів. Політичний потенціал прекаріату в сучасних демократіях зрештою залежить від різних факторів, таких як рівень організації та мобілізації, політичний контекст та сприйнятливість основних політичних гравців до їхніх вимог. Оскільки процеси прекаризації носять вкрай нерівномірний характер та суспільна активність в тих чи інших країнах зазвичай корелює з ними, імплементація успішних міжнародних практик виборювання інтересів прекарних груп може стати

надихаючим прикладом для нарощування політичного потенціалу прекаріату як в інших країнах регіону, так і у глобальному вимірі [157].

Попри окреслені детермінанти, які вказують на можливість нарощування політичного потенціалу прекаріату, не можна нехтувати урахуванням і низки деструктивних факторів, які стримують політичну мобілізацію прекаріату. До них віднесемо такі зазначені вище як значна диференціація соціальних груп, які можна віднести до прекарних, з огляду різного походження та ідентичності, їх соціальна маргіналізація та пасивність. Протидія узгодженим активностям підсилюється також за рахунок все більшої фрагментарності роботи працівників та браком солідарності на робочому місці. Крім того, багато питань, що стосуються прекаріату, таких як трудові права та соціальний захист, часто на практиці формулюються як технічні або адміністративні, а не політичні, що може ускладнювати отримання широкої громадської підтримки.

Для нас у цьому параграфі видається важливим пошук відповідей на низку пріоритетних питань, які напряду торкають проблематики прекаризації та соціальної та політичної ексклюзії. Як нинішні політичні еліти в державах зі зрілими демократіями реагують на сам факт прекаріату? Чи можна якимось чином вже ідентифікувати вплив прекаріату на політику? Якими є регуляторні практики на прикладі дій урядів та політичних акторів, що спрямовані на вирішення проблем, з якими стикається прекаріат?

Перш за все важливо оцінити рівень інституційного захисту прекарних груп в США та європейських державах як представниках сучасних демократичних суспільств. В цьому контексті розглянемо його в розрізі кількох аспектів, що включають правові рамки та реальну державну політику стосовно прекарних прошарків.

Одним із ключових елементів інституційного захисту є розробка правової бази, яка захищає права прекаріату. Це стосується, у першу чергу, трудового законодавства, яке забезпечує гарантії зайнятості, захист від дискримінації в оплаті праці за різних режимів працевлаштування та право на колективні договори та переговори. Це також може включати гарантування на рівні

законодавства соціального захисту, зокрема страхування на випадок безробіття, соціальну допомогу та охорону здоров'я, що створює певну мережу базової безпеки для найбільш вразливих верств населення.

Іншим важливим елементом інституційного захисту є розробка та впровадження інструментарію державної політики, спрямованої на задоволення унікальних потреб прекаріату. Це може включати політику, спрямовану на покращення доступу до освіти та навчальних програм, які допоможуть набутти нових професійних компетенцій, затребуваних ринком праці. Також мова може йти про політику, що підтримує підприємництво та створення нових економічних можливостей серед представників прекарних прошарків. Така політика сприятиме створенню більш інклюзивної економіки та підтримці соціальної мобільності.

Оцінимо також наявний в США та державах Європи інституційний захист з огляду надання соціальних гарантій, які допомагають забезпечити добробут прекаріату. Це може включати доступ до соціального житла, послуг системи охорони здоров'я та догляду за дітьми, а також захист від бідності та продовольчої незахищеності.

Наразі вести мову про те, що в тій чи іншій державі із сталими засадами демократичного розвитку є всі та достатньо ефективні компоненти інституційного захисту прекаріату було б завчасно. Разом з тим, проблематика політичних інтересів та захисту прав прекаріату вноситься в повістку денну як урядів держав (*Таблиця 2.1*), так і програмних документів та маніфестів політичних партій (*Таблиця 2.2*).

Представлені в *Таблиці 2.1*. дані засвідчують, що левову частку всіх урядових ініціатив щодо захисту прекаріату складають питання гарантованого мінімального доходу, індикативних рекомендацій працедавцям щодо пріоритетності довгострокових контрактів над тимчасовими. Всі інші аспекти інституційного захисту носять індикативний характер та характеризують собою рекомендації скоріше на майбутнє і не формалізовані через правові рамки. Насправді лише комплексне та послідовне урахування всіх елементів

інституційного захисту здатне забезпечити дотримання виборчих, політичних і соціальних прав представників прекаріату в сучасних демократіях.

Таблиця 2.1.

Перелік законодавчих ініціатив та регуляторних практик держав G7, спрямованих на зменшення економічної нерівності та підтримку прекаріату

Країна	Законодача ініціатива та регуляторна практика /рік впровадження
Канада	У 2018 році уряд Канади представив план підвищення федеральної мінімальної заробітної плати до \$15 за годину на термін до 2021 року. Запроваджено низку заходів у сфері реформування програми підтримки сезонної іноземної робочої сили та більш суворих правил для роботодавців щодо неоплачуваного стажування працівників.
Франція	У 2019-2021 рр. році уряд Франції підвищив мінімальну погодинну заробітну плату до 10,03 євро (11,85 доларів США). Запроваджено заходи, спрямовані на скорочення нестандартної зайнятості, зокрема стимулювання роботодавців пропонувати постійні контракти та скорочувати використання тимчасових контрактів.
Німеччина	У 2019 році уряд Німеччини запровадив на національному рівні мінімальну заробітну плату в розмірі 9,19 євро (10,86 дол. США) на годину. Уряд також запровадив заходи, спрямовані на скорочення нестандартної зайнятості, зокрема збільшив вимоги щодо кількості постійних контрактів і запровадив суворіші правила для агентств тимчасової зайнятості.
Італія	У 2019 році уряд Італії запровадила гарантований мінімальний дохід у розмірі 780 євро (923 долари США) на місяць для прекарних груп. Уряд також запровадив заходи, спрямовані на підвищення гарантій зайнятості та стабільності, зокрема стимулювання роботодавців до укладання постійних контрактів і скорочення використання тимчасових контрактів. З 2023 р. запроваджено два нових інструменти: «перевірка включення» - для домогосподарств, у яких є неповнолітні, літні люди або члени сім'ї з обмеженими можливостями, та «схема обумовлених грошових грантів» - на професійне навчання безробітних, які не належать до вищезазначених малозабезпечених категорій
Сполучене Королівство Великобританії	У 2020 році урядом запроваджено національний прожитковий мінімум у розмірі 8,72 фунта стерлінгів (12,13 долара США) на годину для працівників віком від 25 років і старше. Уряд також запровадив реформи у сфері гіг-економіки та посилив захист працівників з нестабільною зайнятістю, зокрема запровадив право працівників вимагати від роботодавців на укладення більш стабільного контракту.
Сполучені Штати Америки	У 2010 році в США був прийнятий Закон про доступну медицину, який підвищив доступність медичних послуг для працівників з низькими доходами. В подальші роки уряд також запровадив низку заходів стосовно підвищення гарантій зайнятості та стабільності, включаючи реформування гіг-економіки та запровадження суворіших правил щодо неоплачуваного стажування. Однак прогрес був обмеженим через політичну поляризацію та опір державному втручанню в економіку.

Джерело: укладено автором на основі: [158-163]

І правові рамки, і державна політика, і соціальний захист повинні розроблятися та впроваджуватися скоординовано та комплексно, щоб

гарантувати, що прекаріат не залишиться позаду в прагненні до більшої соціальної та економічної рівності.

Нами окреслювались нехай і не всеохоплюючі, але все ж наявні ініціативи серед урядів держав, які є складовою авангарду сучасних демократій. А наскільки реагують політичні партії або рухи, які декларують своє представлення інтересів прекаріату? Чи мають вони в своїй повістці денній питання захисту прекарних груп? В *Таблиці 2.2.* представлено ініціативи окремих політичних партій та рухів з цього питання.

Таблиця 2.2

Перелік ініціатив окремих політичних партій на підтримку прекаріату

Партії	Зміст ініціативи
Велика Британія	
Лейбористська партія	У 2019 році у своєму маніфесті внесено положення щодо необхідності запровадження реального прожиткового мінімуму у розмірі 10 фунтів стерлінгів на годину для всіх працівників віком від 16 років і старше. У 2023 р. публічно заявлено про впровадження законодавства щодо заборони контрактів з «нульовим» робочим днем за умов перемоги партії на виборах та посилення трудових прав гіг-працівників
Партія «зелених»	У 2019 році маніфест доповнено пропозицією щодо боротьби за запровадження універсального базового доходу у розмірі 89 фунтів стерлінгів на тиждень (120 доларів США) для всіх дорослих, старших за 18 років, що допоможе забезпечити мінімальний рівень економічної безпеки для тих, хто має нестабільну зайнятість.
Ліберально-демократична партія	У 2019-2020 рр. внесено у маніфест положення щодо запровадження «гарантії хороших робочих місць», яка б забезпечувала навчання та підтримку працівників, які охоплені нестабільною зайнятістю, для переходу до більш стабільної роботи
Німеччина	
Соціал-демократична партія	У 2019 році Соціал-демократична партія Німеччини у своєму маніфесті пообіцяла запровадити мінімальну заробітну плату в розмірі 12 євро на годину та покращити гарантії зайнятості, обмеживши використання тимчасових контрактів
Партія «зелених»	У 2019-2021 рр. партія зелених ухвалила маніфест з обіцянкою запровадити мінімальну заробітну плату в розмірі 12 євро на годину, а також базовий дохід для тих, хто не може працювати.
Франція	
Соціалістична партія.	У 2019 році внесено до програмних документів положення про боротьбу за підвищення мінімальної заробітної плати до 1 700 євро на місяць (2 013 доларів США) та запровадження заходів для зменшення використання тимчасових контрактів
La République En Marche!	У 2019 році французька партія "Республіка в марші!" у своїх програмних документах заявила про намір підвищити мінімальну заробітну плату на 3% та зменшити використання тимчасових контрактів.

Канада	
Ліберальна партія	У 2019-2021 рр. заявлено про необхідність посилити стандарти та гарантії зайнятості для працівників, охоплених нестабільною зайнятістю та запровадити нову допомогу для працівників, які втратили роботу.
Нова демократична партія	У 2019 році внесено до маніфесту обіцянку запровадити мінімальну заробітну плату на рівні 15 доларів на годину для всіх працівників незалежно від формату зайнятості та посилити трудові права працівників з нестабільною зайнятістю.
Консервативна партія	У 2020 році оприлюднено курс на зниження податків для малого бізнесу та запровадження заходів, які допоможуть працівникам перейти від нестабільної зайнятості до більш стабільної роботи.
Австралія	
Лейбористська партія.	У 2019 році Австралійська лейбористська партія внесла до маніфесту обіцянку запровадити прожитковий мінімум для всіх працівників та збільшити кількість постійних контрактів
Партія «зелених»	У своїх програмних документах пообіцяли запровадити прожитковий мінімум та посилити трудові права для працівників з нестабільною зайнятістю. Також заявлено про необхідність ввести заборону на неоплачувані стажування.
США	
Демократична партія	У 2020 році Демократична партія США внесла до програмних документів обіцянку запровадити федеральну мінімальну заробітну плату в розмірі 15 доларів на годину та посилити захист працівників у сфері гігової економіки.
Партія «зелених»	У 2020 році Партія зелених США внесла до маніфесту обіцянку запровадити федеральну гарантію робочих місць, яка б забезпечила стабільну зайнятість для всіх, хто її бажає, а також мінімальну заробітну плату в розмірі 15 доларів на годину.
Іспанія	
Соціалістична робітничка партія	У 2019 році Іспанська соціалістична робітничка партія у своєму маніфесті пообіцяла підвищити мінімальну заробітну плату до 1200 євро на місяць (1419 доларів США) та зменшити використання тимчасових контрактів.
Партія Podemos	Podemos представила маніфест-зобов'язання запровадити мінімальний дохід у розмірі 600 євро на місяць (\$710 доларів США) для всіх громадян, які не можуть знайти роботу або живуть у бідності.
Нідерланди	
Лейбористська партія	У 2021 році внесено до маніфесту обіцянку підвищити мінімальну заробітну плату на 10%, а також забезпечити більший захист для працівників у гіг-економіці.
Італія	
Рух «п'яти зірок»	У 2019 році ухвалено маніфест із зобов'язанням запровадити мінімальний дохід у розмірі 780 євро на місяць (922 долари США) для всіх громадян, які не можуть знайти роботу або живуть у бідності.

Джерело: укладено автором на основі: [164-169]

Варто звернути увагу, що достатньо багато політичних партій внесли положення про впровадження універсального базового доходу. Про сам концепт та теоретичні дискусії щодо його запровадження достатньо розлого пояснювалося в попередньому параграфі цієї роботи. Можна констатувати, що

перші реальні кроки вже здійснено, і можливість запровадження цього інструменту зниження рівня прекаризації та бідності апробується в цілій низці країн. Хоча мова йде про скоріше пілотні проекти. В *Таблиці 2.3.* презентовано окремі практики реалізації таких проектів.

Таблиця 2.3

Характеристики пілотних проектів щодо впровадження універсального базового доходу (БД) в окремих державах

Країна	Сума	Рік впровадження	Особливості та цільова група
Фінляндія	560 євро/міс	2017-2018 рр.	2000 безробітних отримували БД без будь-яких умов протягом двох років, щоб перевірити, чи спонукатиме це їх до роботи.
Канада	17 000 CAD/рік	2017-2019 рр.	Пілотна програма була реалізована в Онтаріо. 4000 осіб з низьким рівнем доходу отримали БД, щоб перевірити його вплив на бідність, доступність житла та зайнятність.
Сполучені Штати	1000 доларів на місяць	2019-2020 рр.	Пілотна програма була реалізована в Стоктоні. 125 жителів з низькими доходами отримали БД протягом двох років, щоб перевірити його вплив на бідність і зайнятність.
Сполучені Штати	2000 доларів на місяць	2020 рік	Програма БД під назвою "Універсальний базовий дохід головного вождя", орієнтований на корінний народ черокі. Кожен повнолітній отримував виплату протягом 6 місяців у зв'язку з COVID-19. Розглядалася як спосіб підтримати громадян під час пандемії та мала на меті окрім соціальної підтримки намір стимулювати місцеву економіку.
Сполучені Штати	500 доларів на місяць	2020-2021 рр.	У м. Гудзон, штат Нью-Йорк, запущено пілот БД під назвою "HudsonUP" для 25 малозабезпечених мешканців протягом одного року. Пілот фінансувався за рахунок приватних пожертв і мав стати прикладом для інших міст
Іспанія	Розмір виплат варіюється	Триває	У різних регіонах Іспанії, включаючи Барселону, було впроваджено кілька пілотних програм БД, щоб перевірити їх вплив на бідність і безробіття.
Шотландія	Розмір виплат варіюється	Триває	Уряд Шотландії оголосив про плани запровадити БД у кількох містах, щоб перевірити його вплив на бідність і зайнятність.
Німеччина	1200 євро (приблизно 1450 доларів США)	З 2021- 2025 рр.	У 2021 році уряд міста Берлін запустив пілот БД під назвою "HartzPlus", який забезпечує базовий дохід у розмірі 1200 євро на місяць для 250 довготривалих безробітних мешканців. Пілотний проект фінансується міською владою і розрахований на п'ять років.
Індія	Розмір виплат варіюється	Триває	У різних штатах Індії, включаючи Мадх'я-Прадеш, Західну Бенгалію та Сіккім, було впроваджено кілька пілотних програм базового доходу, щоб перевірити їх вплив на бідність, здоров'я та освіту.

Джерело: укладено автором на основі: [170]

Загалом, ці пілотні проєкти надають певні докази потенційного впливу та доцільності базового доходу як політичного заходу, але для визначення його ефективності та довгострокової життєздатності в різних контекстах потрібні додаткові дослідження та експерименти.

Ці пілотні проєкти дають цінну інформацію про потенційний вплив і доцільність базового доходу як політичного заходу, а також демонструють зростаючий інтерес до вивчення цієї ідеї в різних країнах і контекстах. Зауважимо, що попри перші кроки в напрямку підтримки прекаріату через упровадження проєктів базового доходу для представників, чиє становище багато в чому зумовлене технологічними змінами, питання які саме інструменти довгострокового впливу більш ефективні, лишається відкритим.

Якщо для лівих та центристських партій ідея базового доходу може ще розглядатися в якості прийнятної, то для партій правого спрямування, що сповідують цінності та визнають переваги неоліберальної політики, такі заходи виглядають щонайменше сумнівними.

Чи можна в рамках існуючої неоліберальної парадигми, що ґрунтується на цінностях індивідуальної свободи та відповідальності, знайти відповіді на те, якою саме може бути політика держави, і це перш за все стосується США, щодо прекаріату? Так, ця позиція оприлюднена і, в якійсь мірі, також знаходить своє «тестування» на ефективність та релевантність змінам.

Достатньо ілюстративними, на наш погляд, є наукові розвідки авторського колективу в особі Томаса Курера, Сільї Хойзерманн, Антона Хемерейк, які презентують в рамках існуючої політичної парадигми та сформованого інституту соціальної політики політичні довгострокові заходи у відповідь на автоматизацію та цифровізацію. На противагу розподільчим інструментам на кшталт універсального базового доходу, ними сформульовано в якості протидії нестабільності, погіршенню умов працевлаштування та життєдіяльності для прекарних груп пріоритет для держави у вигляді збільшення інвестицій у формування людського капіталу, просування освіти та фундаментальних досліджень [171, 172].

Основне ядро парадигми політики соціальних інвестицій, за баченням А. Хемерейка, має бути представлено у вигляді трьох основних функцій політики, пов'язаних з:

- підвищенням та підтриманням «запасу» людського капіталу протягом усього життя;

- полегшення «тиску» сучасних змін у сфері зайнятості;

- підтримання сильних базових мереж соціального захисту для працівників з мінімальним доходом, що виступатимуть на кшталт «буферу» соціального захисту та економічної стабілізації.

Наскільки ефективним може бути такий пріоритет політики держави у вирішенні проблем прекарних груп? Якщо позиція політичних сил неоліберального спрямування зрозуміла, то чи поділяють таку пропозицію вирішення проблем зайнятості самі працівники, що зазнали суттєвих змін на рівні зайнятості та доходу?

В цьому контексті достатньо цікавими, на наш погляд, видаються результати емпіричного дослідження німецьких політологів Тобіаса Тобера та Маріуса Буземейера. Воно передбачало оцінку сприйняття працівниками можливих ризиків у сфері зайнятості, викликаних технологічними змінами та дій урядів в рамках неоліберальної соціальної політики, спрямованих на їх усунення [138]. Аналіз ґрунтується на даних опитування, зібраних в перебігу дослідження RTM ОЕСР 2020 року, що охоплювало 24676 осіб у 24 країнах, зокрема і США. Завдяки дослідженню німецьких науковців можна зрозуміти, яким чином самі працівники у випадку скорочення зайнятості та переходу на формат неповної зайнятості, вбачають бажані пріоритети соціальної політики. При цьому при опитуванні респондентом повідомлялось, що обмеження є те, що бюджети соціальної допомоги на відповідний захист обмежені. Результати дослідження продемонстрували цікаву картину, яка дещо дистанціюється від рекомендацій, які традиційно надаються експертами з соціальної політики щодо пріоритетних заходів держави.

Дослідження показало істотний рівень диференціації позицій респондентів щодо розуміння бажаних пріоритетів державної політики стосовно працівників, яких чіпають технологічні зміни. Вони виявилися залежними від кількох факторів:

- по-перше, рівня особистого ризику потрапити внаслідок технологічних змін в групу аутсайдерів, зокрема і втратити роботу,
- по-друге, дієздатності й фінансової спроможності соціальної політики конкретної держави фінансувати компенсаційні виплати при втраті роботи.

Результати дослідження вказують на наступне:

-при низьких рівнях суб'єктивного технологічного ризику існує яскраво виражена різниця між сприйняттям бажаних заходів залишкової (незначна допомога по безробіттю) і зрілої (істотна допомога по безробіттю) держави загального добробуту: особи з низьким рівнем ризику в зрілій державі загального добробуту з більшою ймовірністю будуть підтримувати соціальні інвестиції і значно рідше надають пріоритету політиці компенсації порівняно з людьми з низьким рівнем ризику в державах залишкового загального добробуту;

-люди, які вважають, що їхня робота має високий рівень технологічних ризиків на ринку праці, з більшою ймовірністю віддадуть перевагу компенсаційній політиці (допомога по безробіттю), ніж політиці, орієнтованій на інвестиції, такої як освіта і перепідготовка, хоча остання, можливо, була б більш ефективним вирішенням проблем технологічних змін у довгостроковій перспективі;

-існує ефект зворотного зв'язку політики з суб'єктивними уподобаннями працівників: загальна відносна підтримка компенсаційної політики у відповідь на автоматизацію та цифровізацію вища у так званих «залишкових» державах загального добробуту, ніж у державах загального добробуту із потужною системою соціальної підтримки. Це вказує на існування «своєрідної петлі зворотного зв'язку» між існуючою політикою та політичними уподобаннями прекарних працівників [138].

Політичний висновок зазначених німецьких політологів знаходить своє підтвердження і в низці інших праць, зокрема італійських політологів Массімо Анеллі, Італо Колантоне, П'єро Станіга, американської політологині Хелен В. Мілнер: ті, хто найбільше постраждає від технологічних змін, з більшою ймовірністю шукатимуть швидкі прямі форми компенсації шляхом збільшення страхування з безробіття та соціальних виплат.

Нами поділяється ключова теза зазначених наукових розвідок, що ні за своїми сенсами, ні за інструментарієм сучасна адаптивна політика держави загального добробуту вже не може ігнорувати питання структурних технологічних викликів. Каменем спотикання в ній може стати новий розділ між політичними інтересами переможців та переможених в технологічному прогресі. За таких обставин аутсайдери скоріше за все будуть сприйнятливішими до поклику правих популістських партій [173, 174, 175].

Окреслюючи можливості артикуляції та захисту політичних інтересів нових прекарних прошарків в США та європейських країнах через існуючі традиційні механізми, не варто забувати і про інститут профспілок, який має більше як столітню історію досвіду політичної боротьби.

Дискусії щодо збереження чи втрати значення профспілок як ключових дійових осіб у забезпеченні соціального захисту працівників та скороченні нерівності, ведуться як на рівні політикуму, так і на рівні науковців. Домінуючим висновком у сучасній політологічній літературі залишається визнання, що сила організованого робітничого руху напряму пов'язана з меншою нерівністю (особливо нерівністю працівників з найнижчими доходами) і щедрішим соціальним захистом [174]. Наскільки потужною є роль профспілок США та інших європейських держав у вирішенні проблем новітніх нестійких за своїм статусом прошарків? Адже багато хто із представників лівих рухів достатньо скептично відносяться до здатності профспілок вирішувати питання працівників, звинувачуючи їх (профспілок) лідерів в орієнтації на внутрішньогрупові інтереси та підігрування роботодавцям.

Що ж демонструють статистичні дані по базовим індикаторам сили профспілкового руху? Зокрема, мова йде про показники щільності профспілок (чисельність учасників профспілок), та рівня охоплення переговорами (чисельність працівників з якими було укладено за посередництва профспілок контракти, незалежно від того, чи вони самі є членами профспілки).

Перш за все очевидним є те, що США істотно поступаються іншим державам із розвиненою демократією по зазначеним індикаторам. Причому навіть якщо по щільності профспілок значних відмінностей не так небагато, то за рівнем охоплення переговорами США суттєво відстають. Примітно і таке: держави з таким же низьким рівнем членства в профспілках, як в США, досягають, за оцінками експертів МОП в перебігу 2019-2021 рр., набагато більших рівнів охоплення переговорами. Так, зокрема, в Італії рівень охоплення переговорами сягнув 99% , Франції – 98%, Іспанії – 80,1%, Німеччині – 51,8% , Великобританії – 26,9%, Японії – 16,8%, США – 12,1% [176].

Чи можна стверджувати, що така практика є відображенням останніх років і відповідно має місце втрата потуги профспілок як інструменту боротьби за права трудящих в США? Насправді ж, ні. Вказані показники є типовими не для одного десятиліття і врешті решт відображають усталену та законодачо закріплену в США практику організації трудових відносин. В умовах американського демократичного суспільства правила, що регулюють трудові відносини, дають робітникам право створювати профспілки, але вони також дають роботодавцям, на переконання Баррі Ейдліна, надзвичайно сильні інструменти для опору об'єднанню в профспілки. Ці інструменти набагато сильніші, ніж в будь-якій іншій державі, що є багатою демократією [177].

І хоча свої висновки американська дослідниця формує на основі вивчення 15 розвинених індустріальних демократій Західної Європи з 1990 до 2018 роки, вони цілком релевантні сучасним політичним процесам в США. На її думку, поєднання глобалізації та технологічних трансформацій посилюють підтримку вкрай правих партій та підривають підтримку основних партій та їх еліт. Піднесення правих партій потягнуло весь політичний спектр у більш

консервативне та протекціоністське русло [178]. Попри те, що кілька останніх років глобалізація сповільнилася з огляду на активізацію неопротекціоністських гасел правого штибу в умовах COVID-19, закликів до рещорінгу американського бізнесу із Азії в США за часів адміністрації Д. Трампа, питання полягає в тому, чи вживатимуть уряди заходів, щоб уповільнити або звернути її назад. Політична боротьба за майбутнє глобалізації йде повним ходом, і наразі під питанням, які саме групи домінуватимуть [175].

Нинішні і американський, і європейський політикуми все частіше ставлять питання : чи є взагалі підстави для занепокоєння у випадку посилення позицій правих популістів з огляду на перебіг подій всепланетарного характеру, які переживає нині людство, і, у першу чергу, держави Золотого мільярду із здавалось би апробованими часом доскональними демократичними системами? Відповідь Стівена Левицького та Деніела Зіблата, авторів бестселеру «Як помирають демократії», що стали переможцями книжкової премії Голдсмита (Goldsmith Awards), і увійшли в номінанти премії Лайонела Гелбера (Lionel Gelber Prize) змушує до роздумів.

Їх працю названо однією з кращих книг 2018 року за версією цілого переліку авторитетних видань, зокрема Washington Post, Time, Foreign Affairs та низки інших. Автори попереджають: «Які кандидати, як правило, дають позитивний результат на лакмусовому папірці авторитаризму? Найчастіше це роблять аутсайтери-популісти. Якщо ж популісти перемагають на виборах, у таких випадках мова йде про тиск на демократичні інститути» [179, с.22]. З цієї точки зору посилення украї правих популістських партій має викликати занепокоєння щодо подальшої долі демократії.

Це занепокоєння щодо того, що саме інститут демократії в умовах викликів XXI століття стоїть на порозі певної прірви, отримує своє визнання та формується на Заході певний консенсус у відношенні того, що демократія в якійсь мірі вичерпує себе та гине. Вірогідно, одним із найбільш резонантнішою стала позиція Пола Кругмана, лауреата Нобелівської премії з економіки, оглядача New York Times. У статті під назвою «Смерть демократії по-

американськи» у вересні 2019 року П. Кругман заявив, що завдяки зусиллям президента США Дональда Трампа на прикладі виборчих перегонів в окремих штатах здійснено поступальні кроки у поступовій трансформації демократичної політичної системи США у напрямку автократії. Такі тенденції можуть спричинити крах демократії як основного політичного інституту в США, що, на думку Кругмана, є самим страшним і більш страшним, ніж поширення нового коронавірусу (COVID-19) та його економічних наслідків [180].

Досвід використання традиційних інструментів реалізації політичного потенціалу прекаріату в умовах сучасних демократій засвідчує про перехідний характер політичної моделі інституційного захисту та пошук релевантної умовам сьогодення самого концепту рефлексії політичної системи на нові виклики. Обмеженість традиційних підходів та політичних практик здатна призвести до появи нових форм політичної суб'єктності та колективних дій, коли окремі особи та спільноти починають бачити себе частиною ширшого руху за соціальну та економічну справедливість.

Уряди та існуючі політичні актори потребують винесення в повістку денну питань, з якими стикається прекаріат. Адже мова йде про збереження демократичної легітимності в умовах неухильного зростання все більшої частки населення, які відчують економічну незахищеність і соціальну ізоляцію в умовах новітніх викликів XXI століття.

2.3. Використання альтер-політики в реалізації політичного потенціалу прекаріату

Розгляд потенціалу альтернативних політичних механізмів для забезпечення захисту інтересів прекарних спільнот зумовлений тим, що на сьогоднішній день традиційні механізми демократичної участі не завжди справляються з наявними потребами та запитамися громадян, яких можна віднести до певних прекарних груп [181]. Серед причин можна відмітити такі.

По-перше, недостатнє фокусування уваги традиційних політичних партій на інтересах населення, яке не є пріоритетним електоратом з огляду слабкої ідентифікації їх спільних інтересів, млявої участі в політичному житті. За оцінкою лівих, традиційні демократичні інститути попри все у тій чи іншій мірі зосереджуються скоріше на інтересах багатих і могутніх, ніж на потребах вразливих верств населення [182]. Досить часто це призводить до очевидного розчарування з боку прекарних спільнот в політичних інститутах традиційної демократії.

По-друге, цілком поширеним є тлумачення, що сучасні політичні системи є достатньо ієрархічними, непрозорими та корумпованими [183]. Так, зокрема за дослідженнями ОЕСР [184] певний ризик залежності тих чи інших партій навіть в умовах демократичних систем зумовлений впливом недержавного фінансування діяльності партій. 116 країн, що досліджувалися, мають законодавчі положення про пряме державне фінансування політичних партій. 86 з 151 країни, що класифікуються як вільні та частково вільні країни (кодування FH 2011 року), використовували державне фінансування (57%). Частка "невільних" країн, які використовують державне фінансування, парадоксально, але є насправді вища (64%). Державне фінансування переважає в Європі (86%), а також в Африці (71%). Існування прямого державного фінансування не слід плутати з рівнем залежності від державних коштів. Ризики виникають скоріше там, де процес та джерела фінансування не контролюються державою, а відтак виникають питання щодо впливу певних корпоративних, регіональних чи інших інтересів. Дійсно, існує достатньо правил і процедур, які можуть ускладнити участь у політичному процесі, особливо для осіб, які не інтегровані в систему колективних договорів та колективного захисту, на противагу для осіб із традиційною зайнятістю. Це породжує відчуття того, що голоси таких «особливих» виборців складно донести до політиків і вони не мають значення, відтак вони не можуть внести свій внесок в справу захисту власних інтересів та нагальних інтересів інших спільнот.

По-третє, не менш переконливим аргументом слабкої релевантності інтересів традиційних політичних партій інтересам прекаріату є їх нездатність вирішувати принципові питання захисту класових інтересів, гендерної, етнічної тощо дискримінації. Зокрема мова йде про зростаючу майнову нерівність, соціальну несправедливість у сучасних суспільствах із розвиненою системою демократичних політичних інститутів.

Так, ґрунтуючись на даних нещодавнього European Social Survey, зростання нерівності доходів в суспільстві вкрай негативно негативно впливають на довіру до політичних партій, і, у першу чергу, до тих, яких можна віднести до правлячої коаліції [185]. Примітно, що у цьому випадку стурбованість громадян виникає не стільки нерівністю, а тим, що зростаюча нерівність впливає на асиметричні можливості доступу до політичної влади та можливостей впливу на політичний процес. Саме такий механізм впливає на транзит політичної довіри, знижуючи оцінку громадянами справедливості демократичних процесів. За оцінкою Світового Банку, коефіцієнт Джині (Gini index) як індикатор розподілу багатства в країні для держав із розвиненими демократіями скоріше тяжіє до рівня в межах 20, більшість країн ЄС наразі - в межах 30, показник на рівні вище 40 – викликає тривогу, а на рівні більше 50 – є свідченням вкрай небезпечної ситуації з точки зору соціальної справедливості в розподілі багатства. Примітно, що вище 50% мають практично всі країни Африки, які складно віднести до демократичних політичних систем. Нерівність у Європі, як правило, нижча, ніж будь-де у світі, й індекс Джині підтверджує цей факт. Станом на 2020 рік він коливається в інтервалі від 20,9 до 43,4 по 100 бальній шкалі. У США коефіцієнт Джині у 2015 році дорівнював 41,1, а в 2020 році - все ще є загрозово високим в 39,7% [186]. Саме на цих слабкостях та ризиках акцентують увагу представники альтер-політичних рухів, зокрема такі як Occupy Wall Street, що виступають за реформи, які знизять нерівність і забезпечать більш рівний доступ до економічних можливостей [187].

Напис "Яка наша єдина вимога?" на тепер уже культовому плакаті канадського журналу *Adbusters* із зображенням балерини на верхівці Волл-стрітського бика, що закликає до окупації Волл-стріт, отримав свою відповідь. Насправді вже на першому великому заході "Окупуй Волл-стріт" 17 вересня 2011 року в Нижньому Мангеттені в парку Цуккотті, де відбулася перша Генеральна асамблея на площі Свободи, учасники висунули пропозиції щодо "однієї вимоги": покінчити зі свавіллям корпорацій, зупинити скорочення міських бюджетів на соціальні потреби, позбавити політику від впливу великих грошей. Інші альтер-політичні рухи, такі як *Black Lives Matter* [188], феміністські рухи, також піднімають питання реформ, які зроблять суспільство більш справедливим для всіх, зокрема і з огляду гендерних питань [189].

В-четверте, певну роль зростання популярності альтер-політики відіграють нездатність традиційних політичних партій формулювати ефективну відповідь на глобальні загрози всепланетарного рівня, зокрема це стосується стрімко зростаючої загрози кліматичних змін, поширення пандемій, ризиків неконтрольованої транскордонної міграції тощо [190].

Не варто думати, що представниками альтер-політики є декласовані персоналії, а протесні рухи приваблюють лише осіб, які мають статус суспільних вигнанців. Насправді ж мова може йти як про абсолютно нові політичні об'єднання, які лишень нещодавно заявили про себе, так і про партії та рухи, які є частиною сформованої політичної матриці в тій чи іншій державі, але наразі переживають етап своєї трансформації з огляду на зміни в системі економіки, а відтак, і політики. Ось деякі ключові дії та постаті, пов'язані з цими рухами.

Podemos. Іспанська політична партія на засадах лівого популізму, заснована в 2014 році, яка виникла як відповідь на широке розчарування в традиційній політиці та зростаючу нерівність в Іспанії [191]. Партія виступає проти політики «жорсткої економії» уряду Іспанії, зініційованої Європейським центральним банком, за більшу соціальну та економічну справедливість, реальну демократію участі та права працівників.

Берні Сандерс. Американський політик, самопроголошений соціаліст-демократ, водночас сенатор, провідний діяч американського прогресивного руху. Сандерс виступав за такі зміни в нинішній політиці США, як загальна доступність до послуг охорони здоров'я, забезпечення гідного рівня прожиткового мінімуму (мінімальна заробітна плата не менше 15 дол США) і безкоштовної освіти в коледжах, а також був активним критиком політичної та економічної еліти [192].

СІРІЗА (Коаліція радикальних левих – Прогресивний альянс). Грецька політична партія, яка прийшла до влади у 2015 році на платформі боротьби з заходами «жорсткої економії» та опозиції до політичної та економічної еліти. Вона виступала проти імперіалізму, занепаду демократії, расизму і ксенофобії, а також неоліберального капіталізму. Разом з тим, як і з більшістю ліворадикальних альянсів, з часом відбулася швидка адаптація СІРІЗА до наявної політико-економічної структури після приходу до влади. З одного боку, партія все ще тримається за свої лівопопулістські гасла та тісні відносини з простим народом та знедоленими. З іншого, вона цілком послідовно відмовилася від свого радикалізму, прийняла "реалізм" як ключову характеристику своєї політики, і пішла на компроміс у взаємодії з наднаціональними інститутами ЄС, зокрема ЄЦБ, і навіть спробувала зблизитися з політичним істеблішментом, ігноруючи народні невдоволення і вимоги [193].

Жан-Люк Меленшон. Французький політик і засновник лівої політичної партії «Нескорена Франція». Він був активним критиком політичної та економічної еліти, виступаючи за впровадження таких інструментів сучасної політики, як податок на багатство, збільшення прав трудящих та захист довкілля [194].

Рух "П'ять зірок" або М5S – авторитетна популістська політична партія, що виступає проти істеблішменту в Італії. Однією з ознак є «платформа Руссо» - онлайн-простір, створений для забезпечення прямої демократії. Названа на честь мислителя вісімнадцятого століття Жан-Жака Руссо, вона спирається на

ідею про те, що традиційна держава корумпована, в той час як волю народу можна дізнатися та виконати. Попри вочевидь потужній продемократичній спрямованості, деякі експерти вбачають у Платформі ризики безпрецедентного превентивного та репресивного соціального контролю, а відтак вона таїть у собі загрозу самій демократії [195].

Ці партії та діячі демонструють зростаючий рух до альтернативної політики, що кидає виклик традиційним владним структурам та демократичним інститутам та виступає за більше охоплення населення політичними активностями, соціальну справедливість та справжню демократію.

На чому ж може ґрунтуватися перевага альтер-політики у вирішенні дійсно значимих проблем сьогодення, які виявилися нездоланими для інститутів сучасної демократії? На переконання її ідеологів та прибічників, саме альтер-політика здатна запропонувати більш прямий і інклюзивний підхід до політики [196]. Перш за все це пов'язано із тим, що вона передбачає фокусування на місцевому рівні, де люди можуть більше впливати на рішення, які їх стосуються.

В рамках підходів альтер-політики також часто підкреслюється важливість участі громадян через інструментарій прямої демократії. В цьому сенсі показовими є практика та ідеологія нового муніципалізму - політичного та громадського руху, який виступає за більш децентралізовану та партисипативну форму місцевого управління [197]. Він ґрунтується на визнанні важливості місцевих громад у формуванні власного розвитку та прагненні розширити можливості громадян брати активну участь у процесах прийняття рішень на місцевому рівні.

По суті, новий муніципалізм прагне кинути виклик традиційному підходу до управління «згори донизу», який часто спирається на централізоване прийняття рішень партійними елітами та обмежену роль громадян у формуванні результатів політики. Натомість він просуває ідею про те, що саме місцеві громади найкраще розуміють власні потреби та пріоритети, і відтак

повноваження щодо прийняття рішень мають бути децентралізованими та переорієнтованими на місцевий рівень.

Новий муніципалізм характеризується кількома ключовими ознаками, серед яких:

-партисипативна демократія: важливість участі громадян у процесах прийняття рішень на місцевому рівні. Це може включати партисипативне бюджетування, збори громадян та інші форми прямої демократії;

-розширення прав і можливостей громади: прагнення до надання місцевим громадам можливість брати активну участь у формуванні власного розвитку. Це може включати ініціативи під керівництвом громади, кооперативні моделі виробництва та власності, а також інші форми низової організації;

-соціальна та екологічна справедливість: пріоритетність питань соціальної та екологічної справедливості, акцентування уваги на вирішення проблем бідності нерівності та деградації довкілля на місцевому рівні.

Особливим фокусом уваги в рамках ідеології нового муніципалізму є перехід до сталого розвитку міст. Одне із питань - умови та механізми забезпечення трансформації міст на засадах сталого розвитку фактично є конкурентною ідеологією протесного руху проти неоліберальної моделі «жорсткої економії» в організації буття та фінансування міст у 2010-х роках. Яскраві приклади нового муніципалізму в Іспанії - це де Барселона-ен-Кому та Агора Мадрид. Разом з тим саме на прикладі утвердження практики колективного прийняття рішень, пов'язаної з новим муніципалізмом, що пропонує інклюзивні, інноваційні шляхи політики та потенціал для впровадження експериментальних знань і навчання в складних реальних умовах міського масштабу помітно, що існуючі регуляторні практики неоліберального штибу насправді накладають відчутні структурні обмеження на прагнення громад до глибоких політичних змін, які втілюють нові муніципалістичні рухи. Відтак за таких умов можна спостерігати протистояння між запитом на нові муніципалістичні рухи й дотичними до їх ідеології

ширшими політико-економічними структуроутворюючими силами, та фактичними процесами суперечливої динаміки інституціоналізації прогресивних соціальних рухів [198].

Якщо окреслювати позиціонування нового муніципалізму на політичній мапі, то він є, в якійсь мірі, транзитною політичною ідеологією та практикою щодо переходу до більш демократичного, партисипативного та орієнтованого на громаду підходу в управлінні. Він кидає виклик традиційним моделям централізованого прийняття рішень і прагне розширити можливості громадян формувати власне майбутнє на місцевому рівні.

Розкриваючи потенціал альтер-політики з позицій представлення інтересів прекарних груп, на наш погляд, його варто оцінювати у двох вимірах: з огляду стратегічних та тактичних цілей. З позицій стратегічних цілей – це політичний рух, який виступає за альтернативу до існуючої політичної системи, ґрунтується на політичних активностях громадян через інструментарій прямої демократії для досягнення цілей соціальної справедливості, подолання майнової нерівності, забезпечення прийнятних умов екологічної сталості. Зауважимо, що багато хто із дослідників усталеної політичної традиції ідентифікують альтер-політику виключно з позицій популізму [199]. Зокрема, Ганс-Георг Бетц, представляє її як «...насамперед політичну стратегію, політична риторика якої є викликом прихованих образ і звернення до емоцій, ними викликаних» [200]. Роберт Р. Барр, зі свого боку, вважає альтернативні існуючій політиці активності в якості «масового руху, очолюваного аутсайдером або індивідуалістом, який прагне здобути або зберегти владу, використовуючи заклики проти істеблішменту та плебісцитарні зв'язки" [201]. Попри відкриту чи латентну ворожість традиційних сприйнятів альтер-політики в широкому спектрі її реалізації, доводиться констатувати, що вона не може сприйматися як суб'єктивістські прагнення окремих персоналій, а має в своїй основі потужне об'єктивне підґрунтя.

З огляду досягнення тактичних цілей, які закладаються в процесі реалізації стратегічних завдань альтер-політики, зауважимо на такі із них як:

- організація та об'єднання громадян навколо спільних інтересів;
- розвиток політичної свідомості та активності учасників та прибічників руху;
- протистояння існуючій політичній системі, яка не захищає їхні інтереси.

Коли ж виникає питання щодо того, у який спосіб та завдяки якому інструментарію видається досяжним виконання поставлених як стратегічних, так і тактичних завдань, то тут наявний міжнародний досвід дозволяє нам вказувати на певну варіативність форм альтер-політики як:

-громадянські рухи, які артикують нагальні та гострі питання соціальної справедливості, екологічної безпеки тощо. Саме такі громадянські рухи, як Occupy Wall Street, Black Lives Matter і Fridays for Future та інші, допомогли привернути увагу до широкого кола проблем, зокрема і прекаріату, перш за все таких ключових питань як економічна нерівність, расова дискримінація та кліматичні зміни. Рівень політизації громадських рухів багато в чому визначається способом висування політичних вимог: через підвищення обізнаності громадськості щодо певної справи чи проблеми, через спроби вплинути на політика за допомогою «інсайдерської» лобістської діяльності та через вуличні протести [65, 202];

-соціальні мережі, що стають новим потужним каналом самоорганізації протесних рухів та дозволяють розрізнених групам та прошаркам прекаріату спілкуватися та обмінюватися інформацією [203]. Багато хто з експертного середовища погоджується, що саме соціальні мережі, такі як Twitter і Facebook, дозволили прекаріату ідентифікувати власні проблеми та скоординувати зусилля протестантів в перебігу Арабської весни, виборчих перегонів США тощо [204];

-інституції, такі як альтернативні банки та кооперативи, які надають підтримку прекаріату. Перші кроки в цьому напрямку здійснюються, зокрема такі фінансові інститути, такі як Kiva і Mondragon, що надають фінансову підтримку прекаріату та допомагають їм розвивати власні економічні ініціативи.

За переконанням як ідеологів, так і прибічників альтер-політики, саме вона в умовах новітніх технологічних трансформацій та глобальних викликів

має потенціал для зміни політичного ландшафту та створення більш справедливого суспільства. Вона може допомогти прекарним прошаркам сформулювати, а можливо, і реалізувати свої політичні запити і сприяти тому, щоб вони могли б відігравати більш активну роль у політичному житті в сучасних демократичних суспільствах.

Громадські рухи, що мають в основі протесні вимоги щодо правлячого істеблешменту, можна визначити як неформальні спільноти, які організують колективні заходи, що є альтернативою домінантним соціально-економічним і культурним практикам із видимими бенефіціарами та/або учасниками і претензіями на їхній економічний і соціальний добробут, включно з основними потребами, здоров'ям і способом життя. Питання полягає, чи дійсно можна вважати ці громадські рухи в якості повноцінних політичних гравців. З одного боку, вони займаються різноманітною діяльністю, спрямованою на надання послуг конкретним нужденним групам населення. З іншого боку, вони часто займаються політично орієнтованою діяльністю. Відтак, можна їх ідентифікувати як суспільні дії із ознаками як соціальної солідарності, так і політичних дій.

Аналіз альтернативних рухів в Франції, Німеччині, Греції, Італія, Польщі, Іспанії, Швеції, Швейцарії та Великій Британії показав певні відмінності в реалізації форм суспільного незадоволення. Ці названі країни різною мірою постраждали від економічної кризи 2007-2008 рр. Зокрема, три південноєвропейські країни постраждали набагато сильніше, тоді як решті країн довелося зіткнутися з помірними наслідками кризи. Ба більше, ті самі країни, які найсильніше постраждали від кризи, також є державами, в яких політика «жорсткої економії», що її проводять національні уряди, зайшла найдалі за всіх.

Дані, представлені в *Таблиці 2.4*, були отримані в рамках дослідницького проекту «Життя у скрутні часи: як громадяни реагують на економічні кризи та їхні соціальні й політичні наслідки» (LIVEWHAT), що фінансувався

Європейською комісією під егідою 7-ї Рамкової програми, та складаються з вибірки з 4297 альтернативних організацій політичних рухів.

Таблиця 2.4

Міжнаціональні варіації трьох типів політичної діяльності організацій альтернативної дії, у %

Тип альтернативної дії	Франція	Німеччина	Греція	Італія	Польща	Іспанія	Швеція	Швейцарія	Велика Британія
Підвищення поінформованості	42,8	37,6	64,6	42,2	75,1	61,0	50,5	55,6	41,2
Лобіювання	2.2	8,6	3.00	1,8	4.6	2,8	18,9	12,6	15.2
Протести	2.2	4.2	28.80	19,6	9,8	32,5	3.1	9,0	2.0
<i>Вибірка</i>	500	498	500	500	498	459	509	333	500

Джерело: розроблено автором на основі [202]

Можна спостерігати набагато вищу частоту ролі «підвищення обізнаності» в усіх дев'яти країнах, тоді як лобістська і протестна діяльність використовуються рідше. Найголовніше, що у всіх трьох формах між країнами існують істотні відмінності. Підвищення обізнаності частіше проводиться в Польщі, за нею йдуть Греція та Іспанія. Шведські та швейцарські альтернативні політичні інституції також справедливо використовують цю форму пропаганди, тоді як у Франції, Німеччині та Італії остання зустрічається рідше.

Знання чинників - як на організаційному, так і на контекстуальному рівні - тих, що сприяють політизації організацій, які підтримують соціально та культурно альтернативні способи здійснення економічного обміну, є важливим, оскільки воно багато що говорить нам про умови, за яких суб'єкти громадянського суспільства стають політичними акторами. Це також допомагає об'єднати соціальні та політичні аспекти таких ініціатив і практик.

Загальною ознакою сучасного протестного руху на засадах альтерполітики є його наднаціональний характер та достатня варіативність проблем, які слугували основою для громадянської консолідації з артикуляцією відповідних протестів. Перелік найбільш вагомих рухів на засадах альтер-політики

представлено в *Таблиці 2.5* Зауважимо, що деякі із них цілком висуються у традиційну політичну матрицю, але актуалізують увагу старих та нових прихильників, висуваючи нагальні політичні гасла. Інші – вочевидь допоки є політичними аутсайдерами, більшість із них взагалі складно ідентифікувати за класичними критеріями до політичних акторів.

Таблиця 2.5

Перелік найбільш вагомих рухів на засадах альтер-політики

Назва політичного руху	Головне питання	Шлях щодо подолання прекарності	Орієнтовна підтримка, млн.осіб /країна
Класичні політичні рухи, що піднімають питання прекарності та захисту прав прекаріату			
Демократичний соціалізм	Економічна нерівність та соціальна несправедливість	Зменшення майнової нерівності та забезпечення соціального захисту для працівників, у т.ч. з нестандартною зайнятістю	Кількість прибічників не визначена
Прогресивний популізм	Економічна нерівність та соціальна несправедливість	Політика спрямована на зменшення різниці у доходах між багатими і бідними.	Кількість прибічників не визначена
Робітничі рухи	Захист інтересів найманих працівників в промисловості та в сфері послуг	Боротьба за рівні умови оплати праці та надання пільг і гарантій як для стандартної так і для нестандартної форм зайнятості.	Кількість прибічників не визначена
Нові політичні рухи, що піднімають питання соціального виключення, маргіналізації, антиглобалізму			
«Зелені» рухи та партії, зокрема Рух «Sunrise Movement»	Зміна клімату. Бізнес має нести відповідальність за екологічні наслідки	Пріоритет – екологічні ризики, які непропорційно розподіляються на маргіналізованих спільноти, включаючи прекаріат	Понад 400 відділень і 10 000 учасників (Джерело: Sunrise Movement)
«Феміністські» рухи та партії, зокрема «#MeToo Movement»	Нерівність за гендерною ознакою, сексуальні домагання на роботі	Акцент на створенні гендерної рівності та забезпеченні репродуктивної справедливості.	Понад 24 млн твітів #MeToo у 2017 році (Джерело: Pew Research Center)
Жіночий страйковий рух	Гендерна нерівність	Розв'язання проблем нестабільності на робочому місці для жінок та підтримка гендерної рівності через колективні зусилля.	Понад 50 000 людей взяли участь у жіночому страйку в Іспанії у 2018 році (Джерело: El País)
Рух проти заходів «жорсткої економії»	Непропорційний розподіл тягара криз та реформ на користь бізнесу	Протидія скорочень соціальних видатків державного бюджету, зокрема в частині допомоги по безробіттю та соціальному захисту	Кількість прибічників не визначена
Всесвітня мережа базового доходу	Незабезпеченість доходів	Пропагує ідею універсального базового доходу для забезпечення безпеки для всіх громадян	Понад 25 000 членів мережі Всесвітньої мережі базового доходу в Європі (Джерело: Basic Income Earth Network)

Назва політичного руху	Головне питання	Шлях щодо подолання прекарності	Орієнтовна підтримка, млн.осіб /країна
Рух «безземельних»	Захист класових інтересів найманих працівників в аграрній сфері	Впровадження земельних реформ за розширення доступу до землі для маргінальних спільнот, у тому числі прекаріату	Кількість прибічників не визначена
Рух за захист прав корінного населення	Захист прав корінних народів	Захист прав корінних народів щодо доступу до земельних ресурсів та культурної спадщини задля зменшення різних форм сегрегації	Кількість прибічників не визначена
Антирасистські рухи, зокрема «Чорні життя мають значення»	Расизм як суспільна та політична проблема	Вирішення проблеми системного расизму, який сприяє нестабільності маргіналізованих «кольорових» спільнот	15 млн прихильників (Джерело: Pew Research Center)
ЛГБТ- рух	Дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації	Захищає права ЛГБТК+, зокрема антидискримінаційні закони та рівний доступ до системи закладів та пільг охорони здоров'я	Кількість прибічників не визначена
Рух за права людей з інвалідністю	Соціальна ексклюзія інвалідів	Політична підтримка рівності прав для людей з обмеженими можливостями	Понад 30 організацій у Сполучених Штатах (Джерело: Movement Strategy Center)
Група «Одинадцять» Les Onze, до якої увійшли як асоціації з захисту прав мігрантів, так і профспілки	Політична та економічна дискримінація мігрантів	Захист прав трудових мігрантів і доступ до основних суспільних послуг	Головна локація у Франції. Підтримують понад 200 груп по всьому світу (Джерело: No Borders Network)
Рух за справедливість доступу до продуктів харчування	Доступ до здорової та доступної їжі	Акцент на вирішення проблеми асиметричності доступу до продуктів харчування, яка стосується вразливих груп, зокрема громадян з низькими доходами	Понад 300 організацій у Сполучених Штатах (Джерело: Food First)
Нові політичні рухи, що піднімають питання прекарності та захисту прав прекаріату			
Молодіжні Рухи	Економічна вразливість молоді	Громадська організація та громадська активність як спосіб вирішення проблем прекарності для молоді, зокрема доступного житла, заборгованості за навчання і обмежених можливостей працевлаштування	Кількість прибічників не визначена
Кооперативний рух	Робітничі кооперативи	Забезпечує альтернативу традиційним моделям зайнятості, які сприяють нестабільності	Понад 30 000 робочих кооперативів у всьому світі (Джерело: Міжнародний кооперативний альянс)

Назва політичного руху	Головне питання	Шлях щодо подолання прекарності	Орієнтовна підтримка, млн.осіб /країна
Мережі взаємодопомоги	Системи підтримки на основі спільнот	Надає підтримку окремим особам і громадам, які переживають нестабільність	Понад 300 груп взаємодопомоги в Сполучених Штатах (Джерело: Big Door Brigade)
Рух за права гіг-робітників	Нестандартна робота в гіг-економіці	Виступає за захист працівників і пільги для працівників концертів	Понад 20 000 членів профспілки фрілансерів (Джерело: The New York Times)
Рух «Боротьба за 15 доларів»	Мінімальна заробітна плата	Виступає за прийнятний рівень прожиткового мінімуму	З 2012 року досягнуто результат в 70 млрд дол США для підвищення мінімальної оплати праці працівників (Джерело: Fight for \$15)
Рух Time's Up	Сексуальні домагання на робочому місці та гендерна нерівність	Вирішує проблему нестабільності на робочому місці для жінок і сприяє гендерній рівності	Понад 4000 запитів на правову допомогу від працівників (Джерело: Time's Up Legal Defence Fund)
Група «Precarious Workers Brigade»	Нестандартна робота у сфері мистецтва та культури	Виступає за покращення умов праці та справедливу оплату праці для нестабільних працівників	Понад 2000 членів у Сполученому Королівстві (Джерело: Precarious Workers Brigade)
Національний альянс домашніх працівників	Нестандартна робота в домашньому секторі	Виступає за покращення заробітної плати та умов праці домашніх робітників	Понад 70 000 членів у Сполучених Штатах (Джерело: Національний альянс домашніх робітників)
Платформний кооперативний рух	Нестандартна робота в цифровій економіці	Сприяє створенню робочих кооперативів у цифровому секторі	Понад 200 платформних кооперативів у всьому світі (Джерело: Platform Cooperativism Consortium)
Неприбуткова правозахиста організація «National Employment Law Project»	Нестандартна робота в секторах з низькою оплатою праці	Надає юридичну та адвокатську підтримку малооплачуваним працівникам	Понад 200 робітничих центрів у Сполучених Штатах (Джерело: National Employment Law Project)
Профсоюзні рухи	Нестандартна робота в різних секторах	Виступає за колективні переговори та захист працівників через об'єднання в профспілки	Понад 14,8 мільйонів членів профспілок у Сполучених Штатах (Джерело: Бюро статистики праці)
Рух «Фріланс – це не безкоштовна кампанія»	Невиплата та несвоєчасна оплата для фрілансерів	Виступає за правовий захист і примусове виконання неплатежів для позаштатних працівників	Понад 500 фрілансерів отримали допомогу від Програми позаштатного правового захисту Спілки фрілансерів (Джерело: Спілка фрілансерів)
Рух «Climate Justice Alliance»	Перехід до більш стійкої економіки	Вирішує проблему нестабільності в галузях, які відходять від викопного палива, і сприяє створенню зелених робочих місць	Понад 800 організацій у Сполучених Штатах (Джерело: Climate Justice Alliance)
Рух «Гарантії молоді»	Безробіття серед молоді	Забезпечує навчання та можливості працевлаштування для молодих людей, щоб зменшити нестабільність	Понад 3 мільйони молодих людей скористалися програмою в Європі (Джерело: Європейська комісія)

Назва політичного руху	Головне питання	Шлях щодо подолання прекарності	Орієнтовна підтримка, млн.осіб /країна
«Рух за справедливую торгівлю»	Чесна практика праці	Пропагує справедливу практику праці та кращі її умови для працівників у країнах, що розвиваються	Понад 1,7 мільйона фермерів і працівників у всьому світі отримують вигоду від сертифікату Fairtrade (Джерело: Fairtrade International)
Платформний робітничий рух	Нестандартна робота в цифровій економіці	Виступає за кращі умови праці та переваги для працівників платформної економіки	Понад 3000 членів Профспілки Платформ в Нідерландах (Джерело: Профспілка Платформи)
Рух «Прекарні життя»	Нестандартна робота в Італії	Виступає за покращення умов праці та справедливую оплату праці для нестабільних працівників в Італії	Понад 4000 членів мережі Precarious Lives (Джерело: мережа Precarious Lives Network)
Рух «Соціальна Європа»	Соціальний захист	Пропагує ідею соціальної Європи з сильним захистом працівників і громадян	Понад 60 організацій громадянського суспільства та профспілок у мережі Social Europe (Джерело: Social Europe)
Рух за податкову справедливість	Майнова нерівність	Виступає за прогресивне оподаткування та більшу прозорість податкових систем для вирішення проблеми нерівності в багатстві	Понад 150 організацій у Європейській мережі податкової справедливості (Джерело: Tax Justice Network)
Форум прекаріату	Економічна та соціальна вразливість працівників із нестандартною зайнятістю	Транснаціональний рух, який має на меті об'єднати працівників та активістів, які є частиною прекаріату, для обговорення проблем, з якими вони стикаються, та визначення потенційних рішень.	Перший Форум прекаріату відбувся в Амстердамі в 2014 році, наступні - в інших містах по всьому світу.
Європейська громадянська ініціатива (2012)	Широкий спектр сучасних проблем громадян держав ЄС. Модернізація законодавства через активні дії громадян	Громадянська активність як інструмент впливу на зміни в законодавстві та інституціях ЄС шляхом збору підписів громадян. (при наборі 1 млн підписів, ЄК зобов'язана відреагувати)	Громадяни держав ЄС
Euro May Day (щорічна подія 1 травня)	Відсутність гарантій зайнятості, низька оплата праці та зростання прекаріату	Важлива платформа для низових профспілкових організацій та організацій соціальної справедливості, спосіб налагодити зв'язок з іншими соціальними рухами та побудувати солідарність через кордони	Кількість учасників щорічно дорівнює млн. осіб по всьому світу

Джерело : розроблено автором

Як предсталено в *Таблиці 2.5* наразі попри строкатість ідеологічних спрямувань та орієнтованість на різні суспільні групи чи прошарки, всі ці рухи та партії поєднує прагнення пошуку відповідей щодо захисту в умовах, коли традиційні політичні інструменти працюють неефективно, або взагалі виключають із своєї сфери впливу динамічно зростаючу чисельні прекарні групи сучасного суспільства. Розкриємо характеристики найбільш показових з огляду на їх вимоги та заклики політичні рухи.

Сапатисти. Мексиканські сапатисти як певний політичний феномен виникли в Мексиці в 1990-х роках ХХ століття і відомі своїми виступами за права та автономію корінних народів [205]. Вони закликали та продовжують закликати до припинення експлуатації та маргіналізації корінних жителів Мексики, а також до більшого самовизначення та контролю над розвитком, фінансуванням, можливостями до змін у власних громадах. Сапатисти також відомі своєю опозицією до глобалізації та неолібералізму, які, на їхню думку, сприяють експлуатації корінних громад та ерозії традиційного способу життя. Хоча сапатисти відомі своєю войовничою риторикою та символічними діями, вони також практикують ненасильницький опір у своїй боротьбі за автономію та права корінних народів. Більш загальною версією руху мексиканських сепатистів є Рух за права корінних народів. Цей рух, що має своїх прибічників у багатьох країнах планети, відтак має глобальний ареал підтримки, за своєю природою є антиглобалістичним, адже фокусує увагу на тому, що руйнується під впливом інтерналізації виробництва та капіталу. Мова йде про прагнення захисту прав і культури корінних народів, а також в якійсь мірі формування виклику неолібералізму, неокolonіалізму та відповідним їм управлінським практикам, які історично пригнічували і маргіналізували корінні народи. Як і сапатисти, цей рух часто наголошує на цінності та важливості самовизначення, автономії та збереження традиційного способу життя.

15-М (або «Обуренні»). Рух 15-М виник в Іспанії у 2011 році у відповідь на економічну кризу в країні та урядові заходи «жорсткої економії». Ці заходи включали скорочення державних послуг і програм соціального забезпечення, а

також реформування ринку праці, яке полегшило роботодавцям звільнення працівників. 15 травня 2011 року, онлайн активність на підтримку демонстрації масового руху під назвою «Справжня демократія зараз» став несподіваним тріумфом, який перетворив центральну площу Мадрида Пуерта-дель-Соль на табір протесту. З нього виник політичний рух, відомий іспанською мовою як «15-М», названий на честь 15 травня й іноді званий також рухом обурених. Цей рух став каталізатором більшої частини невдоволення, викликаного світовою фінансовою кризою 2008 року та стартовим майданчиком для лівої політичної партії «Подемос».

Енріке Морадієлос, професор Університету Естремадури, автор кількох досліджень з громадянської війни в Іспанії та лауреат Національної історичної премії за книжку на цю тему, вважає, що значення 15-М можна пояснити більш ширшим контекстом. Це значуще явище в громадянській реакції людей на економічну кризу західного світу, яка перетворилася на кризу держави загального добробуту. За його словами, це протест проти скорочень і заходів жорсткої економії, а також проти паралічу політичної системи перед обличчям зростаючої нерівності. Багато вимог, які були внесені до політичного порядку того часу, були пов'язані з цією нерівністю: право на житло або боротьба з виселеннями і корупцією [206]. Рух закликав припинити скорочення державних послуг, захистити права робітників і домогтися більшої економічної рівності. Ідеологи Руху 15-М також підкреслювали важливість прямої демократії та участі громадян у прийнятті рішень, закликаючи до більшої прозорості та підзвітності уряду. Рух 15-М вирізняється горизонтальною організацією та децентралізованими структурами прийняття рішень, учасники якого колективно працювали над організацією протестів, зібрань та інших форм прямої дії.

Рух переважно складався з молодих людей і був мирним, але в деяких випадках зустрічався з жорсткою реакцією поліції. Важливим наслідком поступового зміцнення та інституціалізації протесного руху 15-М стало створення нових політичних партій, зокрема такої як «Подемос», яка виникла у

2014 році і здобула значну підтримку на виборах до Європейського парламенту 2014 року та загальних виборах в Іспанії 2015 року. «Подemos», як зазначалось нами, виступав за відмову від заходів «жорсткої економії» і пропонував політику, в якій на чільному місці має бути соціальний захист і створення робочих місць. Попри певні політичні трансформації та ознаки конформізму щодо наднаціональних регуляторних органів ЄС, «Подemos» все ще лишається тією новою політичною силою, яка презентує інтереси прекарних прошарків населення в Іспанії.

Загалом, хоча рухи сапатистів і 15-М виникли в різних контекстах і з різними конкретними цілями, їх обох вирізняють прихильність до низової організації, соціальної справедливості та розширення прав і можливостей маргіналізованих спільнот.

Попри те, що в країнах із розвинутою системою демократичних інститутів достатньо відпрацьованими є механізми збалансування інтересів та запитів громадян, разом з тим практика засвідчує, що навіть багаті демократії стикаються із проявами вельми активних, часто з елементами насилля та суспільного хаосу, політичними активностями. Так, в цьому сенсі ілюстративними є Громадський рух «Окупуй Волл-стріт», Рух "Жовтих жилетів», Рух Black Lives Matter ("Життя чорних мають значення"). Громадський рух «Окупуй Волл-стріт» виник у США в 2011 році і та в якості мети закликав покласти край економічній нерівності та впливу корпоративної влади на політику. Як і у випадку із рухом «15-М», його лідери наголошували на необхідності переходу до прямої демократії та низовій організації. Рух "жовтих жилетів" виявив свою активність в 2018 році та за гаслами супротиву новій пенсійній реформі де-факто закликав до більшої економічної рівності, припинення заходів жорсткої економії та більш ефективного та відчутного захисту прав працівників. Також передбачав апелювання до низової організації та супротиву прямій дії як найбільш дієвих для досягнення цілей громадянського супротиву. За оцінкою Селії Белін, наукового співробітника Центру США і Європи Брукінгського інституту, представленої в рамках

дискусії на тему щодо майбутнього Франції, «...саме через рух «жовтих жилетів» виявила себе глибока криза демократичного представництва і вимога демократії участі. Люди ось уже кілька десятиліть відчували, що їхня обрана посадова особа, їхні представники не працюють на них, не ухвалюють рішення в тому напрямі, якого вони потребують.» [207]. На думку іншого учасника цієї політичної дискусії - Шері Е. Берман, професорки політології Барнард-коледжу Колумбійського університету, в цьому русі чітко простежується протест прекаріату: соціологічний і географічний профіль цих людей дуже сильно відповідає тим категоріям громадян, яких ми асоціюємо не тільки з протестними рухами, а й з популістським голосуванням в інших частинах Європи. Це люди за межами великих міських районів. Це люди з невисокою освітою. Це люди, яких традиційно вважали (або стали вважати) відсталими. Це часто теж люди, які останнім часом не були політично мобілізовані. Вони, як правило, не належать до політичних партій. Вони не є членами профспілки. Отже, це люди, які впродовж деякого часу відчували, що істеблішмент та еліти ніби ігнорують їх, що їх не чують, що вони забуті [207].

Громадський рух «Black Lives Matter» (США) також відобразив протистояння вразливих верств населення із діючою нині державною машиною та став відповіддю на жорстокість поліції щодо чорношкірих. Сама ідея утвердження людської гідності як визначальної цінності, незалежно від майного стану, професії, етнічного походження чи раси знайшла схвалення та зачепила серця багатьох людей в різних країнах світу. Збереження системного расизму та насильства з боку поліції в умовах ХХІ століття в країнах із тривалими традиціями демократії ще раз вказує на необхідності трансформації політичних систем до наявних викликів та запитів сьогодення.

Зауважимо, що критика глобалізації, визнання очевидних провалів сформованих демократичних інститутів властива багатьом громадським рухам та ініціативам. І не всі вони є виразниками інтересів лише прекаріату. Так, Рух за кліматичну справедливість – глобальна громадська ініціатива, який прагне подолати наслідки зміни клімату та руйнування довкілля, а також кинути

виклик політичним та економічним системам, які сприяють цим проблемам. Разом з тим коло прибічників цього руху вочевидь не обмежується представниками прекарних прошарків, а може включати групи із цілком стабільним матеріальним становищем та соціальним статусом, не байдужих до загострення глобальних екологічних проблем. І рухів, яких об'єднує прихильність до соціальної справедливості, низової організації та прямої дії, а також прагнення кинути виклик політичним та економічним системам, які увічнюють нерівність та маргіналізацію, достатньо багато. Кожен із них в якості пріоритетного висуває ту чи іншу суспільно значиму проблему.

Вважаємо, що використання підходів альтер-політики як загального тренду політичних активностей в новітню політичну епоху не варто ототожнювати із прагненням виключно прекаріату боротися за власні інтереси та права. Незважаючи на маргінальний статус за будь-якими критеріями (етнічними, расовими, гендерними тощо), який може призвести до виключення з активного політичного життя та підсилити прекарний стан представників цих груп, політичний потенціал самого прекаріату може активно використовуватися за допомогою інструментів "іншої політики". Пошук релевантних інструментів політичної боротьби для прекаріату невіддільний від визнання проблеми інтерсекційності.

Це передбачає, що класичні форми дискримінації в суспільстві як расизм, сексизм, гомофобія, трансфобія тощо, не діють незалежно один від одного. Взаємодіючи між собою, ці форми формують певну систему пригноблення, яка охоплює багато видів ексклюзій [208].

Визнання різноманітності всередині прекаріату має вирішальне значення. Політика повинна враховувати перехресні фактори, такі як раса, стать та імміграційний статус, які посилюють вразливість прекаріату. Інтерсекційна політика може вирішити унікальні проблеми, з якими стикаються різні групи прекаріату, забезпечуючи більш інклюзивний підхід до активізації їхнього політичного потенціалу.

Дійсно, прекарність по-різному впливає на різні групи людей, але саме пріоритет інтерсекціональності в зусиллях із залучення до політичної участі дозволить розширити політичне коло прихильників, включаючи представників як класичного прекаріату, так і інші маргіналізовані групи, зокрема жінок, кольорових людей та ЛГБТК+.

Окрім зазначених альтернативних шляхів для політичної участі прекаріату, до них можна віднести віртуальні форуми, мобільні виборчі дільниці та платформи для голосування онлайн, що стали можливими завдяки цифровізації сучасного суспільства.

В сучасних умовах партії все більше розуміють необхідність використання цифрових ресурсів для формування сприятливого для них медіасередовища. Адже он-лайн активність учасників протесних рухів в Іспанії, Франції, США та інших країнах призвела до консолідації та організації самих протестів. Особливості та канали комунікаційної підтримки правлячих партій формують їхню комунікаційну стратегію. Тоді як партії з неорганізованими прихильниками (прекарними групами) не мають соціальних каналів комунікації з електоратом і змушені вдаватися до альтернативних медіаструктур для поширення інформації. Партії з організованими прихильниками спілкуються через дочірні громадські організації та не залежать від медіатизованої комунікації. Все це засвідчує про зростання ролі медіаресурсів для реалізації політичного потенціалу прекарних прошарків.

Загалом, залучення прекаріату до політичного життя вимагає визнання їхніх унікальних викликів та створення доступних шляхів для політичної участі. Посилюючи їхні голоси та відстоюючи політику, яка приносить їм користь, ідеологи такого підходу стверджують, що таким чином можна побудувати більш інклюзивну та справедливу політичну систему. Процес інклюзії, за переконанням вітчизняного політолога М. Карашука, потребує своєрідного «перезбирання» соціального механізму, самих основ структур влади, яке кожного разу здійснюється під час реалізації незгоди щодо принципів визначення, організації і здійснення солідарності спільноти [209].

Логіка інклюзії вимагає, у цьому випадку, встановлення політики як спільноти рівних. При цьому не можна погодитись із його тезою, що інклюзія не може здійснюватися в ексклюзивному суспільстві, про що, власне, і вказує практика розширення прекаризації в тих сучасних демократіях, які не орієнтовані на своєчасне реагування щодо проявів трудової, гендерної, етнічної, вікової дискримінації та ексклюзії.

Перелік поширених до використання інструментів та напрямів реалізації політичного потенціалу прекаріату представлено в Таблиці 2.6

Таблиця 2.6

Напрями та інструментарій реалізації політичного потенціалу прекаріату на засадах альтер-політики

Модель (підходи) досягнення політичних цілей	Характеристика	Інструменти
Муніципалізм	Політична філософія, яка підкреслює важливість місцевої демократії та самоврядування громад. В Європі муніципалістичні рухи виникли в таких містах, як Барселона та Мадрид, де громадяни взяли під контроль міську владу, щоб впроваджувати політику, яка ставить на перше місце соціальну та екологічну справедливість.	Самоврядування громад
Партисипативне бюджетування (ПБ)	Інструмент прямого впливу громадян на розподіл державних коштів. Як форма альтернативної політики була впроваджена в багатьох європейських містах, зокрема в Парижі та Порту-Алегрі в Португалії. ПБ підвищує залученість громадян та довіру до уряду	Контроль з боку громади за розподілом державних та муніципальних коштів
Платформний кооперативізм	Модель економічної організації, яка прагне кинути виклик домінуванню великих централізованих платформ, таких як Amazon та Uber. Натомість, кооперативи цифрових платформ взаємодіють на засадах демократичної більшості та під контролем своїх членів, які беруть участь у розподілі прибутків та прийнятті рішень. Платформні кооперативи були впроваджені в різних секторах, включаючи транспорт і спільне використання житла.	Самоорганізація на демократичних засадах, участь у формуванні та розподілі прибутків
Соціальна економіка	Мережі економічної співпраці, які надають пріоритет соціальній та екологічній справедливості. Складаються переважно з соціальних кооперативів (СКП). Багато видів соціальної економіки де-факто є частиною екосистеми соціальної економіки, Ці мережі включають кооперативи, у сільське господарство, що підтримується громадою, та банки часу. Соціальна економіка розвивається в багатьох європейських країнах, зокрема в Греції, як відповідь на економічну кризу. У 2019 році загальна кількість соціальних підприємств становила 1148	Мережева самоорганізація громади
Цифрові платформи та соціальні мережі	Використання можливостей цифрових платформ і соціальних мереж може допомогти посилити політичні голоси прекаріату шляхом налагодження зв'язку, обміну досвідом та мобілізації для колективних дій, забезпечуючи простір для політичної організації та адвокації	Цифрові технології для самоорганізації громад

Створення альянсів та коаліцій	Заохочення альянсів та коаліцій між прекаріатом та іншими соціальними групами, такими як профспілки, екологічні активісти та правозахисні організації, може посилити їхній колективний політичний голос. Формуючи стратегічні партнерства, прекаріат може використовувати ширші рухи для захисту своїх прав та впливу на політичні рішення.	Колаборація з іншими протесними групами
Мережі соціального захисту та соціальні реформи	Розширення мереж соціального захисту та реформування систем соціального забезпечення може стати захистом для прекаріату. Такі заходи, як доступне медичне обслуговування, доступне житло та доступ до якісної освіти і навчання, можуть допомогти пом'якшити деякі невизначеності, з якими стикається прекаріат, і дати йому можливість брати активнішу участь у політичному процесі.	Використання інструментарію тиску для трансформації існуючої політичної системи
Лобіювання та політична адвокація	Заохочення прекаріату до участі в лобіюванні та політичній адвокації може допомогти сформувати законодавчий порядок денний і вплинути на політичні рішення. Надання ресурсів та навчання ефективним стратегіям лобіювання може розширити їхні можливості для взаємодії з законодавцями, участі в публічних консультаціях та адвокації політики, яка вирішує їхні проблеми.	Використання інструментарію тиску в рамках існуючої політичної системи
Представлення у ЗМІ та сторітелінг	Сприяння представництву прекаріату в ЗМІ та розповіді історій може підвищити обізнаність про їхній досвід та проблеми. Підтримка ініціатив, які озвучують їхні історії через документальні фільми, журналістику чи творчість, може допомогти гуманізувати їхню боротьбу та заручитися підтримкою громадськості щодо змін у політиці.	Просвітництво. Підвищення обізнаності про проблеми прекаріату, досвід подолання
Політичне наставництво та розвиток лідерства	Створення програм наставництва та ініціатив з розвитку лідерства, спеціально розроблених для прекаріату, може дати їм можливість взяти на себе лідерські ролі в політичному активізмі. Навчальні програми, які зосереджуються на управлінні кампаніями, публічних виступах та організаторських навичках, можуть забезпечити їх інструментами, необхідними для просування політичних змін	Впровадження просвітництва. Формування програм наставництва та ініціатив з розвитку лідерства
Міжнародна співпраця та солідарність	Сприяння міжнародній співпраці та солідарності між прекаріатними рухами в усьому світі може посилити їхній політичний вплив. Сприяння обміну знаннями, досвідом та стратегіями між різними групами прекаріату може надати цінну інформацію та створити колективну силу для адвокації спільних цілей на глобальному рівні.	Співпраця та консолідація протесних рухів з різних держав

Джерело: розроблено автором

Окрім окреслених в *Таблиці 2.6* напрямів та інструментів реалізації політичного потенціалу прекаріату, які орієнтовані на коротко-строкові та середньострокові заходи, важливими є й ті, які не здатні забезпечити миттєві результати, разом з тим формують передумови для підсилення політичної ваги прекаріату в перспективі. Зокрема зауважимо щодо значимості освіти,

підвищення кваліфікації працівників, ознайомлення із технологіями та практиками політичної боротьби.

Інвестиції в доступну та якісну освіту та програми розвитку навичок можуть допомогти прекаріату здобути нові навички та адаптуватися до мінливих вимог ринку праці. Озброївши їх цінними навичками, вони можуть підвищити свої шанси на працевлаштування та потенційно отримати більш стабільну роботу, що призведе до більшої політичної активності.

Сприяння ініціативам громадянської освіти, які зосереджені на політичній грамотності, демократичних цінностях та низовій організації, може заохотити прекаріат до участі в політичних процесах. Надання ресурсів і платформ для того, щоб їхні голоси були почуті, таких як загальні збори, онлайн-форуми та організація громад, може посилити їхній політичний потенціал.

Важливо зазначити, що ефективність цих напрямків та інструментів може варіюватися залежно від конкретного соціального, економічного та політичного контексту. Комплексний підхід, який поєднує кілька стратегій, враховуючи унікальні обставини прекаріату, швидше за все, дасть найкращі результати в активізації їхнього політичного потенціалу.

Основні результати дослідження були представлені в таких наукових публікаціях автора: [125, 157,178,181]

Висновки до розділу II

Сформовані експертним середовищем та науковцями підходи щодо інтеграції прекарних груп в суспільно-політичні процеси відображають запит держав із сучасними демократіями на використання еволюційних політичних механізмів - як усталених політичних інститутів, так і нових, що лише формуються. Це пов'язано із такими важливими аспектами як: необхідністю зниження соціального напруження та дестабілізації, викликаних невпинним поступом технологічних змін, які призводять до формування сталого тренду зростання чисельності прекарних груп; появою нових можливостей для

політичних партій та рухів, зокрема і політичних аутсайдерів, переформатувати усталені інституційну та політичну матрицю індустріальної доби.

Компаративний аналіз регуляторних практик сучасних демократій щодо захисту політичних прав нових прекарних прошарків населення засвідчив відсутність певного єдиного підходу в їх реалізації. В цілому у більшості держав, що оцінювалися, виявлено поступове внесення в повістку дня урядових програм та правлячих політичних партій проблематики прекаризації та протидії їй. Достатньо різноманітними виступають пропозиції щодо врегулювання проблем, які виникають у випадку структурних трансформацій ринку праці під впливом як неотехнологічних факторів, так і глобалізації. З огляду стратегічних пріоритетів визнається доцільність інвестування в освіту, набуття працівниками нових професійних навичок, затребуваних ринком, сприяння самозайнятості та дрібному підприємництву. Відповіддю на глобалізаційні детермінанти погіршення ситуації на ринках праці з огляду винесення виробництв за межі національної юрисдикції є посилення тренду щодо актуалізації політик нового економічного націоналізму, обмеження міграції та перегляду існуючих механізмів соціальної підтримки населення адаптивно до нових реалій.

Відсутність своєчасних реакцій політичних еліт на ускладнення економічного становища трудової діяльності працівників під впливом нових викликів XXI століття призводить до активізації альтерполітики з різноманітними формами її реалізації, зокрема великомасштабних громадянських протесних рухів, різноманітних форм консолідації через цифрові платформи та соціальні мережі, упровадження новітніх інституцій (альтернативні банки, кооперативи), що поступово призводить до створення певних передумов для зміни існуючої політичної матриці.

РОЗДІЛ III. МЕХАНІЗМИ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ІНСТИТУЦІЙНОЇ ПРОТИДІЇ ПРЕКАРИЗАЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

3.1. Механізми протидії загрозам потенційного впливу штучного інтелекту (ШІ) на масштабування прекарності

Штучний інтелект як феномен цивілізаційного розвитку XXI століття викликає дискусії на рівні політиків та громадянського суспільства щодо наслідків. Серед них зауважується на цілий перелік ризиків як у сфері економіки, так і політики, зокрема щодо демократичних систем.

Економічні та дотичні їм політичні та соціальні деструктивні наслідки зумовлені у першу чергу розширенням масштабів прекарності. Мова йде про втрату робочих місць працівників цілої низки сфер діяльності та професій шляхом витіснення робітників штучним інтелектом. Згідно зі звітом McKinsey Global Institute за 2017 рік, до 2030 року через автоматизацію у світі може бути втрачено до 800 мільйонів робочих місць [210]. А в звіті цього ж інституту 2023 року зазначено, що вже до 2030 року діяльність, на яку нині припадає до 30 відсотків сукупного робочого часу в економіці США, може бути автоматизована. Це виразна тенденція, прискорена впровадженням штучного інтелекту [211].

У звіті експертів програми Oxford Martin School, яка охоплює понад 200 науковців, і яка інтегрована в систему Оксфордського університету [212] зазначено, що до 2030 року 47% робочих місць у США перебувають під високим ризиком автоматизації.

Достатньо песимістичні прогнози щодо зайнятості разом з тим супроводжуються вкрай позитивними фінансовими прогнозами для бізнесу та глобальної економіки у цілому. У звіті Accenture було підраховано, що завдяки саме ШІ можна збільшити світовий ВВП на 14 трилн дол США до 2030 року [213]. Прогнози не менш авторитетної компанії PwC наближені до вказаних даних та підтверджують: до 2030 року ШІ може принести світовій економіці до

15,7 трлн дол США. Але цікавим є й інше: найбільші економічні вигоди від ШІ очікують у Китаї (зростання ВВП на 26% у 2030 році) і Північній Америці (зростання на 14,5%), що еквівалентно загалом 10,7 трильйонам доларів США. Відтак на ці два світових центра припадатиме майже 70% глобального економічного ефекту від використання штучного інтелекту [214].

Які ж саме потенційні загрози для ринку праці несе штучний інтелект? Які саме види діяльності потенційно зазнають найбільше наслідків? В цьому аспекті у першу чергу мова йде про витіснення робочих місць, адже у міру того, як ШІ стає все більш досконалим, його впровадження призведе до автоматизації широкого спектру завдань, які раніше виконувала людина. Це може призвести до значного скорочення робочих місць у таких галузях, як:

- виробництво. Автоматизовані виробничі лінії та роботи здатні замінити працівників, які орієнтовані на рутинні операції та дії та виконують завдання зі складання, зварювання та пакування;
- сервісна сфера, зокрема діяльність з обслуговування клієнтів. Чат-боти та автоматизовані системи обслуговування можуть використовуватися для комунікації із клієнтами та надання відповідей на основні їх запити, зменшуючи потребу в представниках служби підтримки клієнтів;
- транспорт. Розвиток безпілотних транспортних засобів може призвести до зниження попиту на водіїв вантажівок, таксі та кур'єрів;
- введення даних і канцелярська робота. Завдяки ШІ досяжною є автоматизація таких завдань, як введення даних, ведення бухгалтерії та транскрипція;
- юридична та фінансова сфера. Попри неймовірну престижність та цінність професійних послуг фінансових аналітиків та юристів, штучний інтелект становить загрозу для працівників. Автоматизації можуть бути піддані такі завдання, як юридичні дослідження, аналіз законодавства і фінансовий аналіз.

Що впливає із зазначеного переліку? Насправді очевидним є те, що проблема прекарності, яка скоріше сприймалася як ознака низькодохідних прошарків працівників, стає нагальною і для представників престижних професій. Внаслідок потенційних скорочень персоналу із зазначених та цілої

низки інших видів діяльності під тиском впровадження штучного інтелекту, виникає проблема стиснення життєвого циклу тих освітніх та професійних навичок, які були затребувані донедавна. Зі зміною характеру самої праці та її організації в умовах технологічних трансформацій істотно змінюються вимоги як до професійних навичок, затребуваних ринком праці, так і до самого алгоритму їх оновлення. Якщо ці нові аспекти вимог до працівників не ураховуються ними, і вони не беруть на себе відповідальність адаптуватись до нових умов, це призводитиме до невідповідності між навичками, які мають працівники, і навичками, які шукають роботодавці [215].

Окрім зазначеної проблеми з питань професійної придатності та модернізації освіти, очевидною соціальною проблемою стає поглиблення нерівності в оплаті праці. Оскільки ШІ використовується для автоматизації завдань, цілком можливо, що у першу чергу знизиться попит на низькокваліфіковану робочу силу. Найбільші значні втрати робочих місць, згідно вказаного вище звіту аналітичної компанії McKinsey, ймовірно, відбудуться в США стосовно діяльності офісних працівників, обслуговування клієнтів та у сфері громадського харчування. Зокрема, попит на клерків може скоротитися на 1,6 мільйона робочих місць, на додаток до втрат на 830 тисяч для роздрібних продавців, 710 тисяч - для адміністративних помічників і 630 тис. осіб - для касирів. Безумовно, не варто виключати вірогідність збільшення попиту на деякі види діяльності, що може у підсумку в якійсь мірі нівелювати погіршення ситуації з ринком праці та зростанням прекарізації. Разом з тим збільшення попиту з боку роботодавців скоріше стосуватиметься більш кваліфікованих технічних і «цифрових» професій та видів діяльності. Мова йде про фахівців зі штучного інтелекту та машинного навчання, менеджерів зі сталого розвитку, бізнес-аналітиків, експертів у сфері інформаційної безпеки, дата-аналітиків та дата-інженерів, фахівців з робототехніки, інженери з електронних технологій, фахівців з цифрової трансформації та інших.

Чи можлива повна компенсація втрат робочих місць через переорієнтацію на нову професійну діяльність? В цьому аспекті зазначимо, що мобільність на

ринку праці звичайно ж менша, ніж інших виробничих ресурсів, зокрема капіталу, урахувачи цілу низку витрат, пов'язаних із адаптацією працівників до нових умов, набуттям нових професійних навичок, можливою зміною місця проживання. За оцінками, експертів McKinsey, до 2030 року 11,8 мільйонам працівників в США, які зараз мають професії, на які спостерігається скорочення попиту роботодавців, може знадобитися перейти на інші види роботи. Приблизно дев'ять мільйонів із них можуть взагалі перейти до інших професійних категорій. Таким чином ми зауважуємо важливу нову ознаку в системі організації зайнятості порівняно з індустріальною епохою ХХ ст.: більш високий рівень турбулентності умов функціонування ринку праці через відчутне збільшення загальної кількості професійних змін. Масштаби та швидкість цих змін такі, що згідно прогнозів, до кінця 20-х рр ХХІ століття вони зростуть до рівня, який за своїми кількісними показниками майже на 25 відсотків перевищує попередні оцінки початку 20-х років, не кажучи вже стосовно показників попередніх десятиліть. Не можна стверджувати, що більшість працівників після втрати роботи знайдуть із часом нову. Вже нині експерти зазначають, що попри доступність цифрових технологій та все більш активне використання штучного інтелекту, зростання продуктивності праці сповільнилося, що призвело до виникнення своєрідного, за визначенням Е. Бриніольфссона, «парадоксу продуктивності» [216].

Варто вказати на ще один потенційний ризик, який формується у сфері виробництва. Мова йде про високу вірогідність концентрація влади в руках невеликої кількості компаній, які мають доступ та контроль над технологіями ШІ. Це може призвести до такої концентрації влади в економіці, коли їх вплив пошириться не лише на ринок праці, але й на політику та національну безпеку [217]. Окремі прояви потенційних ризиків з огляду високого рівня концентрації влади високотехнологічними компаніями представлено в *Таблиці 3.1.*

Ідентифікація потенційних суспільних та політичних ризиків з огляду високого рівня концентрації влади компаніями, що контролюють ШІ

Різновид ризику	Джерело та інструментарій досягнення переваг	Ефекти та наслідки для сфери політики та економіки
Концентрація влади корпораціями та монополізація технологій ШІ	Накопичення значних фінансових ресурсів та їх використання на науково-дослідні та дослідницько-конструкторські розробки (НДДКР). Фінансові бар'єри на вході в галузь інших гравців. Володіння патентами на технології ШІ. Придбання стартапів і домінування на ринку.	Монопольне володіння та контроль корпорацій над вдосконаленням алгоритмів штучного інтелекту. Перешкоди інноваціям Обмеження ширшого доступу суспільства до технологій.
Посилення персональної влади осіб з контролем над ШІ	Непропорційно великий вплив окремих осіб на цифрову інфраструктуру у сфері безпеки та соціальних медіа.	Впровадження технологій у сфері безпеки (н. розпізнавання облич), чи ЗМІ (задання алгоритмів підбору новин) Вплив на політичну сферу, персональну інформаційну безпеку громадян, зокрема і впливових, та національну безпеку держави у цілому. Загроза громадянським правам, ризики для демократичних систем
Поглиблення соціальної нерівності	Впровадження технологій цифрового спостереження часто без згоди громадськості, Обмеження в наданні повної інформації широкому загалу щодо ступеню можливостей складних систем кібернагляду.	Інформаційна асиметрія у відносинах роботодавець-працівник. Нерівність виходить за рамки економічних аспектів, поширюється як обмеження для більшості громадян брати участь у цифровому суспільстві Вплив на громадську думку та соціальну поведінку
Політичні маніпуляції, алгоритмічне управління	Поширення політичних повідомлень через мовні моделі та платформи соціальних мереж Вірогідність поширення неправдивої інформації	Управління алгоритмами штучного інтелекту платформ соціальних мереж Ризики маніпулювання суспільними настроями та результатами виборів. Кібербезпека, загроза демократії. Контроль за суспільним дискурсом, що звужує демократичний простір.
Етичні дилеми і нормативні проблеми	Контроль над суспільним дискурсом, відсутність підзвітності та політичної відповідальності.	Відсутність прозорості алгоритмів ШІ ускладнює розуміння причин тих чи інших рішень, що є серйозною проблемою для будь-якого демократичного суспільства
Дезінтеграційні процеси у сфері міждержавної політичної координації	Конкуренція на рівні національної інституційної спроможності досягати контролю за патентами на технології ШІ. Невідповідність між національними системами регулювання та транскордонним характером діяльності компаній на основі ШІ	Загострення конкуренції за нематеріальні активи у сфері ШІ на міждержавному рівні. Пріоритет національних інтересів над механізмами міждержавної координації

Джерело: розроблено автором на основі[218]

Розуміючи, що технічний прогрес є незворотнім та не може бути штучно стримуваним, цілком логічно виникає, а які, власне, стратегії розглядаються (і

чи розглядаються взагалі) урядами, партіями в державах, де окреслена проблема вже є актуальною?

В цьому сенсі варто виділити кілька блоків та напрямів, які в тій чи іншій мірі вже починають впроваджуватися і які стосуються адаптація суспільств до проблем прекаризації через вплив ІІІ на ринках праці.

Перш за все, мова йде про визнання необхідності великомасштабних інвестицій в освіту та навчання та отримання для прекарних працівників нових спеціальностей. Вірогідно, це одна із найважливіших стратегій, оскільки вона орієнтована на допомогу працівникам розвинути навички, необхідні в нових умовах. Сюди входять як технічні навички, такі як програмування та аналіз даних, так і «м'які» навички, такі як креативність у вирішенні проблем.

Другим пріоритетним напрямком є надання фінансової допомоги працівникам, які не можуть конкурувати зі ІІІ: це може включати допомогу по безробіттю, субсидії на перекваліфікацію та допомогу з переїздом.

Очевидно, що до необхідних заходів варто віднести і створення нових робочих місць у секторі ІІІ, зокрема робочі місця в галузі досліджень і розробок ІІІ, розгортання та обслуговування ІІІ, а також надання послуг, пов'язаних зі штучним інтелектом.

Два наступних напрямки потенційних заходів - це ті, які мають очевидну соціальну та політичну значущість, адже визначають певні засади регуляторного інституційного впливу на сферу використання ІІІ та оцінку суспільством ризиків, які може отримувати людство, рухаючись по шляху науково-технічного прогресу.

Регулювання використання ІІІ передбачає формування чітких та безумовних правил щодо конфіденційності даних та алгоритмічної упередженості ІІІ.

Сприяння соціальному діалогу - це взагалі відносно новий напрямок, який передбачає об'єднання зусиль урядів, бізнесу та профспілок для обговорення викликів і можливостей ІІІ.

Якщо ж розглядати кейси окремих держав, то варто звернути уваги на конкретні стратегії, які розглядаються громадськістю, урядами, підприємницькими колами і знаходяться на стадії обговорень, а в окремих випадках, і отримали практичне впровадження.

Позиція США з проблематики ШІ. Білий дім опублікував кілька звітів, зокрема, «Підготовка до майбутнього штучного інтелекту» [219] та «Штучний інтелект, автоматизація та економіка» [220], в яких на тлі окреслених можливостей та ризиків, викладено низку стратегій, які здатні пом'якшити негативний вплив штучного інтелекту на ринок праці. Більше того, у Звітах було чітко зазначено, що саме довготривала взаємодія між урядом, представниками промисловості, технічними та політичними експертами і громадськістю має відіграти важливу роль у досягненні загального добробуту, розкритті творчого потенціалу американських компаній і працівників, забезпеченні різноманітності та інклюзивності технічного співтовариства та забезпечення подальшого лідерства країни в створенні та використанні штучного інтелекту.

Заявлені стратегії включають інвестиції в освіту і навчання, надання фінансової допомоги працівникам, які були витіснені штучним інтелектом, і створення нових робочих місць у секторі штучного інтелекту.

В жовтні 2023 року Білий дім [221] видав указ, який встановлює нові принципи безпечного, орієнтованого на суспільну довіру, використання штучного інтелекту. Проект цього Указу попередньо обговорювався урядом з 15 компаніями, які погодилися на добровільні зобов'язання щодо безпечного, надійного і прозорого розвитку ШІ. Цей указ можна вважати найбільш важливою нормативною дією, ухваленою Конгресом на сьогоднішній день, і, хоча він націлений на федеральні агентства, указ також має значні наслідки для приватного сектор США.

Цікавим видається концепт уряду КНР щодо ШІ. Хоча КНР і не може розглядатися в якості держави із усталеним демократичним традиціями, разом з тим його наміри є дійсно важливими. Саме в царині високих технологій можна

спостерігати жорстку конфронтацію між Китаєм та США та прагнення Піднебесної посунути із технологічного лідерства американську економіку[222]. Уряд Китаю орієнтується на довгострокові послідовні кроки, розробив ряд планів і політик, пов'язаних із впровадженням штучного інтелекту. Зокрема, це окреслено в Плані розвитку штучного інтелекту нового покоління та ініціативі «Зроблено в Китаї 2025» [223]. У цих планах і політиці підкреслюється важливість інвестування в дослідження і розробку ШІ, сприяння впровадженню ШІ на підприємствах, а також надання податкових пільг та інших стимулів компаніям, які розробляють і використовують ШІ.

Показовим видається кейс Японії. Урядом Японії представлено Стратегію розвитку технологій штучного інтелекту та ініціативу «Суспільство 5.0». У цих планах і політиці підкреслюється важливість інвестування в дослідження і розробку ШІ, сприяння впровадженню ШІ бізнесом і створення нових робочих місць у секторі ШІ. У «Стратегії Штучного Інтелекту», яка була сформульована в 2019 р., було визначено низку стратегічних цілей. Для їх реалізації уряд активно просував різні ініціативи, пов'язані як з довгостроковими модернізаціями окремих значущих сфер, так і поточними нагальними завданнями. Зокрема, це стосувалося реформи освіти, механізмів впровадження досягнень ШІ, вдосконалення інфраструктури передачі даних, цифрового уряду в епоху штучного інтелекту, підтримки малих і середніх підприємств. Оскільки проблематика ШІ вкрай гостро дотична як до економіки, так і громадського життя, урядом Японії було досить швидко прийнято уточнену «Стратегію Штучного Інтелекту 2022», що ґрунтується на положеннях колишньої стратегії ШІ, але є відображенням прагнення до більш розгорнутої та комплексної політики [224]. Такі досить швидкі регуляторні рефлексії зумовлені потребою відповідати поточній ситуації, відображаючи численні фактори ризику для японського суспільства, зокрема COVID-19 із всіма його суспільними та політико-економічними наслідками.

Якщо ж апелювати до досвіду європейських держав, то в більшості із них вже є в наявності розроблені стратегії стосовно ШІ. Так, Німеччиною прийнято

«Стратегію розвитку штучного інтелекту» та «Цифровий порядок денний для Німеччини» [225]. На реалізацію стратегії ШІ на перші роки урядом виділено п'ять млрд євро. Урядом наголошується, що як ключова технологія, ШІ відкриває широкі можливості для добробуту, економіки та зайнятості. Але для того, щоб використовувались програми штучного інтелекту, компаніям та працівникам потрібні безпека та взаємні гарантії.

Урядом Франції презентовано «Національну стратегію розвитку штучного інтелекту», яка є складовою великого державного проекту «Франція 2030» [226]. Метою програми «Франція 2030» є прискорення трансформації ключових секторів економіки за допомогою інновацій і позиціонування Франції не просто як гравця, а й як світового лідера. Для досягнення таких вельми амбітних цілей передбачається витратити до 2030 року близько 54 млрд євро, реалізувати 2200 інноваційних проєктів, створити 34 тис. студентських місць, пов'язаних із набуттям професій цифрової сфери та штучного інтелекту.

Уряд Великої Британії також оприлюднив низку політичних планів, пов'язаних зі штучним інтелектом, зокрема «Угода про сектор Штучного Інтелекту» [227] та «Промислова стратегія: побудова Британії, придатної для майбутнього» [228]. Величезні глобальні можливості, які надає ШІ, є причиною того, що в офіційному документі «Промислова стратегія...» ШІ визначено як одне з 4 головних завдань, у розв'язанні яких Велика Британія може стати світовим лідером. Підкреслюється важливість підтримки державних та приватних інвестувань в НДДКР, що є як прямими, так і дотичними ШІ, створенню інституційних передумов для сприяння впровадженню ШІ бізнесом, а також надання податкових пільг та інших стимулів компаніям, які розробляють і використовують ШІ. В Урядовій угоді задається, на наш погляд важливий критерій щодо ШІ: його впровадження має приносити користь усім громадянам у Великобританії, тому, на додаток до цієї галузевої угоди, уряд створив Центр етики та інновацій даних, який консультуватиме щодо етичного використання даних, зокрема для ШІ.

Отже, коли розглядати на рівні національних політик, то останні п'ять років здійснюються активні кроки серед держав щодо формування певних інституційних засад середовища ШІ.

Але ж не менш важливим видається оцінити, яким чином реагують політичні партії на перспективи та потенційні наслідки від впровадження ШІ? Адже цілком зрозуміло, що це все буде мати далекосяжні економічні, політичні та соціальні наслідки.

Не виокремлюючи політичну орієнтацію тих чи інших партій, зауважимо, що з точки зору політики, існують реальні ризики щодо того, що деякі системи штучного інтелекту (ШІ) можуть демонструвати алгоритмічну упередженість, тобто вони можуть видавати результати, які несправедливо дискримінують людей на основі їхньої соціальної ідентичності. Так, системи штучного інтелекту, що відносяться до комп'ютерних програм, які здатні знаходити закономірності у величезних обсягах даних і автоматично покращувати свою продуктивність за допомогою зворотного зв'язку, дедалі частіше виносять важливі судження та рішення [229]. Наразі їх використовують, наприклад, при прийомі на роботу, при прийнятті рішень щодо надання кредиту, при встановленні медичного діагнозу. І хоча системи штучного інтелекту мають сприяти об'єктивності й точності, насправді нерідко демонструють алгоритмічну упередженість, тобто тенденцію не просто нейтрально перетворювати або вилучати інформацію з даних, а й діяти з нею у спосіб, що відхиляється від загальноприйнятих. При цьому має місце нормативний (моральний, статистичний, соціальний тощо) стандарт, згідно з яким один тип людей або груп отримує несправедливу перевагу над іншим на основі аспектів їхньої соціальної ідентичності [230]. Наприклад, в Amazon уже скасований алгоритм штучного інтелекту для підбору персоналу, який систематично занижував жіночі резюме і, таким чином, демонстрував гендерну упередженість [231]. Деякі алгоритми, які використовували ШІ в розпізнаванні облич, систематично помилково ідентифікували чорношкірих чоловіків «приматами» [232]. Наразі достатньо досліджень, які зосереджені на

алгоритмічній упередженості, яка ставить людей у невігідне становище за ознакою їхньої статі або расової приналежності.

Відповідні етичні проблеми значні та добре відомі. Алгоритмічна упередженість щодо інших аспектів соціальної ідентичності людей, наприклад, їхньої політичної орієнтації, допоки залишається значною мірою недослідженою.

Так, У. Петерсом стверджується, що алгоритмічна упередженість проти політичної орієнтації людей може виникати приблизно так само, як виникають алгоритмічні гендерні та расові упередження [233]. Однак вона суттєво відрізняється від останніх, оскільки у демократичному суспільстві існують досить відпрацьовані та потужні соціальні норми проти гендерних і расових упереджень, на противагу політичним.

Відтак, очікується, що саме політичні упередження можуть сильніше впливати на людей, за умови їх включення в алгоритми ШІ. Оскільки завдяки ШІ деякі алгоритми тепер можуть легко визначати політичну орієнтацію людей навіть проти їхньої волі, ці проблеми посилюються. Таким чином, алгоритмічна політична упередженість породжує суттєві та характерні ризики, які донедавна взагалі були недосяжними для політичних маніпуляцій.

Так, одним із найбільш ілюстративним є приклад поширення упередженої інформації для виборців, що здатні здійснювати вплив на політичні рішення громадян. Багато веб-сайтів використовують алгоритми персоналізації, щоб надавати користувачам веб-сайтів контент, аналогічний до того, що вони переглядали раніше, щоб підтримувати їхній інтерес. Маркери політичної орієнтації можуть стати предикторами актуальної інформації для даної людини і використовуватися алгоритмами персоналізації для вибіркового представлення одного контенту (або людей і груп) цій людині та ігнорування інших через їхню політичну орієнтацію [234]. Якщо неупереджене опрацювання інформації розглядається як певний нормативний стандарт, то зазначені алгоритми вочевидь відхиляються від нього, і їхню фільтрацію контенту можна тлумачити як політично упереджену.

Інший аспект виникає в ситуації, коли можуть реалізовуватись певні політичні цілі веб-сайтів (наприклад, Facebook). Деякі алгоритми можуть бути спеціально розроблені для коригування очевидної упередженості та дискримінації (наприклад, нацистський контент). Але алгоритми фільтрації, орієнтовані на політику, також можуть порушувати законні очікування користувачів щодо політичної нейтральності та несправедливо дискримінувати окремих осіб, групи або контент на основі їхньої політичної орієнтації. Це з високою вірогідністю можна інтерпретувати як алгоритмічну політичну упередженість.

Ще одним очевидним прикладом непрямого тиску на політичні рішення можна назвати ChatGPT. З самого початку він привернув величезну увагу з боку засобів масової інформації, наукових кіл, представників різних індустрій та широкої громадськості, залучивши понад мільйон користувачів протягом кількох днів після його випуску. Однак його бурхливе застосування для пошуку інформації та як засобу автоматизованого прийняття рішень підкреслює важливість розуміння його обмежень і упереджень. Зокрема, мова йде про один з найважливіших процесів ухвалення рішень у демократичному суспільстві: політичні вибори.

Науковий колектив дослідників із Мюнхену та Гамбурга прийшов на основі аналізу до вельми тривожних висновків: використовуючи ChatGPT із 630 політичними заявами по двом провідним застосункам із рекомендаціями щодо голосування, було ідентифіковано проєкологічну, ліволібертаріанську ідеологію ChatGPT [235]. Порівнюючи результати по трьох попередніх дослідженнях, науковцями було виявлено, що діалогові ШІ-системи на кшталт ChatGPT, дають власну «думку», яка, як виявляється, є політично упередженою. Оскільки важливість інструментів ШІ, таких як ChatGPT, у повсякденному житті людей продовжує стрімко зростати, вартує вже більш прискіпливо відноситись до можливостей і обмежень діалогових систем зі штучним інтелектом. І проблемою є не сам зміст ідеології та рекомендовані алгоритми для голосування, а те, що порушується сам принцип багатомірності

у прийнятті політичних рішень потенційними виборцями на основі рекомендацій цієї програми ШІ.

Праві партії висловлюють дуальну позицію на перспективі впровадження штучного інтелекту. Деякі праві партії підтримують ШІ, вбачаючи в ньому інструмент, який може бути використаний для сприяння економічному зростанню та національній безпеці. Інші висловлюють занепокоєння щодо потенційних негативних наслідків ШІ, таких як витіснення робочих місць і порушення недоторканності приватного життя.

Якщо ж розглядати конкретні кейси щодо рефлексій окремих партій щодо впровадження ШІ в політичне та суспільне життя сучасних держав, то тут є певні особливості та відмінності. При цьому не можна стверджувати, що праві партії однозначно вбачають в можливостях поширення ШІ позитивні наслідки, а ліві – окреслюють песимістичні прогнози. Можна спостерігати в обох крайніх політичних таборах як симпатиків, так і противників впровадження ШІ. Узагальнення окремих партійних позицій представлено в *Таблиці 3.2*.

Якщо окреслювати додаткові потенційні наслідки щодо розширеного впровадження ШІ в суспільне життя і можливості його використання в політичній боротьбі, то безумовно вони існують і можуть виявлятися через низку маніпулятивних технологій. Зокрема, про це зазначено в матеріалах брифінгу «Штучний інтелект, демократія та вибори» за жовтень 2023 року Європейського парламенту [236]. Було зауважено, що ШІ – це, з одного боку, можливість покращити демократичні процеси завдяки допомозі громадянам краще розуміти політику і досягти спрощеного доступу до участі у демократичних дебатах. Політики можуть стати ближчими до громадян і, зрештою, ефективніше представляти їхні інтереси. Таке вирівнювання між громадянами і політиками може змінити перебіг виборчих кампаній і значно поліпшити процес вироблення політики, зробивши його більш точним і ефективним.

Погляди та реакції окремих політичних партій на можливості поширення ШІ

Назва партії	Очікувані наслідки які зумовлені поширенням ШІ
Позитивне сприйняття як нові можливості для суспільства	
Комуністична партія Китаю (КПК)	ШІ є ключовим фактор економічного зростання і способом збереження контролю над суспільством. Розробка низки ініціатив, орієнтованих на ШІ, таких як план "Зроблено в Китаї 2025".
Партія Бхаратія Джаната (BJP) Індії	ШІ є способом стимулювання економіки Індії та покращення надання державних послуг. BJP запустила низку ініціатив у сфері ШІ, таких як "Національна місія зі створення штучного інтелекту".
Партія "Лікуд", Ізраїль	Підтримує ШІ. Лікуд розглядає ШІ як спосіб стимулювання економіки Ізраїлю та зміцнення його армії. Лікуд запустив низку ініціатив, спрямованих на розвиток ШІ, таких як "Національна ініціатива ШІ".
Лейбористська партія Великобританії	ШІ як спосіб стимулювання економіки та створення нових робочих місць. Лейбористська партія запустила низку ініціатив у сфері AI, таких як програма "AI for Good" ("AI на благо").
Партія «Die Linke», ФРН	ШІ як інструмент, який можна використовувати для просування соціальної справедливості та рівності. Die Linke закликала уряд інвестувати в дослідження і розробку ШІ, а також забезпечити широке поширення переваг ШІ.
Партія Podemos, Іспанія	ШІ як спосіб поліпшити надання державних послуг і створити більш демократичне суспільство. Заклик до уряду розробити національну стратегію розвитку ШІ.
Негативне сприйняття як додаткові ризики для суспільства	
Партія "Альтернатива для Німеччини" (AfD), ФРН	Занепокоєння щодо потенційних негативних наслідків ШІ, таких як витіснення робочих місць і розмивання приватного життя. Заклик до мораторію на розробку певних видів ШІ, таких як автономна зброя.
Партія "Національний фронт" (FN), Франція	Визнання невизначеності та непередбачуваності наслідків ШІ. закликав до "національних дебатів" щодо майбутнього ШІ.
Партія незалежності Сполученого Королівства (UKIP), Великобританія	UKIP закликала уряд регулювати розробку і використання ШІ.
Партія зелених, ФРН	Занепокоєння з приводу потенційних негативних наслідків ШІ, таких як скорочення робочих місць і втручання в приватне життя. Закликала уряд регулювати розробку і використання ШІ.
Соціалістична партія, Франція	Висловила занепокоєння щодо потенційних негативних наслідків ШІ, закликала уряд забезпечити широкий доступ до переваг ШІ і не допустити використання ШІ для посилення існуючої нерівності.

Джерело: розроблено автором

Наприклад, системи політичних рекомендацій можуть лягти в основу чат-бота, який відповідатиме на запитання громадян щодо передвиборчих програм кандидатів [237], спеціально розроблені інструменти штучного інтелекту можуть інформувати громадян про те, як розвивається політика, в якій вони зацікавлені, і дати їм змогу краще висловлювати свою думку, звертаючись до

урядів і політиків [238]. Громадські обговорення можуть покращитися завдяки можливостям ШІ керувати масовими політичними дискусіями в чатах. ШІ міг би автоматично підсумовувати думки учасників, модерувати дебати, виявляючи питання, які провокують розбрат та конфліктність і навіть діяти в якості модератора консенсусу. Разом з тим, з іншого боку, ця нова технологія створює численні ризики для демократії, оскільки вона також є потужним інструментом для дезінформації. Мова йде про можливість генерувати неправдиву інформацію, поширювати упередженість або думки, які не відображають суспільні настрої. Загалом, незважаючи на свої переваги, ШІ має потенціал для негативного впливу на демократичний процес.

Так, для проведення масштабних дезінформаційних кампаній в умовах ШІ потрібно менше людських і фінансових ресурсів. В ОЕСР зазначають, що поєднання мовних моделей ШІ та дезінформації може призвести до масштабування дезінформації та підриву довіри громадськості до демократичних інститутів. Дослідження ОЕСР «Мовні моделі ШІ: технологічні, соціально-економічні та політичні міркування» [239] показало, що інструмент Google Bard AI генерує вельми переконливий дезінформаційний контент у 78 зі 100 протестованих наративів. Нова версія ChatGPT, ChatGPT-4, ще більш схильна до створення дезінформації і більш переконлива у своїй здатності, ніж її попередниця, ChatGPT- 3.5.

Прояв негативного впливу ШІ на демократичну систему може бути зумовлений також можливостями викривлення інтересів більшості та прийняття на цьому підґрунті хибних ініціатив з боку політиків через «астротурфінг». Так, політики зазвичай сприймають листи та кореспонденцію від своїх виборців як вираження громадської думки, на яку вони можуть впливати. Розвиток штучного інтелекту робить можливим проведення кампаній «астротурфінг», коли нечисельна група виборців, презентуючи себе як справжній народний рух, формує викривлене сприйняття громадської думки. Це може використовуватися для створення неправдивої кореспонденції з метою впливу на законодавців. Законодавці ризикують сприймати згенерований ШІ

текст настільки ж достовірним, як і повідомлення, написані людиною. Відповідно ШІ можна застосовувати задля створення ілюзії політичної згоди, розміщуючи мільйони записів автоматично згенерованого контенту на певну тематику в Інтернеті, боти та автопостинг. Крім того, його можна використовувати для написання коментарів при обговоренні суспільно значимих подій, або для написання листів до редакторів місцевих газет, які потім публікуються.

Додатково, вже з огляду наявного досвіду держав із сталими демократичними засадами, можна вказати на такі можливі ризики для сучасних демократій з огляду впровадження ШІ. Мова йде зокрема про мікротаргетинг. ШІ можна використовувати для націлювання на виборців за допомогою персоналізованих повідомлень і реклами. Це можна зробити, аналізуючи дані про демографічні показники, інтереси та поведінку виборців в Інтернеті [240]. Реальність цього ризику така, що зумовила прийняти в рамках ЄС Закон про цифрові послуги (DSA), що набув чинності в листопаді 2022 року [241]. Відповідно до DSA, великі онлайн-платформи повинні застосовувати ризик-орієнтований підхід через незалежний аудит, щоб запобігти дезінформації. Окрім цього DSA також зацентрує увагу на ризиках щодо мікротаргетингу на громадян. Він забороняє таргетовану рекламу з використанням спеціальних категорій персональних даних, зокрема політичні погляди.

Маніпуляції в соціальних мережах - ще один серйозний ризик для сучасних демократій. Група незалежних експертів із Платформи ШІ Німеччини Федерального міністерства освіти та досліджень (BMBF) і Національної академії наук і техніки ретельно вивчила потенціал і ризики, які ШІ представляв для виборів у Німеччині у вересні 2021 року [242]. Одним із них стало створення і поширення фейкових новин і пропаганди в соціальних мережах. Це було зроблено шляхом створення ботів, які генерували і поширювали контент та шляхом використання ШІ для виявлення і посилення існуючого контенту. В контексті досвіду виборчих перегонів Німеччини фейкову інформацію в основному поширювали партії правого спрямування.

Таким чином, можна дійти висновку, що, хоча ШІ отримує підвищену увагу як засіб таргетування і профілювання, традиційні засоби масової інформації та авторитетні новинні сайти також мають важливий та суттєвий вплив на поширення дезінформації.

Спостереження на основі ШІ також можна використовувати для моніторингу активності виборців в Інтернеті. Це навіть за нинішніх умов достатньо досяжно, відстежуючи їхні пости в соціальних мережах, історію веб-перегляду та дані про місцезнаходження [243].

Кібервійна є ще одним потенційним інструментом ШІ для руйнації базових засад сучасних демократій. Перші прояви активного застосування «кібер-атак» щодо політичних опонентів були помічені під час виборів у США в 2016 році, атаки на сайт німецького Бундестагу в 2015 році та президентських виборів у Франції, коли кампанія президента Макрона стала мішенню хакерів у 2017 році [244]. Наразі спостерігається розширення та диверсифікація методів кібератак в політичних перегонах та в політичному протистоянні у цілому. Ризики того, що «вибори зламані», що фактично означає зміну результатів, значні, але не єдині.

Адже якщо мета - підірвати авторитет і довіру до виборів, атаки можуть набувати різних форм. Це включає в себе як прямі атаки на безпеку виборчої кампанії, такі як розкриття електронної пошти, так і атаки на вебсайти, що використовуються для реєстрації при голосуванні. Вони можуть бути запуснені хакерами незалежно або спонсоруватися державою, причому Росію часто звинувачують у тому, що вона стоїть за такими підривними кампаніями. В деяких країнах, розуміючи наслідки цих цифрових атак, держава докладає зусиль з інформування громадян про ці небезпеки. Наприклад, в 2018 році у Швеції для кожного домогосподарства було розіслано інформацію про ризики фальсифікації на виборах. Було запуснено також програму для середньої школи з навчання пропаганді молоді.

Підводячи підсумки щодо загроз потенційного впливу штучного інтелекту (ШІ) на масштабування прекарності та ризиків для сучасних демократій, варто окреслити найбільш, на наш погляд, очевидні:

- посилення поляризації в суспільстві, особливо це стосується окремих верств та прошарків: одні - мають доступ до технологій ШІ, інші – обмежені в доступі, а тим більше, контролі. Використання мікротаргетингу та маніпуляцій у соціальних мережах може призвести до посилення поляризації, оскільки виборці отримують лише ту інформацію, яка підкріплює їхні існуючі переконання;
- ерозія довіри до демократичних інституцій та всього політичного процесу, що ґрунтується на засадах демократії. Особливим драйвером в зазначених процесах може стати використання та поширення фейкових новин і селективної пропаганди на користь тієї чи іншої політичної сили;
- загроза поступової втрати захищеності прав та свобод особистості через втрату приватності. Використання стеження через системи ШІ може призвести до ідентифікації активності виборців в Інтернеті, їх відстеження і контролю;
- посилення застосування латентного цифрового інструментарію політичної боротьби за виборців через кібервійни, що у підсумку може призвести до посилення конфліктів і нестабільності в суспільстві, створити загрозу самим засадам функціонування стабільних демократій.

Окрім вищезазначеного, ШІ може бути використаний для підтримки політичних рухів та організацій, зокрема для організацій протестів та демонстрацій, збору підписів під петиціями, збору коштів для кампаній, генерації «лідів» для кампаній з реєстрації виборців, і навіть надання підтримки виборцям у день голосування.

Використання ШІ в політиці - достатньо складне питання, яке має як потенційні переваги, так і ризики. Важливо усвідомлювати потенційні наслідки використання, а також розробляти політику і стратегії для зменшення ризиків.

3.2. Впровадження рекомендацій міжнародних організацій щодо захисту інтересів прекаріату в національні політичні системи

Прекарізація як процес, що показано у попередніх розділах дисертаційної роботи, зумовлена низкою чинників, зокрема і системними змінами в технологічному устрої сучасного суспільства. Вони впливають на посилення автоматизації у сфері виробництва, сприяють витісненню робітників із їх робочих місць, змінюють сам характер зайнятості, збільшуючи частку нестандартної зайнятості та осіб, що мають обмежену можливість бути залученими в трудові процеси. Міжнародний досвід засвідчує, що окреслені процеси здійснюються вкрай асиметрично, якщо порівнювати ситуацію в окремих країнах світу. І якщо країни Золотого мільярду як технологічні лідери (напр. США, Великобританія, Франція, Німеччина) у цілому вирізняються більш відчутним технологічним прогресом щодо інших груп країн, то саме для них властиво розширення соціальної бази прекаріату через комбінаторний вплив технологічних та політичних чинників. У свою чергу, останні часто пов'язані із неспроможністю урядів цих держав досягати балансу між стимулюванням національного бізнесу через механізми ринку й глобалізації та забезпечувати ефективні соціальні заходи у зазначених процесах.

В інших державах, з нижчим рівнем технологічного розвитку (країни Центральної Європи, Португалія), прискорення прекарізації може носити не стільки ендогенне походження, але й екзогенне, як то міжнародна конкуренція, вплив транснаціонального бізнесу на зміну спеціалізації економіки та зовнішнього сектора, вимоги інтеграційних союзів, до яких входять ті чи інші країни. Особливо красномовно це виявляється в суперечливому за своїми наслідками процесі ре-, та деіндустріалізації окремих регіональних економік [245]. Зокрема, науковці Л. Фельтрин, А. Мах та Д. Браун [246] пропонують розширити перелік чинників (крім НТП), які за своєю природою є позитивними, але на практиці призводять до активізації прекарізації. За їх

аналізом, цей парадокс виникає в ситуації інтеграційних спільнот (ЄС), коли набуває сили наднаціональне політичне рішення щодо пріоритету стратегії сталого розвитку держав. У цьому випадку впроваджуються екологічні проекти декарбонізації, що часто тотожні закриттю «брудних» виробництв. Науковці на чисельному емпіричному матеріалі демонструють наслідки так званої «згубної деіндустріалізації», яка породжує зростаючу нерівність та нестабільність працівників. Такі процеси особливо болісними є для локальних територій та їх громад, коли деіндустріалізація на місцевому рівні бюджетоформуєчих виробництв фактично означає довгострокову бідність та прекарність.

У будь якому випадку, наслідком знову ж таки маємо структурне безробіття, що носить довгостроковий характер та яке не є пов'язаним із природними циклами економічної активності. Зростаюча частка безробітних призводить до зменшення частки платоспроможного населення, спрощення споживчого кошика до базових для життєдіяльності складових, втрати можливості забезпечувати для дітей якісну освіту із всіма наступними негативними явищами соціальної та політичної ексклюзії [247].

Важливо також пам'ятати, що в умовах відкритості внутрішніх ринків, транскордонної мобільності капіталу та робочої сили, проблематика прекарізації є або вже найближчим часом буде присутня в більшості країн світу. Якою ж у цьому випадку має бути відповідь урядів та партій на те, що одночасно із технологічним прогресом в державі збільшується частка населення із невизначеним класовим та суспільним статусом? Ця частка населення не має стабільних доходів та тих засобів соціального та класового захисту, які десятиліттями використовувались в період індустріальної доби. При цьому один із найпопулярніших дослідників проблематики прекаріату Г. Стендінг зауважує, що нестабільність набуває все нових та нових ознак, адже все частіше працівники стикаються із явищем нестабільного заробітку навіть при гарантованій зайнятості [248]. Наприклад, працівник з контрактом, але з нульовою тривалістю робочого часу, може мати надійну гарантію працевлаштування, але при цьому гарантія доходу - відсутня. Визначення, що

відсутність трудового договору є ключовим критерієм прекарності, Г. Стендінг вважає методологічно хибним. Наразі з'являються достатньо даних, які показують, що такі ситуації множаться. Зокрема, за даними Управління національної статистики (ONS, Великобританія) в період із 2007 до 2020 року кількість людей, які працюють за контрактами з нульовим робочим днем, збільшилася вп'ятеро, а кількість контрактів на кілька годин також зросла.

Останні роки особливо гостро питання прекарного стану актуалізуються для тих працівників, які офіційно працевлаштовані та мають трудовий договір. Це пов'язано із безпрецедентними рівнями інфляції, якщо порівнювати із попередніми періодами. Спочатку криза, викликана Covid-19 супроводжувалася різким зростанням цін. Ціни почали зростати у 2021 році через швидке відновлення після пандемії та порушення в ланцюжку поставок з огляду на обмежувальні заходи держав в умовах карантину. В 2022 році наслідок агресивної війни Росії проти України вплинув на ціни на енергоносії, що призвело до безпрецедентних рівнів інфляції в енергетичній сфері та поширення на інші сектори [249].

Чому ж заробітна плата, яка закріплена в трудовому контракті, не встигає за інфляцією навіть у країнах, де значна частина працівників, як і раніше, охоплена колективними переговорами?

По-перше, усталена практика та характер переговорів про заробітну плату передбачає, що договірні заробітні плати не адаптуються негайно і повністю під інфляційні стрибки. У середньому в країнах ОЕСР колективні договори переглядаються кожні 12-24 місяці. Таким чином, нинішні процедури перегляду колективних договорів ґрунтуються на стандартах переговорного процесу в доінфляційний період. У деяких країнах (наприклад, Португалії, Словаччині, Словенії та Іспанії) можна спостерігати більш гнучку реакцію соціального діалогу на підвищення цін та падіння доходів. В умовах значної економічної невизначеності в інших країнах учасники так званого соціального діалогу (профспілки, роботодавці, експертні кола, асоціації працівників) вважали за можливе відкласти перегляд питання щодо рівня оплати праці на

пізніший період. Замість цього, вони укладали «проміжні» угоди або поєднували підвищення заробітної плати з одноразовими виплатами. У деяких випадках уряд стимулював роботодавців до таких разових виплат. Першою і найвідомішою з таких «перехідних» угод є угода в хімічній промисловості Німеччини між профспілкою IG BCE і Федерацією роботодавців Bundesarbeitgeberverband Chemie (BAVC). Завдяки їй у квітні 2022 року було закріплено домовленості про одноразову виплату працівникам галузі в розмірі 1400 євро, відклавши переговори про офіційне підвищення заробітної плати на певний час [250]. У тому ж 2022 році моделі «перехідних» угод слідували кілька інших компаній у Європі, навіть без обов'язкової участі профспілок.

По-друге, хоча широке охоплення переговорів часто розглядають як ключовий показник сили соціальних партнерів, воно не обов'язково може повністю відображати переговорну силу працівників. У деяких країнах високі показники охоплення досягаються за рахунок включення до переговорів як представників працівників адміністрацій компаній, тоді як профспілки насправді не мають повноважень вести переговори про підвищення заробітної плати. Нарешті, у деяких випадках на працівників поширюються колективні договори, термін дії яких закінчився (так звана «ультраактивність») [251], що передбачає застосування умов цього договору, допоки сторони не укладуть новий, або не припинять співпрацю.

По-третє, лише в дуже незначній кількості країн та їх галузей шкали заробітної плати в колективних договорах індексуються з урахуванням інфляції. Таким чином, на практиці гарантії щодо доходів не завжди спрацьовують навіть для осіб, що охоплені трудовим договором. Ще більш хиткий та прекарний стан у тих, хто немає колективних договорів та не є членами профспілок.

Кейси окремих держав дають певне уявлення про те, яким чином, адаптивно до сформованої національної матриці політичних інститутів, здійснюється пошук відповідей на виклики сьогодення [252]. І в цьому сенсі для нас видається продуктивним апелювання до пропозицій міжнародних

організацій, які вже більше десяти років взяли на себе роль своєрідного модератора для обговорення на глобальних майданчиках гострих проблем безробіття, нестандартної зайнятості, бідності працюючих, впровадження штучного інтелекту, нерівності в доступі до досягнень науки тощо [253]. Разом з тим важливою, на наш погляд, є також їх роль як експертних центрів, що здійснюють спроби узагальнити наявний досвід протидії ризикам окреслених проблем та розробити певні алгоритми протидії.

Чому варто орієнтуватися або щонайменше прислухатися до рекомендацій міжнародних організацій при пошуці більш ефективних та релевантних політичних механізмів протидії прекаризації в рамках сучасних демократичних суспільств?

По-перше, вони базуються на досвіді та знаннях, накопичених у різних країнах світу. Це дозволяє вийти за межі національного «вузького» погляду на проблему та виявити певні загальні ризики та слабкі місця в нинішній системі протидії, а відтак, розробити всебічні та більш ефективні заходи, які враховують особливості різних економік і соціальних систем.

По-друге, рекомендації міжнародних організацій є достатньо авторитетними, щоб здійснювати непрямий вплив на модернізацію національного законодавства адаптивно до конкретних умов розвитку демократичного суспільства. І хоча деякі міжнародні організації інколи і звинувачуються в упередженості на користь їх головних бенефіціарів, разом з тим, у більшості випадків визнається професіоналізм їх експертів та політична незаангажованість, оскільки пропозиції розробляються незалежними аналітиками, які не переслідують власні політичні цілі.

По-третє, на нашу думку, рекомендації міжнародних організацій є більш гнучкими, ніж національні закони. Адже прийняття уточнень до тих чи інших законодавчих актів відображає зазвичай не тільки запит суспільства у цілому, а здатність домінуючих політичних сил в тій чи іншій країні реалізувати інтереси своїх виборців, яких вони презентують. У випадку із рекомендаціями

міжнародних організацій мова йде про загальні підходи, які можна в певній мірі адаптувати до конкретних умов кожної країни.

Розроблені міжнародними організаціями рекомендації для своїх країн – членів певний час слугують в цих державах основою для так званого «м'якого права», тобто підходах, які не прописані в законі, не є обов'язкових та відображають здатність організацій до саморегулювання. Вони включають, наприклад, розробку етичних рамок і керівництв, технічних стандартів і кодексів поведінки. Зокрема вже можна констатувати, що у багатьох країнах-членах ОЕСР національне «м'яке право» щодо впровадження ІІІ відповідає Принципам штучного інтелекту ОЕСР. На основі цих же Принципів профспілки, організації роботодавців, а також окремі роботодавці також розробили свої власні корпоративні принципи та принципи ІІІ, а також інструменти. Такі кроки роблять процес трансформаційних змін у значній мірі контрольованим та передбачуваним.

Однією з ключових переваг використання «м'якого права» в такі перехідні періоди, за оцінками дослідників К. Ебботта і Д. Снідала, є те, що його легше реалізувати й адаптувати, ніж законодавство («жорстке право») [254].

Більшість законів, що стосуються питань соціальних гарантій, працевлаштування, взаємних обов'язків та прав сторін в умовах нестандартної зайнятості, платформного формату праці наразі все ще перебувають у більшості країнах на етапі розробки та обговорень, ймовірно мине ще кілька років, перш ніж вони наберуть чинності. Водночас «м'який закон» можна розглядати як актуальний та релевантний інструмент управління, що забезпечує стимули і рекомендації для урахування змін та захисту інтересів всіх сторін, які до цих процесів причетні, ураховуючи потенційні ризики та провали нинішніх інституційних механізмів [255].

Якщо вести мову предметно, то ціла низка міжнародних організації вже розробили ряд документів, які спрямовані на підтримку осіб з нестандартною зайнятістю та прекаріату. Ці документи містять рекомендації щодо захисту

трудових та політичних прав цих осіб, створення справедливих умов праці та забезпечення їхнього соціального захисту. Лідерство щодо цих ініціатив - за Міжнародною організацією праці (МОП), відчутний внесок здійснюється також ОЕСР та іншими глобальними інститутами.

Серед найважливіших документів такого спрямування, які можна, на наш погляд, виділити у першу чергу, є:

-Рекомендація МОП № 198 (2006) про працівників з нерегулярною зайнятістю [256]. Ця рекомендація містить низку положень щодо захисту прав працівників з нерегулярною зайнятістю, таких як право на справедливую оплату праці, належні умови праці, соціальне забезпечення та доступ до професійної підготовки та перепідготовки;

-Резюме висновків Конференції МОП 2019 року щодо майбутнього праці [257]. Цей документ містить цілий перелік рекомендацій стосовно змісту та напрямів реформування трудових відносин та створення справедливих умов праці для всіх працівників, незалежно від статусу зайнятості;

-Декларація МОП про соціальну справедливість для цифрової епохи, оприлюднену в 2015 році [258]. Цей документ містить ряд рекомендацій щодо захисту прав працівників у цифровій економіці, зокрема працівників з нестандартною зайнятістю;

-Рекомендація МОП № 204 (2019 р.) щодо працівників, які працюють віддалено [256]. Її положення окреслюють заходи захисту прав працівників, які працюють віддалено, зокрема працівників з нестандартною зайнятістю.

-Рекомендація МОП № 219 (2022 р.) щодо працівників, які працюють в умовах платформної економіки [259]. Ця рекомендація визначає засоби захисту прав працівників, які працюють в умовах платформної економіки.

Крім того, ряд інших інституцій, зокрема і ОЕСР, Світовий банк, Всесвітній економічний форум та Європейський Союз, розробили свої власні рекомендації щодо підтримки осіб, чиє працевлаштування вирізняється умовами невизначеності, відсутності гарантій та прекарності [260-262].

Ці документи є важливим інструментом для захисту прав осіб з нестандартною зайнятістю та прекаріату. Вони дають в певній мірі орієнтир країнам-членам міжнародних організацій розробляти більш ефективну політику з протидії прекаризації та створювати інституційні підвалини для справедливих умов праці для всіх працівників.

Звичайно, кожна із зазначених вище міжнародних організацій робить свій акцент на досягненні більш передбачуваних умов для пом'якшення наслідків неухильних технологічних трансформацій. Акцентується, технологічні зміни призводять до трансформацій в системі соціально-трудова відносин, вимагають реформування всієї системи соціального захисту для тих, хто працює за межами профспілок, діє на умовах тимчасових контрактів або фрілансу. Разом з тим, якщо зробити певне узагальнення, можна сформулювати кілька конкретних підходів та рекомендацій міжнародних організацій, які можуть бути імплементовані як орієнтир в національне законодавство та дозволять сформувати певну концепцію підтримки на законодавчому рівні осіб, що мають високі ризики прекаризації. Мова йде про певні принципи нового суспільного договору між державою, роботодавцями та працівниками.

Серед таких виокремимо наступні:

-забезпечення справедливої оплати праці та належних умов праці для всіх працівників, а не лише для тих, хто охоплені колективними трудовими угодами. Це передбачає саме на державному рівні встановлення мінімальної заробітної плати. З боку працедавців має бути зобов'язання гарантувати цю мінімальну заробітну плату навіть для працівників за тимчасовими контрактами, а також гарантувати їм право на відпустку, пенсію, соціальне забезпечення тощо;

-захист прав працівників на свободу асоціації та колективні переговори. Це дозволяє працівникам об'єднуватися для захисту своїх інтересів та вимагати від роботодавців дотримання їхніх прав;

-розвиток системи освіти та професійної підготовки (перепідготовки) адаптивно до нових умов та реалій ринку праці та запитів роботодавців на

робочі місця. Це передбачає за рахунок коштів держави чи асоціацій роботодавців, в чій сферах спричинено масштабні звільнення працівників, фінансування програм освіти та професійної підготовки. Це сприятиме працівникам, що втратили роботу, освоїти нові навички, необхідні для нового працевлаштування на ринку праці;

-розширення доступу до соціальних послуг, таких як освіта, охорона здоров'я, житло для всіх громадян, незалежно від їхнього доходу або статусу зайнятості. Це дозволяє працівникам, які опинилися у складних життєвих обставинах, отримувати підтримку та не втрачати прийнятний рівень набуття базових суспільних благ, які визначають основи їх життєдіяльності;

-модернізація фіскальної політики держави, яка сприятиме більш справедливому розподілу доходів та багатства, отриманих від використання ШІ на користь тих, хто найбільше потребує підтримки. Це одна із найбільш складних, на наше переконання, рекомендацій, але врешті решт послідовність подій полягає в тому, що зростаюча соціальна дестабілізація та зубожіння значної частини населення змусить політиків включити до свої пріоритетів питання асиметричного розподілу вигод та результатів від технічних інновацій;

-розвиток громадянського суспільства. Сильний громадянський сектор може відігравати важливу роль у захисті прав працівників і сприянні справедливим умовам праці.

Взагалі ініціатива пошуку на глобальних майданчиках прийнятної моделі суспільного договору, на наш погляд, є дійсно актуальною та важливою. Безперечно кожна держава має свої усталені та сформовані впродовж десятиліть, а можливо і століть, якщо мова йде про зрілі демократичні суспільства, формати соціально-політичних відносин, які дозволяли довгий час успішно забезпечувати баланс інтересів всіх їх учасників. Саме на часі актуалізується запит на новий суспільний договір. Його завданням є визначення принципів та механізмів взаємодії між новими акторами суспільно – політичної матриці. Такими є, з одного боку, працівники з нестандартною

зайнятстю, яких можна ідентифікувати як прекаріат, а з іншого - роботодавці, профспілки, держава як суспільний інститутом.

Задля досягнення артикульованих експертами ОЕСР принципів, рекомендовано щонайменше співпрацювати у кількох пріоритетних сферах.

По-перше, це - законотворчість. Роботодавці, працівники з нестандартною зайнятстю та профспілки повинні спільно працювати над створенням та впровадженням законодавства, яке гарантує справедливі та безпечні умови праці для всіх працівників.

По-друге, в новітніх умовах посилюється роль колективних переговорів як інструменту досягнення компромісних рішень для всіх сторін переговорного процесу. Власники та профспілки мають взаємодіяти для укладання колективних договорів, які забезпечують працівникам з нестандартною зайнятстю такі ж права та пільги, як і працівникам з традиційною зайнятстю.

По-третє, новий формат відносин не має обмежуватися виключно формалізацією відносин, особливо коли рівень проблем досяг певної критичної межі. Не меншого значення набуває соціальний діалог як інструмент виявлення «больових точок», намірів та потенційних наслідків. Його значення зростає у випадках відсутності законодавчого вирішення визначених проблем і у випадках, коли лише здійснюються спроби для порозуміння та виявлення потенційних шляхів ля розв'язку проблем. Роботодавці, працівники з нестандартною зайнятстю та профспілки повинні регулярно зустрічатися для обговорення важливих питань щодо умов праці прийняття спільних рішень.

В останні десятиліття соціальний діалог і колективні переговори як політичний інструмент узгодження інтересів усіх зацікавлених сторін був достатньо ускладненим. Достатньо нагадати про вочевидь несприятливу динаміку: у країнах ОЕСР індикатор щільності профспілок загалом знизився з рівня 33% у середньому в 1985 році до 16% у 2019 році, а частка працівників, охоплених колективним договором, скоротилася з 46% у 1985 році до 32% у середньому в 2019 році. Збільшення частки зайнятості через гнучкий формат трудової діяльності, зокрема через роботу на платформі та за сумісництвом,

підсилили цю негативну динаміку. Адже працівники з такими гнучкими формами роботи мають на 50% менше шансів вступити до профспілки, ніж працівники за стандартної зайнятості [263-264]. Таке слабе представництво працівників, охоплених нестандартною зайнятістю, через профспілки, створює слабкі позиції в переговорних процесах з роботодавцями. Особливо це є актуальним з огляду впровадження ІІІ, оскільки компанії в платформній економіці, як правило, першими впроваджують ІІІ.

В численних дослідженнях ОЕСР наголошується на важливій ролі соціального діалогу та колективних переговорів при впровадженні технологічних і організаційних змін. Цьому сприяє ознайомлення із передовим досвідом різних держав щодо імплементації нових методів ведення бізнесу, освіти та забезпечення якості, а також при модернізації державної політики. Показовим в цьому сенсі стало дослідження ОЕСР «Проведення переговорів: колективні переговори у мінливому світі праці» [263], яке побудоване на даних значної кількості держав, і в якому оцінювались наявні системи колективних переговорів і механізми висловлення думки працівників. Метою було визначення впливу соціального діалогу на організацію праці та якість робочих місць в умовах технологічних змін та поширення нестандартних форм зайнятості. Результати дослідження показали, що колективні переговори, якщо вони мають широке охоплення, можуть сприяти розвитку інклюзивних і динамічних ринків праці. У цьому випадку переговори є скоординованими з боку всіх зацікавлених сторін, а якість трудових відносин між соціальними партнерами достатньо високою. На наш погляд, такі висновки є достатньо важливими, оскільки дають розуміння того, що в умовах нестабільності та відсутності достатніх законодавчих гарантій на ринку праці, саме соціальний діалог може стати тим інструментом, який здатен зменшити негативні соціальні наслідки технологічних змін. Соціальний діалог може сприяти визначенню, впровадженню та прогнозуванню потреби в навичках, включаючи технології ІІІ. Це досягається через участь працівників чи їх представників у радах з

професійної підготовки, в колективних угодах, а також при розробці програм фахової перепідготовки .

Залежно від законодавства, а також практики і традицій у країнах ОЕСР, за оцінкою експертки С. Кейз, соціальні партнери можуть брати участь у різних ініціативах і на різних рівнях (наприклад, на рівні свого робочого місця, підприємства, галузі і держави у цілому) [265]. Вони можуть висловлювати свою думку, давати поради політикам, брати участь в прийнятті рішень, у тому числі щодо вибору технологій, здійснювати управління та фінансування програм навчання, вести переговори про угоди і контролювати їх виконання. Крім основної діяльності, соціальні партнери активно можуть використовувати цифрові технології для розширення свого впливу. Наприклад, вони задіюють соціальні платформи для залучення, рекрутування та інформування своїх членів [266]. Також вони використовують цифрові ресурси для отримання інформації, що може підсилити їхню позицію під час переговорів [267]. У цьому сенсі технології штучного інтелекту також можуть надати інноваційні рішення та нові можливості для соціального партнерства.

Разом з визнанням потенціалу соціального діалогу, часто виникають питання стосовно того, чи не є залучення працівників(їх представників) лише засобом для згладжування негативного суспільного резонансу щодо змін в організації праці? Такі ризики існують. Для підвищення ефективності соціального діалогу як політичного інструменту, потрібен перехід від постійного моніторингу та узгодження правил до регулярних консультацій між соціальними партнерами та іншими діючими сторонами.

Т. Альбрехт та К. Келлерманн вказують на можливість застосування нових форм централізованих і децентралізованих механізмів врегулювання конфліктів [268]. Таким чином, хоча соціальним партнерам, можливо, доведеться адаптувати частоту і спосіб координації один з одним, колективні переговори можуть залишатися найефективнішим інструментом розв'язання проблем, пов'язаних з прекарізацією та впровадженням ІІІ, оскільки вони

здатні формувати нові і реалізовувати наявні права в гнучкій сучасній системі технологічних зрушень та соціальних ризиків.

Взагалі, на наш погляд, соціальний діалог може відіграти певну позитивну роль при посиленні ролі ІІІ в виробничих процесах та втіленні ініціатив соціальних партнерів у цій галузі. Імплементация соціального діалогу в практику сприятиме реалізації більш загальних рекомендацій Принципів ІІІ ОЕСР «Нарощування людського потенціалу та підготовка до трансформації ринку праці» (Принцип 2.4) [269].

Урядам також слід тісно співпрацювати із зацікавленими сторонами, щоб сприяти відповідальному використанню ІІІ у сфері виробництва, підвищувати безпеку працівників і якість робочих місць, сприяти розвитку підприємництва та продуктивності, а також забезпечувати широке поширення переваг ІІІ.

Зауважимо, що питання соціальних наслідків в умовах розгортання Індустрії 4.0 є складовою більш комплексного проєкту щодо підготовки регуляторних систем як на національному, так і наднаціональному рівнях до координації задля мінімізації суспільних ризиків. В цьому зв'язку з травня 2019 року Принципи ОЕСР зі штучного інтелекту фактично впроваджуються в законодавчі системи країн-членів ОЕСР. До числа інших країн, що приєдналися, увійшли Аргентина, Бразилія, Єгипет, Мальта, Перу, Румунія, Сінгапур і Україна.

Саме Принципи ІІІ ОЕСР склали основу Принципів ІІІ «Великої двадцятки» [270], а це фактично означає їх визнання найвпливовішими державами світу. Наразі перед політиками стоїть завдання створити чітку, гнучку та послідовну політичну основу, яка забезпечить надійне збалансоване вирішення питання щодо технологічного розвитку, у тому числі на основі ІІІ, зберігаючи пріоритетність інновацій, але й не піддаючи сумніву людиноорієнтовані й демократичні цінності [271].

Узагальнення окремих практик застосування «м'якого права» в країнах-членах ОЕСР щодо провадження ІІІ представлено в *Таблиці 3.3*.

Зазначимо, що отримані емпіричні дані щодо політичних рефлексій в країнах ОЕСР на рівні «м'якого» права, показали важливість започаткування соціального діалогу. Особливо це стосується випадків, коли впровадження новітніх технологій здатне істотно вплинути на ринок праці та зайнятість. Механізми взаємодії зазначених контрагентів (працедавці, працівники, профспілки, експерти, уряд) обов'язково мають включати урахування голосу працівників, які напряду зацікавлені в пом'якшенні негативних соціальних впливів.

Таблиця 3.3.

Впровадження рекомендацій міжнародних організацій на рівні «м'якого» права в регуляторну політику та практику держав

Країна	Зміст основних елементів впровадженого «м'якого» права
Великобританія	Регулювальним органам пропонується використовувати «м'яке» законодавство. Центр етики та інновацій даних (CDEI) розробив практичний посібник у співпраці з Конфедерацією рекрутингу та зайнятості (REC) для допомоги рекрутерам відповідально використовувати ШІ технології добору персоналу
Японія	Юридично обов'язкові горизонтальні вимоги до систем ШІ визнаються «непотрібними». Уряд Японії фокусується на розробці рекомендацій щодо підтримки добровільних зусиль компаній з управління ШІ на основі діалогу за участю всіх зацікавлених сторін.
Сінгапур	Управління з розвитку інформаційно-комунікаційних засобів масової інформації (IMDA) і Комісія із захисту персональних даних (PDPC) розробляють набір інструментів під назвою AI Verify, що дасть змогу перевіряти продуктивність будь-якої системи ШІ на відповідність заявам розробника та міжнародно визнаним етичним принципам ШІ
Німеччина, Стратегія ШІ	Додатки ШІ повинні покращувати і підтримувати працездатність людини. Використання ШІ має служити на благо суспільства. Потрібен широкий суспільний діалог щодо його використання.
Іспанія, Національна стратегія ШІ	Національна стратегія містить етичний компонент, зокрема стимул для розроблення сертифікації ШІ, яка користується довірою фахівців-практиків. Іспанське агентство з нагляду за ШІ - перше в ЄС відповідатиме за нагляд за системами ШІ, які можуть становити значний ризик для здоров'я, безпеки та основних політичних прав громадян
Австралія	Австралійське агентство цифрової трансформації розробило посібник із впровадження ШІ в державному секторі, зокрема стосовно збереження відповідальності осіб, що традиційно ухвалювали рішення, за нові рішення, які сформульовані ШІ
США	Розроблення стандартів передбачено законодавством. Національний інститут стандартів і технологій США (NIST) встановлює стандарти для оцінювання технологій штучного інтелекту, а також очолює та бере участь у розробленні технічних стандартів штучного інтелекту

Джерело: розроблено автором на основі: [272-278]

Разом з тим будемо свідомими, що наявність представницьких органів працівників має певні обмеження стосовно зниження негативного впливу автоматизації та ШІ на умови праці в різних сферах діяльності. Адже окреслені взаємозв'язки не обов'язково на практиці мають бути причинно-наслідковими.

Безумовно, не можна не підкреслити і те, що новий соціальний діалог є достатньо складною та, в якійсь мірі, новаторською системою, що потребує згоди та співпраці всіх зацікавлених сторін. Чи достатньо для цього лише визнання важливості для суспільства в цілому? І чи буде спонуканням лише активна просвітницька робота експертного середовища та рекомендацій інституцій наднаціонального рівня?

Вочевидь що ні, мають бути додатково задіяні всі можливі і прийнятні для кожної конкретної країни інструменти державної машини (фіскальні, інституційні, організаційні тощо). Це допоможе уникнути надмірної прекаризації населення та запобігти руйнуванню основ демократичних систем.

3.3. Формування політики стримування прекаризації в Україні

Окреслюючи онтологічні можливості аналізу проблематики прекаріату та прекаризації в сучасній Україні та визначаючи перспективи формування та реалізації його політичного потенціалу, варто, на наш погляд, виділити кілька аспектів.

По-перше, існують певні відмінності у поясненні актуальних ключових чинників активізації прекаризації в Україні та в провідних демократичних суспільствах. Якщо зміни в організації зайнятості, згорання трудових та соціальних прав працівників в умовах сучасних західних демократій пов'язують із технологічними трансформаціями, глобалізаційними впливами та наслідками неоліберальної політики, то з огляду вітчизняних реалій, такі чинники наразі не є визначальними [279]. Зокрема поширений критерій прекарного стану щодо працівників, який передбачає відсутність

довгострокового контракту, і на який ми вказували при розкритті актуальної практики соціально-трудова відносин в державах зі сталими демократіями, в умовах сучасної України може бути застосований із великими застереженнями.

Навіть за наявності формальних умов для передбачуваної трудової діяльності завдяки безстроковим контрактам, жоден громадянин сучасної України не може бути захищеним від непередбачуваної втрати майна, роботи або сталого доходу через зовнішні обставини, незалежні від відносин між роботодавцем і працівником. При розгляді проблеми прекаризації в сучасній Україні важливо враховувати вплив фактору війни, а також додаткові аспекти, такі як міграційні потоки всередині країни та за її межами, збитки громадян з окупованих територій, тимчасові зменшення доходів осіб, що перемістилися в нові регіони проживання тощо.

По-друге, кількісний вимір масштабів прекаризації навіть в умовах західних демократій є дійсно ускладненим, про що зазначалося нами в параграфі 1.2. Застосування різних критеріїв (від об'єктивних кількісних до суб'єктивних якісних) здатне істотним чином вплинути на оцінку масштабів досліджуваного об'єкту. В новітніх умовах України можливості статистичного моніторингу із зрозумілих обставин також обмежені. Очевидним є труднощі для коректного порівняння чисельності прекарних груп в Україні та інших державах, враховуючи дивергентність підходів щодо розуміння соціальної бази в рамках наукових досліджень.. Мова може йти про різні соціальні та професійні групи, які визнаються в якості вразливих та чия діяльність містить ознаки прекарності.

По-третє, оцінка можливостей використання окремих складових політичного інструментарію для підтримки суспільних груп, які мають ознаки прекарності, ускладнюється. В умовах військового стану дієвість традиційних (напр. політичні вибори) та альтернативних (протесні рухи, страйки тощо) механізмів політичної боротьби мають обмежене застосування.

Разом з тим, вважаємо, що певне розуміння новітніх трендів та масштабів прекаризації можна отримати, апелюючи до даних Державної служби статистики України та оцінок українських та міжнародних дослідницьких

центрів та організацій, які акцентують увагу на зазначеному явищі. А відтак при визначенні того, яким чином формується та реалізується політика стримування прекаризації, необхідно розглядати сукупність механізмів як внутрішнього, так і зовнішнього (міжнародного) рівнів.

Зауважимо, що запит на актуальну інформацію щодо впливу військових дій на ринок праці є не просто дослідницькою теоретичною проблемою, він має прикладний вимір. У зв'язку зі зростаючим дефіцитом робочої сили у багатьох галузях, необхідні заходи на рівні держави для стимулювання зайнятості та економічного зростання, а також інституційні заходи для створення системи захисту найбільш уразливих груп на ринку праці. Дослідження проявів прекаризації в українському контексті має важливе значення для розвитку програм післявоєнної відбудови економіки України. Посилення прекарного стану населення та тенденції на ринку праці України в останні кілька років пояснюються безпрецедентними економічною та міграційною кризами. Не менш вагомим чинником, що вплинув на ринок праці й зайнятість, стало введення воєнного стану й мобілізації. Масовий призов у Збройні Сили України змінив обсяги найму працівників, призвів до трансформації попиту й пропозиції на ринку праці, а також посилив дефіцит кадрів. Згідно з даними Служби зайнятості України, при рекордному зростанні рівня безробіття в Україні (в 2022 році на рівні 33,3%) спостерігається гострий дефіцит робочої сили. Третина роботодавців зазначили, що мали труднощі із наймом персоналу [280].

Вітчизняні науковці, які досліджують проблему прекарності, ідентифікують її чинники та прояви відповідно до підходів зарубіжних учених та включають до списку прекарних груп значну кількість різновидів вразливих соціальних груп та прошарків. Їх розробки проаналізовано в параграфі 1.1. даного дослідження.

Якщо ж апелювати до практики, то Державна служба зайнятості визнає економічно уразливими лише обмежену кількість соціальних груп, по яким надається відповідна статистика та здійснюється моніторинг [281]. До таких,

зокрема відносять людей з інвалідністю, ветеранів війни та вимушено переміщені особи. Такий підхід фактично звужує перелік прекарних прошарків населення, який за нашою оцінкою є більш багаточисельним (Таблиця 3.4.) та зменшує масштаби необхідних кроків щодо підтримки прекарних груп та їх соціального захисту.

Таблиця 3.4.

Найбільш поширені в Україні соціальні та професійні групи з ознаками прекарності

Різновид прекарних суспільних груп	Характеристика та чинники, що впливають на прекарний статус
Типові прекарні групи в умовах довоєнного стану	
Сезонні працівники в сільському господарстві, будівництві, у сфері роздрібно́ї торгівлі.	Є однією з найбільших соціальних груп, які мають ознаки прекарної праці. За даними Держстату України, у 2023 році частка сезонних працівників у загальній чисельності працівників сільського господарства становила 40%. Праця зазвичай за низькою заробітною платою, відсутність соціальних гарантій та пільг, досить часто позбавлення роботи і доходів взимку.
Фрілансери (ІТ-сектор, послуги з обліку)	За даними Центру Разумкова у 2023 році, частка фрілансерів у загальній чисельності зайнятих в Україні становила 10%. Фрілансери працюють на себе, не мають гарантій доходу та замовлень. Це пов'язано з тим, що вони працюють на різних замовників і часто не мають можливості укласти довгострокові контракти.
Працівники малого бізнесу	Працюють на себе, але мають обмежені можливості для розвитку бізнесу і забезпечення себе соціальним захистом. Прекарний статус часто обумовлений браком доступу до кредитних ресурсів, відсутністю соціального захисту на державному рівні
Молодь	Молодь є однією з найбільш уразливих соціальних груп, які можуть формувати прекаріат в Україні. За даними Держстату України, у 2023 році частка молоді у віці від 15 до 29 років у загальній чисельності працівників України становила 35%, а рівень безробіття - 19,1 %, що вище показника по ЄС в 17 %. Молодь часто має низький рівень кваліфікації і досвіду, що ускладнює їм отримання стабільної роботи з прийнятними умовами праці. Крім того, молодь часто змінює місце роботи, що може призвести до нестабільності їх доходів.
Особи з інвалідністю	Згідно з даними Державної служби статистики і Міністерства у справах ветеранів, інвалідність в Україні мають 2,7 млн цивільних осіб і майже 500 тис. учасників бойових дій. Причому кількість осіб з інвалідністю в результаті повномасштабної агресії РФ проти України поступово зростатиме. Люди з інвалідністю часто мають обмежені можливості для працевлаштування, що призводить до їхньої неповної зайнятості або неформальної зайнятості. В умовах війни ризики забезпечення зайнятості осіб з інвалідністю загострюються, оскільки загальна кількість вакансій суттєво скоротилася

Особи з низьким рівнем освіти.	За даними Держстату України, у 2023 році частка людей з низьким рівнем освіти у загальній чисельності населення України становила 25%. Люди з низьким рівнем освіти часто мають обмежені можливості для працевлаштування на високооплачувану роботу. Це пов'язано з тим, що роботодавці часто вимагають від працівників певного рівня освіти і досвіду.
Особи, які охоплені тіньовою зайнятістю	<ul style="list-style-type: none"> • працівники та власники малих незареєстрованих виробничих підприємств; • офіційно незареєстровані працівники на зареєстрованих виробничих підприємствах; • індивідуально зайняті особи, які працюють без державної реєстрації та ліцензії; • наймані працівники, які працюють у приватних осіб без офіційного оформлення трудових відносин (без трудового договору або контракту); • офіційно оформлені працівники, які виконують додаткові завдання на своїх посадах без їх урахування.
Додатково прекарні групи в умовах воєнного стану	
Окремі групи працівників, на які поширені тимчасові трудові угоди (зокрема, працівники вищої та середньої освіти)	Тенденція до використання тимчасових трудових угод та продовження режиму дистанційної освіти. Недостатня підготовленість значної кількості освітян до нових форм навчання, особливо працівників пенсійного віку та брак необхідного рівня знань для швидкого впровадження інноваційних освітніх технологій призводить до збільшення часу на виконання своїх обов'язків та погіршення їхнього емоційного стану
Тимчасово внутрішньо переміщені особи	Станом на січень 2024 року в Україні близько 4871 992 осіб є ВПО. Виплати на дорослого від держави складають щомісяця 2000 тис грн, на дітей та осіб з інвалідністю – 3000 грн. Забезпечення зайнятості ВПО є серйозною проблемою. Згідно опитування, найбільші частки ВПО в загальній кількості працівників у Запорізькій, Харківській, Івано-Франківській областях та м. Києві (відповідно у межах від 4,2 до 5,7% від загальної кількості працівників), найменші – в Кіровоградській, Миколаївській, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівській областях. Часто зумовлено невисокою мотивацією певної частки ВПО до працевлаштування на підприємствах цих регіонів
Вимушені біженці, що тимчасово переселились за межі України	Високі ризики прекарної праці за кордоном із ознаками гендерної та освітньої дискримінації. Праця на посадах та видах діяльності, що не відповідає освітньому та майновому статусу в Україні.

Джерело: розроблено автором на основі: [280, 282-283]

Важливо враховувати можливість працевлаштування осіб в неформальному секторі економіки, а також частку зайнятих, які працюють у нестандартних форматах працевлаштування та інші відповідні аспекти.

За даними Державної служби з питань праці України загальний показник чисельності зайнятих коливався в довоєнний період на рівні 15,5-16 млн осіб, кількість неформально зайнятих громадян у віці 15-70 років, за станом на 2021 рік становила близько 3,1 млн осіб, або 19,3% усіх зайнятих громадян. Серед жінок частка зайнятих у неформальному секторі економіки становила 16,5%, серед чоловіків – 22,4%. Серед мешканців міської місцевості частка зайнятих у неформальному секторі економіки становила 12,2%, серед мешканців сільської місцевості - 35,9% [284].

За іншими експертними оцінками частка неформальної зайнятості станом на 2023 рік складає близько 9% від чисельності зайнятого населення, що призводить до щорічних втрат державному бюджету країни на рівні 100 млрд грн внаслідок небажання працедавців декларувати свої відносини із найманими працівниками. Відповідно всі ці обставини передбачають відсутність належного згідно законодавства України соціального захисту та гарантування трудових прав працівникам [285].

Чи можна стверджувати про виключно низхідний тренд у питаннях прекаризації в Україні? Вірогідно ні, оскільки за останні десятиріччя в цьому напрямку відбулися певні прогресивні зміни, які підтверджує офіційна статистика. За даними Державної служби статистики неформально зайняті склали 21,5% в 2005 р. та 26,4% в 2015 р. [286]. Це означає, що зараз кожен десятий українець, порівняно з кожним четвертим раніше, працює без трудового договору, соціальних гарантій та належних умов праці. Безумовно, середні показники в 9% по країні у цілому, суттєво відрізняються від середньогалузевих. Наприклад, в сільському, лісовому та рибному господарстві спостерігається тренд до зростання неформальної зайнятості протягом останніх п'яти років: з 42,1% у 2017 році до 45,5% у 2021 році. У будівництві цей показник зріс з 16,1% до 17,4% в зазначений період [287].

Якщо ж керуватися дослідженнями Мережі правового розвитку за підтримки Міжнародного фонду “Відродження” у рамках проекту “Вплив пандемії COVID-19 на правові потреби неформально зайнятих осіб в Україні”,

то у 2020 році в Україні 26,5% економічно активного населення – а це понад 4 млн осіб – отримували тіньові доходи. Обсяг неофіційних надходжень економічно активного населення складав близько понад 22 млрд 543 млн грн [288]. Тобто, з одного боку, працівники з нестандартною зайнятістю мають у своїй трудовій діяльності ознаки прекарності, а відтак потребують підтримки держави. Разом з тим тінізація доходів та зайнятості ускладнює можливість держави ефективно забезпечувати соціальний захист та урахувувати інтереси працівників (Таблиця 3.5).

Таблиця 3.5

Прояви негативного впливу тінізації зайнятості на працівників та суспільство у цілому

Сфери, що зазнають впливу	Ризики прекаризації внаслідок тіньової зайнятості
Внутрішні трудові відносини на підприємстві (роботодавець-працівник)	<ul style="list-style-type: none"> • неналежні умови зайнятості та праці, часто порушення умов праці; • відносно нижчі рівні заробітної плати та/або її затримки; • часто незаконна практика штрафів, порушення домовленостей щодо розміру заробітної плати тощо (часто стосовно порушення прав трудових мігрантів); • перешкоджання професійному розвитку працівника та офіційному визнанню здобутих знань і навичок; • незаконне та неналежне звільнення;
Соціальний захист	<ul style="list-style-type: none"> • перешкоджання участі у колективному захисті трудових прав;
Сфера легального бізнесу та добросовісної конкуренції	<ul style="list-style-type: none"> • ускладнення правового захисту прав власності та господарчих контрактів; • вилучення частини бізнесу із проєктів сприяння сталому розвитку та зростання добробуту нації; • поширення практики недобросовісної конкуренції, коли підприємства та самозайняті особи, що сумлінно дотримуються вимог законодавства, програють у конкуренції за показниками витрат на підприємницьку діяльність
Система соціального захисту держави у цілому	<ul style="list-style-type: none"> • недопостачання податкових надходжень до державного бюджету може призвести до неспроможності держави надавати публічні послуги (з охорони здоров'я, освіти, правосуддя, оборони, безпеки тощо), асиметричний перерозподіл податкового тягаря на плечі законослухняних суб'єктів господарювання; • збільшення навантаження на систему соціального забезпечення поряд зі зменшенням доходів, що може поставити під загрозу її здатність продовжувати надавати громадянам, зокрема і з прекарних груп, послуги з соціального забезпечення.

Джерело: розроблено автором

До цього ми оперували об'єктивними даними, разом з тим оцінка явища прекаризації без урахування суб'єктивних аспектів була б вочевидь неповною. За даними дослідження, проведеного Центром Разумкова у 2023 році, лише 40% респондентів вказали, що основним джерелом засобів існування для них є постійна робота, а більше половини зайнятих в Україні, незалежно від того, працюють вони на строковому чи безстроковому контрактах, вважають, що їхні права та інтереси на роботі не захищені [289].

За даними іншого дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у 2023 році, 60% працівників в Україні відчують стрес через нестабільність у трудовій сфері. Цілком ймовірно, що такі песимістичні сприйняття працівників не можуть не відобразитися на результатах їх трудової діяльності у цілому, оскільки зменшують продуктивність праці, і, як наслідок, призводять до певного зниження економічного зростання.

Ще варто звернути увагу на те, що зростання масштабів прекаризації в Україні є загрозою для соціальної стабільності. Зростання масштабів нестандартної зайнятості на ринку праці, що супроводжується низькими доходами і браком гарантованого соціального захисту порушує соціальну стабільність та збільшує соціальну нерівність. Якість життя населення також стає тим індикатором, який піддається змінам в перебігу посилення прекаризації, адже суттєво зменшує можливості для розвитку та самореалізації. Працівники, що здійснюють трудову діяльність за прекарних умов часто не мають гарантій щодо збереження робочого місця, отримання стабільної заробітної плати та соціальних пільг. Це може призвести до відчуття тривоги, стресу і незахищеності, що негативно впливає на їх якість життя.

Ураховуючи той факт, що активізація прекаризації не є самобутнім явищем, властивим лише українським реаліям, що власне і розкрито в матеріалах розділу II, варто все таки сфокусуватися на низці ознак, які, на наш погляд, вказують на деякі відмінності перебігу прекаризації в Україні та в Європі чи США.

По-перше, у Європі та США рівень неформальної зайнятості значно нижчий, ніж в Україні та має місце секторальна специфіка щодо поширення прекарної праці. Високий рівень тіньової зайнятості та доходів в Україні можуть супроводжувати офіційну зайнятість працівника з виплатами мінімальної заробітної плати та отриманням додаткових коштів «в конверті». Це означає, що на вітчизняному ринку праці працює вірогідно дещо більше працівників без оформлення трудових відносин. Якщо в країнах Європи та США прекаріат частіше представлений працівниками низькокваліфікованої праці у сфері послуг та працівниками традиційних індустрій, що втрачають роботу під тиском нових технологій, то в нашій державі прекарними стають більшість видів працевлаштування. Безумовно, не варто забувати, що ці відмінності багато в чому пов'язані з різними соціально-економічними умовами в Україні та країнах з сучасними демократичними системами.

По-друге, працівники в Україні, чий статус можна ідентифікувати як прекарний, мають менший рівень захисту своїх прав і інтересів, ніж працівники прекаріату в Європі та США. Це пов'язано як з тим, що вітчизняне трудове законодавство достатньо повільно трансформується з урахуванням нової ситуації на ринку праці в частині технологічних змін, а відтак правовий захист є менш досконалим, ніж у країнах сталої демократії. Наприклад, в Україні донині немає закону про мінімальну заробітну плату для працівників, зайнятих за строковим трудовим договором. Це означає, що такі працівники можуть отримувати заробітну плату нижче прожиткового мінімуму. Крім того, в Україні не є досконалою система захисту прав працівників від дискримінації та незаконного звільнення. Це створює умови для можливої експлуатації працівників із прекарним статусом з боку працедавців.

По-третє, є певні особливості з огляду на соціальний статус прекарних працівників. Соціальні та професійні групи в Україні, що мають ознаки прекарної праці не обов'язково мають низький соціальний статус, який є характерним для класичного прекаріату в країнах Європи та США. Однак рівень бідності серед працівників із прекарними умовами праці в Україні

значно вищий, ніж у розвинених країнах. В Україні прекарні групи формально не обмежені у доступі до соціального страхування, належної медичної допомоги та освіти. Разом з тим якість цього доступу часто викликає питання.

В-четверте, значним деструктивним чинником, що поглиблює прекаризацію в сучасній Україні є невинуватена військова агресія РФ щодо України. Вона призвела до цілої низки проблем, що лише ускладнюють реалізацію будь-яких запобіжних заходів з боку держави для утримання прекаризації. Зокрема, мова йде про регуляторні практики, що активно використовуються урядами державам після COVID-19 з метою підтримки власного бізнесу та зайнятості через інструментарій неопротекціонізму та імпортозаміщення [290]. На жаль, в умовах нинішньої України все частіше мова йде про релокацію національного бізнесу за межі країни і втрату таким чином можливостей для підтримки працівників цих підприємств саме всередині країни.

Окреслюючи в якості певної проблеми брак законодавчого захисту прекарної праці, зауважимо, що окремі правові інструменти в рамках формування політики стримування прекаризації все таки існують. Основними нормативно-правовими актами, які регулюють ці питання, є:

- Трудовий кодекс України (стаття 21), що визначає основні права та обов'язки працівників [291], а також статті 23-27, які регулюють трудові відносини працівників, зайнятих за строковим трудовим договором [292];
- Закон України «Про зайнятість населення» (стаття 14), яка визначає основні права та обов'язки працівників, зайнятих неформально [293];
- Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (стаття 11), яка визначає осіб, що підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню [294], а також статті 25-28, які регулюють страхові виплати працівникам, що постраждали від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

- Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (стаття 12, яка визначає осіб, які мають право на соціальний захист, а також статті 17-23, які регулюють соціальні виплати постраждалим від Чорнобильської катастрофи [295]).

Ці законодавчі акти гарантують всім працівникам, незалежно від різновиду працевлаштування, визначені права та соціальні гарантії. Однак, як показує практика, не всі права та гарантії реалізуються у повному обсязі та належним чином. Нами вже зазначалось, що в Україні немає закону про мінімальну заробітну плату для працівників, зайнятих за строковим трудовим договором. Це означає, що такі працівники можуть отримувати заробітну плату менше, ніж необхідно для забезпечення мінімальних життєвих потреб.

Також система соціального захисту не є ідеальною, оскільки існують значні розбіжності між сумами страхових виплат, які отримують працівники у разі нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань, та їхньою заробітною платою до цих подій. В Україні наразі відсутня ефективна система контролю за дотриманням законодавства щодо неформальної зайнятості, що призводить до можливості експлуатації працівників, які знаходяться в прекарному становищі.

Чи можна стверджувати, що наразі відсутній будь-який прогрес у питаннях законодавчого захисту трудових прав працівників, зокрема осіб з нестандартною зайнятістю в Україні? Вірогідно, ні. Останні роки були відзначені рядом кроків, які свідчать про певні зміни. Так, Міністерство економіки розробило проєкт нового Трудового кодексу, що спрямований на легалізацію різних форм зайнятості, таких як дистанційна робота, робота з дому та гнучкий робочий графік. Обговорення цього проєкту планувалося запуснути у січні 2024 року за участю всіх зацікавлених сторін [296].

За інформацією пресслужби зазначеного міністерства, існуючий Трудовий кодекс 1971 року застарів і не відповідає сучасним економічним потребам, уповільнюючи розвиток. Проєкт нового кодексу спрямований на

легалізацію нових форм зайнятості, покращення цифрового обліку праці та усунення проблем, що ускладнюють функціонування ринку праці. Реформа також вплине на підходи до державного замовлення, спрямовані на боротьбу зі структурним безробіттям. Зокрема, планується скорочення державного замовлення в університетах та надання грантів громадянам для отримання освіти за власним вибором. Ця ініціатива передбачає часткове покриття витрат на навчання грантом, що дозволить студентам обирати навчальний заклад та програму за власним вибором.

Мета полягає в наданні максимальної свободи вибору студентам та забезпеченні їхнього майбутнього успіху на ринку праці. Одночасно планується модернізація Державної служби зайнятості, включаючи цифровізацію 90% процесів та розширення партнерських відносин з тренінговими компаніями та громадськими організаціями, що займаються соціальними проектами.

Також очікуються законодавчі новації і стосовно ще однієї категорії осіб, чия діяльність має ознаки прекарності, але при цьому характеризується високим рівнем тінізації. Мова йде про 7–10% економічно активного населення України, що становить понад 2,5 мільйона громадян, ймовірно, функціонують у тіньовому секторі як підприємці або самозайняті особи. Пропонований законопроект 10166, представлений у IV кварталі 2023 року, націлений на вирішення створення простих та реалістичних умов для оподаткування самозайнятих осіб, які раніше не мали досвіду сплати податків, але отримують доходи в Україні [297].

Ця ініціатива закріплена в законі та охоплює різні категорії самозайнятих осіб, таких як водії таксі, кур'єри, перукарі та інші (загалом пропонується 20 видів такої діяльності). В сучасних умовах значна кількість громадян (згідно з оцінкою експертів Економічної платформи, їх понад 1 мільйон осіб) отримують доходи через різноманітні платформи. У дослідженні Київської школи економіки (КШЕ) з назвою «Аналіз фіскального ефекту від запровадження різних моделей оподаткування на ринку таксі» вказано, що в Україні налічується приблизно 300 тисяч водіїв таксі, з яких 96% не сплачують

податки, працюючи фактично в тіні [298]. Реформа стосовно цієї категорії самозайнятих осіб матиме кілька ключових аспектів.

По-перше, це виведення їх із сфери «тіньової» економіки, а по-друге, це гарантоване збільшення обсягів надходження їхніх податків до державного бюджету. Додатково ці кроки важливі з огляду гармонізації українського законодавства з нормами Євросоюзу, зокрема в частині впровадженні норм ЄС для мікробізнесу, відомих як Директива DAC7, та їхньої адаптації до вітчизняних умов. У підсумку врегульовуються відносини держава-самозайняті (які не є ФОПами); забезпечуються цивілізовані регуляторні практики в частині регулювання цифрових платформ та досягається гармонізація з законодавством ЄС.

Отже, варто підкреслити той факт, що вітчизняне законодавство може адаптуватися до новітніх змін на ринку праці в умовах безпрецедентної деіндустріалізації та значного зростання трудової діяльності у сфері послуг. І ці зміни можна оцінити позитивно. Пропонований закон не вирішує питання захисту трудових прав та соціальних гарантій працівників цієї сфери. Але врешті решт, якщо Україна набула статусу кандидата члени ЄС та приймає на себе зобов'язання рухатися в напрямку імплементації європейських норм та принципів, то цілком очікуваним було б прийняття регуляторних практик, які вже успішно розроблені та використовуються європейською спільнотою.

Наразі вже значна кількість директив Європейського Союзу приділяє увагу питанням регулювання трудових відносин, включаючи сферу гіг-економіки. Зокрема, мова йде про Директиву (ЄС) 2019/1152 Європейського Парламенту та Ради ЄС про прозорі та передбачувані умови праці в Європейському Союзі. Вона орієнтована на захист всіх працівників, які працюють не менше 3 годин на тиждень і 12 годин протягом 4 тижнів, за винятком справжніх самозайнятих осіб. В Директиві акцентується увагу на фактичному характері виконаної роботи при визначенні наявності трудових відносин, дотримуючись Рекомендації МОП № 198 та засад ЄС.

Нововведення включають обов'язок роботодавця надавати письмову інформацію робітникам про всі найважливіші аспекти трудових відносин, розширення мінімальних прав працівників та нові зобов'язання роботодавців щодо навчання та випробувального терміну. Також варто нагадати, що відповідно до Хартії основних прав ЄС та Європейської Соціальної Хартії [299], всі робітники мають право на створення профспілок, консультації, колективні переговори, укладання колективних договорів та угод, захист від неправомірного звільнення, а також на справедливі та рівні умови праці та соціальний захист.

Звертаючись до ситуації в Україні, важливо відзначити, що компанії, що надають онлайн-платформи, продовжують укладати угоди з робітниками у форматі фізичних осіб-підприємців (ФОП). Це залишається актуальним явищем і нерідко відбувається за підтримки самих платформ, які сприяють реєстрації ФОП. Достатньо поширеною є також ситуація, коли відносини між робітниками і платформами не мають формального закріплення. Іншими словами, умови праці визначаються самими платформами.

Останнім часом в Україні спостерігаються наміри законодавчо врегулювати ці відносини. Достатньо довгий час розглядаються в Верховній Раді України кілька законопроектів, одним із яких є «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо визначення поняття трудових відносин та ознак їх наявності» від 9 лютого 2021 року [300]. У цьому законопроекті було передбачено, що стосовно відносин, за якими робота виконувалася без укладення трудового договору та які в установленому порядку визнано трудовими, застосовуються норми законодавства про працю.

Визначення та ознаки трудових відносин, які пропонувалися в цьому законопроекті, відповідають міжнародним нормам, зокрема Рекомендації МОП від 2006 року (№ 198). За цими визначеннями, якщо є принаймні три з ключових ознак, відносини кваліфікуються як трудові. Важливо підкреслити, що цей законопроект спрямований на встановлення фактів, що підтверджують виконання роботи та оплату праці, незалежно від того, як ці відносини

зафіксовані у будь-якій домовленості, включаючи договірні або інші укладені між сторонами угоди. Подібні підходи вже використовуються європейськими судами та Судом ЄС при розгляді справ щодо визначення статусу робітників платформ.

Пропоновані зміни до трудового законодавства України ще не були впроваджені, тому питання унормування відносин між працівником та роботодавцем за умов відсутності договору лишається на боці роботодавця.

Певний прогрес в частину адаптації вітчизняного законодавства до нових трендів у трансформації соціально-трудова відносин, навіть з огляду на міжнародну практику, можна вважати прийняття ВР України Закону «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15 липня 2021 року [301]. Цей закон було спрямовано на створення спеціального економічного середовища з власною правовою системою, областю дії якого є «Дія Сіті». Він надає юридичним особам, які мають намір отримати певні правові можливості та пільги, такі як податкові та адміністративні, можливість отримати статус резидента «Дія Сіті».

Резиденти, зокрема, залучають робітників, укладаючи з ними трудові договори (контракти), що відрізняються від стандартних тим, що умови встановлюються угодою сторін та застосовуються до «гіг-спеціалістів» на основі «гіг-контрактів». Формально існує можливість укладання цивільно-правових контрактів з самостійними підрядниками-ФОП, проте останні не мають переваг гіг-спеціалістів на основі гіг-контрактів.

Зауважимо, що новий Закон використовує понятійний апарат, який є унікальними і відсутнім у національному законодавстві інших країн, а також у праві Європейського Союзу. Ці терміни включають «гіг-контракт», «гіг-спеціаліст» та «гіг» або «завдання». Ці поняття є гібридними формами, які об'єднують елементи трудового та цивільного права. Однак за зазначенням Закону, вони не підпадають під дію Кодексу законів про працю України та іншого законодавства про працю, коли йдеться про відносини між гіг-

спеціалістами та резидентами «Дія Сіті» (зареєстрованими юридичними особами на його основі).

З іншого боку, гіг-контракт та статус гіг-спеціаліста містять елементи трудового права. Гіг-контракт може включати умови, які несумісні з типовими цивільно-правовими договорами, такими як робочий час, час відпочинку, місце виконання роботи, порядок виконання роботи, можливість контролю за виконанням роботи, забезпечення засобами виробництва, відшкодування витрат гіг-спеціаліста та інше (ст. 20, 21 Закону). Згідно із Законом, гіг-спеціаліст отримує певні соціальні гарантії у випадках тимчасової непрацездатності, вагітності та пологів відповідно до законодавства України про обов'язкове державне соціальне страхування (ст. 22, 23 Закону).

Однак Закон не передбачає права гіг-спеціалістів на очевидні для практики держав із розвиненими демократичними системами створення профспілок, участь у колективних переговорах та укладання колективних договорів, хоча це закріплено у Конституції та міжнародних правових документах. Для удосконалення регулювання трудових відносин у гігекономіці України можливо є сенс використати ідею імплементації концепції робітника, розробленої Судом ЄС, та внести основні положення Директиви (ЄС) 2019/1152 до трудового законодавства України. Важливо також включити до Кодексу законів про працю України норму, відповідно до якої трудова діяльність через додатки платформ (applications, apps), якщо вони встановлюють умови виконання роботи, розглядається як еквівалент праці за трудовим договором.

Дотепер ми визначали правові аспекти захисту прав осіб, що охоплені нестандартною зайнятістю і чиї відносини із роботодавцем досить часто не регламентовані договором. Ознайомлення із деякими аспектами цих відносин вказують на відсутність комплексного механізму захисту трудових прав осіб із нестандартною зайнятістю, хоча і варто визнати, що важливі кроки в напрямку формування політики стримування прекарізації щодо працівників гігекономіки вже здійснено.

Якщо вести мову про те, що питання захисту прекаріату знаходиться в епіцентрі уваги політичних партій України, то це, насправді, видається скоріше перспективою, ніж практикою сьогодення. Політичні партії, які в своїх програмах напряду заявляли про прекаріат як свій потенційний електорат, та чий інтереси вони обіцяли захищати шляхом законодавчих ініціатив, практично відсутні. Разом з тим варто вказати на окремі аспекти у напрямку протидії прекаризації та підтримки політичного активізму громадянського суспільства.

Так, зокрема у своїй програмі партія «Слуга народу» заявляла про необхідність все активніше розвивати альтернативні форми політичних активностей населення, зокрема через реалізацію принципів партисипативної демократії. В управління громадою передбачалося залучати всіх її членів. Визначалось як важливий крок щодо наближення інтересів громадян, зокрема і вразливих категорій, до реальної політики, впровадження цифрових технологій в процесі прийняття рішень [302]. Партія «Голос» заявляла про необхідність приділення уваги захисту прав вразливих верств населення, виділяючи окремо внутрішньо переміщених осіб [303].

Окрім зазначених політичних партій, питання прекаріату в тому чи іншому аспекті висвітлювалось також через окремі громадські організації, зокрема: Центр соціальних реформ, Центр «Соціальний захист», Українська асоціація фахівців з неформальної економіки. Чи можна стверджувати про системність їх дій, яка здатна сформувати ефективні механізми стримування прекаризації в Україні? Відповідь вочевидь буде негативною, адже навіть в країнах із розвинуеною демократією відсутня належна відпрацьованість цих питань.

Як зазначалось вище, особливу роль в сучасних умовах на прискорення прекаризації на підсилення невизначеності буття населення України відіграє війна з РФ. Є кілька аспектів цього впливу. Зокрема, мова йде про істотне погіршення умов життя та добробуту людей, що лишаються на території постійного проживання, а також різкого погіршення економічних та соціальних умов тимчасово переміщених осіб як всередині країни та і за її межами.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року призвело, за оцінкою Агентства ООН у справах біженців, до внутрішнього та зовнішнього переміщення понад 11 мільйонів людей. Протягом кількох тижнів мільйони людей - понад чверть населення - залишили свої домівки в пошуках притулку за кордоном або в інших частинах України, що знаходяться за межами активних бойових дій. Станом на жовтень 2023 року у світі було зареєстровано 6,2 мільйона біженців з України та близько 3,7 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [304].

Які ж прогнози дають міжнародні організації щодо проблем бідності та прекаріату в умовах війни України з росією? Міжнародні організації констатують стан істотного погіршення стану економічного та соціального добробуту населення та прогнозують, що подальше продовження війни призведе до безпрецедентного зростання бідності.

Так, використовуючи глобальний рівень межі бідності (дохід у \$6,85 на день), Світовий банк оцінює динаміку цього індикатора по Україні вкрай песимістично: від падіння на 5,5% в довоєнному періоді, до 24,1% - у 2022 році. Це означає, що додатково за два роки 7,1 мільйона українців опинилися за межею бідності [305]. Експерти Програми розвитку ООН (ПРООН) прогнозують, що кількість українців, які досягнуть межі крайньої бідності, може збільшитися і у подальші роки.

Це означає, що ці люди не матимуть достатніх коштів для задоволення своїх основних потреб, таких як їжа, одяг, житло та медична допомога. Міжнародна організація праці (МОП) прогнозує, що руйнація підприємств, втрата роботи, переїзд в інші регіони підвищує ризики охоплення населення неформальною зайнятістю в Україні, що означає працю без трудового договору, соціальних гарантій та належних умов, часто високі ризики економічної та гендерної дискримінації [306].

Ці прогнози засновані на таких факторах, як:

- руйнування інфраструктури та промисловості. Внаслідок війни в Україні було зруйновано значну частину інфраструктури та промисловості. Це призвело до втрати робочих місць і зниження рівня доходів населення;
- зростання цін. Внаслідок війни в Україні ціни на продукти харчування, паливо та інші товари та послуги значно зросли. Це зробило життя більш складним для людей з низьким доходом;
- вимушена міграція. Це призвело до втрати робочих місць і зниження рівня доходів для багатьох людей.

Питання політичної протидії прекаризації в умовах великомасштабної агресії РФ щодо України дійсно складне. Адже традиційні та альтернативні інструменти політичного захисту, як зазначалося нами на початку цього параграфа, наразі в Україні із зрозумілих причин не можуть бути застосовані. Держава в особі її політичних інститутів та громадянського суспільства здійснює титанічні зусилля для стримування російської агресії та збереження вибору на суверенний демократичний розвиток нації. Однак внаслідок війни, яка має руйнівний вплив на державу, економіку та соціальну сферу, спостерігається стрімке зростання прекаризації.

Це призводить до збільшення числа осіб, що стикаються з бідністю, та поширення прекарних умов серед працівників, які мають безстрокові трудові контракти, але щодня переживають нестабільність свого статусу та тривогу за майбутнє. Війна в Україні стала колосальним викликом не лише держави, але й міжнародної спільноти, яка підтримує нашу країну в її справедливій боротьбі проти агресора. Якщо ж апелювати до проблематики прекаризації, то саме завдяки міжнародній підтримці урядів окремих держав, інтеграційних союзів, міжнародних організацій, Україна змогла зберегти макроекономічну стабільність та надавати ключові соціальні послуги.

У 2023 році до державного бюджету надійшли значні суми зовнішнього фінансування у розмірі 42,6 млрд доларів США. Третина цієї суми складалася із грантів, що були надані безповоротно, а всі отримані кредити були надані від міжнародних партнерів за пільговими умовами [307]. Власне саме зовнішній

фінансовий ресурс дозволив державі виконати свої першочергові зобов'язання перед вразливими верствами населення. Мова йде про пенсійні виплати, зарплати працівникам сфери освіти та охорони здоров'я, а також виплати по соціальному захисту і гуманітарній допомозі.

Загалом від початку повномасштабної війни міжнародні партнери надали Україні 73,7 млрд доларів США. ЄС надав найбільший обсяг фінансової підтримки Україні на 2023 рік у формі макрофінансової допомоги, який становив 18 млрд євро. Кредит орієнтований на термін погашення до 35 років, і країни ЄС компенсують відсотки та інші платежі з обслуговування боргу замість України. Від США Україна отримала 11 мільярдів доларів США в рамках проекту Світового банку «Державні витрати на зміцнення адміністративного потенціалу» (PEACE в Україні).

Навесні 2023 року МВФ ухвалив важливе рішення щодо програми розширеного фінансування для України під час війни. Загальна сума програми становить близько \$15,6 млрд, з яких в 2023 році Україна отримала близько \$4,5 млрд. Не менш вагомими можна вважати і інші важливі надходження від партнерів України, які дозволять утримати в прийнятному стані попри війну фінансову спроможність держави, яка у значній мірі обумовлює і соціальний захист найбільш вразливих верств населення.

Як зазначалось, внаслідок безпрецедентного переміщення населення України, викликаного військовими діями, істотним чином змінився регіональний та секторальний розподіл трудових ресурсів, їх працевлаштування та рівень доходів. Так, в дослідженні, проведеному компанією Gradus Research, здійснено аналіз окремих індикаторів життя внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні[308]. Дослідницька компанія провела з початку повномасштабного вторгнення вісім хвиль дослідження: I хвиля — 28 лютого-1 березня 2022, II хвиля — 8 березня 2022, III хвиля — 28 березня 2022, IV хвиля — 20 квітня 2022, V хвиля — 23 травня 2022, VI хвиля — 28-30 липня 2022, VII хвиля — 27-30 грудня 2022, VIII хвиля — 24-25 квітня 2023, IX хвиля — 20-23 грудня 2023. У дев'ятій хвилі анкету у спеціальному

мобільному додатку заповнили 1330 респондентів. Опитуванню підлягало населення міст розміром більше 50 000 жителів у віці 18-60 років за статтю, віком, розміром населеного пункту та регіону. Важливою складовою дослідження в контексті проблематики прекаризації є питання зайнятості та доходів серед внутрішньо переміщених осіб. В рамках цього обстеження цілком виправдано ставляться питання щодо реальних можливостей повної оцінки масштабів внутрішньої міграції в Україні. Розуміючи складність завдання, отримані результати є ілюстративними та дозволяють виявити ключові тенденції. Це дозволяє оптимізувати механізми підтримки внутрішньо переміщених осіб в Україні та зменшувати масштаби прекаризації. Порівняння результатів опитувань Gradus Research першої та останньої хвили виявило, що рівень працевлаштованості українців зріс майже втричі від початку повномасштабного вторгнення. Відсоток працевлаштованих серед опитаних українців, які працюють повний або частковий робочий день, наразі складає 62%, у порівнянні з 24% у березні 2022 року. Непрацевлаштованими залишаються 28% респондентів, 8% — мають роботу, але не працюють. Цікавим видається питання щодо очікувань по оплаті праці. Тут спостерігається позитивна динаміка: збільшилася кількість опитаних, які отримують заробітну плату і впевнені, що будуть отримувати її в майбутньому — їх частка вперше від початку війни становить більше половини (55%), тоді як у березні 2022 року вона складала 21%.

І якщо об'єктивні показники, на наш погляд, все-таки засвідчують певну адаптацію та позитивні очікування у сфері праці, то за суб'єктивними характеристиками можемо констатувати, що має місце поглиблення песимістичного сприйняття свого нинішнього буття. Більшість респондентів (55%) зазначають, що у їх житті останнім часом переважає втома — під час попередньої хвили опитування у квітні 2023 року такий стан декларували 50% опитаних. Серед інших найбільш поширених станів опитаних переважають напруженість (43%), роздратування (32%), безсилля (31%), розчарування (29%), обережність (28%), страх (28%) та гнів (25%).

Варто також приділити увагу ще одній групі населення України, яка, за нашим переконанням, саме за роки війни стала однією із найбільш чисельних, і яку можна визначати як прекарну. Станом на квітень 2023 року в країнах ОЕСР налічувалося близько 4,7 млн переміщених українців. Спираючись на результати дослідження ОЕСР 2023 року, можемо оцінити, яким чином українські тимчасово переміщені особи долають свій прекарний статус та зменшують елементи невизначеності та непередбачуваності в своєму житті [309]. Частка жінок серед дорослих біженців становить близько 70% для більшості країн, що приймають. Багато хто з переміщених них прибув з дітьми, при цьому частка неповнолітніх становить близько 30%.

Зауважимо, що самі експерти ОЕСР підкреслюють, що країни – реципієнти, попри перманентні хвилі вимушеної міграції із країн Північної Африки, Сирії, зіткнулися із принципово новим профілем вимушених мігрантів. Мова йде про відмінності в гендерному представництві (як правило частка жінок в структурі вимушених мігрантів не перевищувала 30%) та відносно високий освітній рівень вимушених мігрантів з України.

Згідно з цим звітом ОЕСР, Польща, Великобританія і Швеція - лідери з працевлаштування українських біженців. Дані для дослідження були отримані з різних національних та міжнародних джерел і зібрані в різний час. У Польщі, Великобританії, Чехії та Італії дані базуються на опитуваннях. Дані по Польщі взяті зі звіту Національного Банку Польщі. 65% працездатних українських біженців у Польщі знайшли роботу і забезпечили своїм сім'ям можливість стабільно жити та інтегруватися в нове суспільство. Друге і третє місця за рівнем працевлаштування займають Великобританія з 61% і Швеція з 56% працевлаштованих українських біженців. Це свідчить про те, що ці країни надають біженцям можливість швидко знайти роботу і почати новий етап у своєму житті. Згідно зі звітом ОЕСР, Польща визнана країною, де працевлаштування українських біженців серед досліджуваних країн досягло найвищих рівнів.

Рівень зайнятості українських біженців в інших європейських країнах виглядає наступним чином: у Литві - 53%, Чехії - 51%, Данії, Нідерландах та Естонії - 46%, Франції - 33%. Найнижчі показники зайнятості спостерігалися в Швейцарії та Італії, де рівень зайнятості працездатних біженців становив 19%. Проблема працевлаштування зовнішніх мігранток є досить гострою, особливо у багатьох країнах ОЕСР, де залучення жінок-біженок до праці є особливо складним завданням. Досить часто це зумовлено тим, що жінки-біженці в середньому мають нижчу активність (57% порівняно з 77%) і рівень зайнятості (45% порівняно з 62%), ніж чоловіки-біженці [310].

Досягнення достатньо високих показників працевлаштування серед українських жінок - біженців самими експертами ОЕСР пояснюються кумулятивним позитивним впливом факторів, які сприяли цьому.

По-перше, українські біженки, як правило, отримували швидкий доступ до ринку праці в країнах ОЕСР після реєстрації. Це є відмінністю щодо більшості інших осіб-іноземців, які шукали притулку та довго очікували дозволу на працю. [311]. Активація Директиви про тимчасовий захист (2001/55/EC) 4 березня 2022 року вперше в історії надала українцям право на роботу в ЄС без зволікання. Більшість інших країн ОЕСР за межами ЄС, включно з Канадою та США, також надали швидкий доступ до ринку праці [312].

По-друге, той факт, що серед вимушених біженців – жінок є висока частка осіб з вищою освітою, ймовірно, сприяв їх швидкій інтеграції на ринку праці, особливо з огляду на нинішню широко розповсюджену нестачу робочої сили в країнах, що приймають біженців. Незважаючи на значні відмінності між приймаючими країнами, наявні дані свідчать про те, що рівень освіти українських біженців, особливо жінок, не тільки значно вищий, ніж у більшості інших груп біженців, а й перевищує середній рівень населення України та ЄС [313].

По-третє, українці використовують потенціал наявних соціальних мереж та цифрових платформ в приймаючих країнах, спираючись на підтримку

значної української діаспори. За даними Євростату, на кінець 2021 року 1,57 млн. громадян України мали чинну посвідку на проживання в ЄС, що є третьою за величиною групою громадян країн, які походять із держав за межами ЄС, після громадян Марокко і Туреччини.

Не слід занадто оптимістично оцінювати поточні і, можливо, середньострокові перспективи працевлаштування українок-вимушених мігрантів за кордоном. Більшість робочих місць на початковому етапі орієнтовані на низькокваліфіковану працю, і часто спостерігається значна несумісність між вимогами роботи та наявними навичками та професійною підготовкою українок. При цьому існують серйозні ризики експлуатації та гендерного насилля.

Погоджуємося із висновком колективу науковців, що подібний досвід наряду пов'язаний із посиленням прекарного стану мігранток та може мати тривалий вплив на їх фізичне та психологічне здоров'я [314]. Позбавлення належної підтримки може ускладнити здатність організацій до інтеграції, вплинути на можливості працевлаштування та отримання освіти, спричиняючи невизначеність умов проживання, соціальну ізоляцію та нестабільність.

Попри очевидні труднощі, зауважимо, що швидкій інтеграції в нове середовище держав - реципієнтів досягнуто і завдяки новим технологіям. Якщо згадати, що технологічні трансформації в умовах Індустрії 4,0 досить часто в практиці європейських країн, США, Канади та інших розвинених демократіях, фактично виштовхували працівників з ринку праці, то у випадку із українськими мігрантками – вони забезпечили потужну інформаційну підтримку. Дедалі більше країн ОЕСР використовують цифрові інструменти для полегшення інтеграції українських біженців на ринку праці. Такі інструменти також можуть допомогти у працевлаштуванні, що відповідає навичкам, для мінімізації невідповідності навичок і неповної зайнятості, особливо в контексті відносно більш високого рівня кваліфікації та очікуваної цифрової грамотності українських біженців. Окремі проекти такої цифрової підтримки представлено в *Таблиці 3.6*. Значна фінансова, інституційно-правова

та інформаційна підтримка партнерів допомагає зменшувати негативні наслідки великомасштабної війни рф з Україною.

Таблиця 3.6.

Приватні та державні ініціативи цифрової підтримки українців-біженців з питань працевлаштування в окремих країнах -реципієнтах

Країна впровадження	Характеристика
Польща	Портал Praca w Polsce ("Робота в Польщі") для підтримки українців у пошуку роботи, яка відповідає їхній кваліфікації (www.pracawpolsce.gov.pl). Українські біженці можуть використовувати його для надання інформації про свою освіту, кваліфікацію, дані на порталі захищені, і вхід до системи можливий тільки з використанням верифікованого профілю, який є методом перевірки особи на веб-сайтах польської державної адміністрації. Громадяни України можуть безоплатно створити такий профіль разом із номером PESEL.
Канада	Уряд запустив ініціативу Job Bank "Роботи для України" (https://www.jobbank.gc.ca/findajob/resources/jobsforukraine), де могли зареєструватись як українські претенденти на роботу, так і зацікавлені роботодавці. Банк вакансій полегшує пошук кандидатів та надає додаткову інформацію про визнання іноземних дипломів та кваліфікації.
Португалія	За ініціативи уряду Республіки розроблено спеціальну платформу, яка збирає українські профілі та доступні вакансії, а також пропонує низку допоміжних послуг (https://www.iefp.pt/portugal-for-ukraine).
ЄС	Європейська комісія розробила онлайн-ресурс "Резерв талантів ЄС" для переміщених осіб з України за сценарієм, розробленим ОЕСР в 2022 р. [315] Це дозволяє ідентифікувати та відображати професійні навички претендентів на роботу та полегшує їхнє зіставлення з запитами роботодавцями ЄС (https://eures.ec.europa.eu/eu-talent-pool-pilot_en). Наразі він тестується в окремих країнах ЄС, включно з Іспанією, Литвою та Фінляндією. Існуюча платформа мобільності EURES буде використовуватись для зіставлення навичок і кваліфікації мігрантів з потенційними роботодавцями на місцевому рівні[316](European Commission, 2022. Європейське управління праці (ELA) допомагає країнам ЄС у перекладі інформаційних матеріалів. (ELA, 2022[317]). Крім того, Європол посилив перевірки для виявлення можливих порушень Закону про зайнятість щодо пропозицій про роботу, рекламованих на таких сайтах.(Eurocol, 2022 [318]).
Естонія, Франція	Завдяки державним службам зайнятості створено інформаційні сторінки для українських вимушених мігрантів. Естонський фонд страхування на випадок з безробіття виступає посередником у пошуку вакансій через онлайн-портал (https://www.onlineexpo.com/en/work-for-ukraininas-in-estonia), де зацікавлені роботодавці можуть рекламувати вакансії, а претенденти- додаткову підтримку (наприклад, пройти співбесіду під час прийняття на роботу). зі зворотним зв'язком англійською або українською мовою). Однак іноді такі сторінки доступні лише мовою приймаючої країни і не завжди містять інформацію про конкретні можливості працевлаштування для українців (наприклад, Франція, https://www.pole-emploi.fr/international/mobilite-internationale/toutes-les-actus).
Приватні ініціативи	В цілій низці європейських країн за приватної ініціативи створено спеціальні сторінки пошуку, де приватні особи і власники бізнесу пропонують можливості працевлаштування українським біженцям (наприклад, Jobs4UKR, AdeccojobsforUkraine, jobaidUkraine, JobsforUkraine, EU4UA тощо.).

Джерело: розроблено автором

Це дозволяє як всередині України, так і за її межами протидіяти ризикам прекаризації, пов'язаних із нестабільними доходами та невизначеністю перспектив працевлаштування. В доповнення до зазначених механізмів підтримки варто окреслити ще одне потужне джерело протидії прекарності в Україні – це активність громадянського суспільства.

Використовуючи такі формати об'єднання організаційних та фінансових ресурсів як громадські (ГО) та благодійні організації/фонди (БО/БФ), українське громадянське суспільство демонструє вражаючу здатність консолідувати українську спільноту (як всередині країни так і за її межами). Важливо, що спектр завдань, що знаходяться в центрі уваги громадянського суспільства дійсно значний: від військової протидії, до матеріальної підтримки громадян, які зазнали негативних впливів спочатку від COVID-19, а кілька років потому і військових дій з боку рф. Попри війну, як зауважує вітчизняний політолог М. Карашук, саме поєднання демократії та громадянського суспільства стало важливим фактором забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки нашої держави. І, як показує вже практика, однією з важливих передумов ефективного забезпечення безпеки України в новітню добу є рівень залучення в цей процес громадянського суспільства [319].

В медіапросторі найчастіше згадуються такі організації, як БФ «Повернись живим», UNITED 24, ГО «Справа громад», БФ Сергія Притули, БО «Карітас» та інші. З початку повномасштабної війни, лише за участі Національного банку України та трьох найбільших фондів (United24, «Повернись живим» та фонд Притули), було зібрано понад 33,96 млрд грн (близько 1 млрд доларів) [320].

У 2023 році обсяг донатів українців через monobank значно зріс, складаючи 27,4 млрд гривень. Це утричі перевищує показник попереднього 2022 року, коли ця сума становила 8,5 млрд гривень. Кількість донорів також значно збільшилася, досягнувши 5,4 млн осіб у порівнянні з 3 млн у 2022 році. Не лише обсяги донатів зросли, але й середній розмір одного донату. У 2022 році він становив 258 гривень, тоді як у 2023 році піднявся до 349 гривень.

Згідно із зазначеним вище дослідженням, що проводилося Київським міжнародним інститутом соціології у межах проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства», було виявлено, що 91,0% організацій, створених в попередні роки, залишилися активними під час пандемії, а 88,3% – під час війни. Крім того, 86,9% вдалося утримувати зв'язок з цільовою аудиторією під час пандемії та 81,8% – під час війни.

В контексті досліджуваної нами проблематики прекаризації в Україні та механізмів її стримування зазначимо, допомога жертвам війни та переселенцям посідає таке ж місце за пріоритетністю заходів та фінансуванням з боку ГО та БО, які і допомога армії та ветеранам (близько 43%). Можна виілити такі пріоритетні сфери діяльності ГО/БО до і після повномасштабного вторгнення, які багато в чому існують завдяки активності громадянського суспільства в Україні, а саме: допомога армії та ветеранам (21,9% до 43,2%) та допомога жертвам війни і переселенцям (17,5% до 43,2%). Передбачено відбулося зменшення активності у сфер культури і спорту, туризму (36,0% до 27,2%) та освіти (29,1% до 23,8%). Важливо підкреслити, що основні показники активності у сфер правової допомоги, захисту прав людини, допомоги вразливим верствам населення, соціального підприємництва та екології залишаються на високому рівні навіть в умовах війни.

Величезний вплив війни на макроекономіку та соціум відображається у різкому зменшенні робочих місць, доходів у приватному секторі та зниженні загальної купівельної спроможності громадян. Критично тяжкою для України є велика кількість жертв та поранених, масове переміщення населення, втрата ними житла та збільшення рівня бідності. Ці наслідки нерівномірні, зокрема щодо жінок, дітей та людей з інвалідністю. У таких умовах активність громадянського суспільства у підтримці вразливих груп населення та протидії потенційній прекарності є і довго лишатиметься важливим напрямом діяльності як громадянського суспільства, так і держави [321].

У зв'язку з повномасштабною війною в Україні виникла потреба у розробці заходів і програм, які можна швидко адаптувати та масштабувати у

випадку надзвичайних обставин. Ці характеристики є особливо важливими для громадського сектору, який має забезпечити підтримку соціуму, зокрема найбільш вразливої його частини. Мова йде про такі пріоритети:

- врахування локального контексту до війни та необхідність його універсалізації. Під час війни стало важливим адаптувати попередні локальні проекти до нових умов та аудиторії, оскільки багато громадських організацій були вимушені переїхати через військовий конфлікт. Тому необхідно універсалізувати попередній успішний досвід локальних проектів для їх використання в нових обставинах;

- нові запити в маленьких громадах. Внаслідок війни багато українців переїхали до менших міст, що створило нові запити в маленьких громадах. Зокрема, виникла потреба в соціальних та культурних ініціативах. Підтримка таких людей і популяризація нових форматів/активностей може бути одним із пріоритетів громадського сектору;

- повернення до старих пріоритетів. Якщо у перші місяці повномасштабного вторгнення основною метою громадських організацій стала підтримка військових, гуманітарні проекти та допомога в організації прихистків, то пізніше організації поступово повернулися до своїх старих пріоритетів, поєднуючи нові активності зі звичною довоєнною діяльністю;

- кооперація замість конкуренції. Кращі практики активностей та програм варто передавати іншим організаціям, щоб вони реалізували їх на місцях. Деякі проекти в умовах війни набули ще більшого значення, на них є великий суспільний запит, який одна організація просто не в змозі задовольнити. Як їх масштабувати ефективно? Необхідно співпрацювати, передавати свої накопичені знання іншим організаціям. Наприклад, можна використовувати модель франчайзингу для соціальних проектів [322].

Відзначаючи значний потенціал громадянського суспільства у відповіді на нагальні виклики, які стоять перед українською державою та громадою, можемо зазначити, що організації громадянського суспільства виявились досить ефективними і можуть відігравати ключову роль у відновленні країни

після перемоги. Більше того, за висловлюванням відомого вітчизняного дослідника Г. Зеленько, саме з активностями громадського суспільства варто очікувати відновлення процесу реінституціоналізації влади, суть якої у відновленні природних функцій політичних інститутів. Цей виклик лише доведеться подолати сучасній Україні, адже саме через таку умову є досяжною руйнація кланово-олігархічного політичного режиму, який стримував демократичний розвиток нашої держави кілька попередніх десятиліть [323, с. 126].

За результатами вказаного опитування КМІС, кожні чотири з п'яти громадських і благодійних організацій України планують долучитися до громадських ініціатив у відбудові інфраструктури після війни. Частка таких сягає 52.4%. Загалом 87.7% громадських і благодійних організацій України планують долучитися до громадських ініціатив у гуманітарній допомозі після війни. Плани щодо різноманітних фінансових внесків у відбудову країни (наприклад, спрямуванням згенерованих своєю діяльністю коштів або ініціювання залучення коштів на важливі справи) після закінчення війни мають 59.6% тривало діючих і 77.5% новостворених ГО/БО [320, с. 11]

Питання, яким саме очікується майбутній розвиток демократичного суспільства в Україні, яке, з одного боку, подолає виклики військової агресії, а з іншого, потребує зміни самої парадигми соціального і політичного прогресу, вже піднімається вітчизняною політичною наукою. Зокрема варто звернути увагу на колективну працю вітчизняних науковців в особі О. Кондрашова, Д.Неліпи, В. Кобильника, М. Каращука та І. Лященко І. [324]. Дослідниками запропонована модель, що може слугувати певним орієнтиром для формування траєкторії повоєнного розвитку українського суспільства, забезпечення реалізації демократичних ідеалів та сприяння сталому зростанню.

При цьому варто підкреслити більш широкий, ніж виключно національний, вимір пріоритетів пропонованої моделі розвитку суспільства. Розроблені пропозиції стали можливими з огляду проведеного ретроспективного аналізу причинно-наслідкових зв'язків великих військових

конфліктів у світі. Важливими видаються положення, що відображають розуміння складнощів, пов'язаних з військовою агресією, які на пряму торкаються подолання проблем бідності, соціальної та політичної ексклюзії громадян, захисту прав власності тощо. За таких підходів безумовно значимим для нинішньої України є те, що вирішення проблем повоєнного відновлення та подолання проблем прекаризації, зумовлених як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, розглядається на засадах демократичного розвитку нашої держави, урахуваючи при цьому дійсно складний взаємозв'язок між демократією, миром та соціально-економічним розвитком.

Основні результати дослідження були представлені в таких наукових публікаціях автора: [279, 290, 321]

Висновки до розділу III.

Аналіз перспектив розвитку соціально-політичних процесів під впливом реалій впровадження штучного інтелекту, дозволив ідентифікувати низку тенденцій, а саме: посилення турбулентності умов функціонування ринку праці через відчутне збільшення кількості професійних змін, стиснення життєвого циклу освітніх та професійних навичок працівників, що призводить до необхідності перманентного навчання впродовж життя та високу вірогідність зміни напрямку професійної діяльності. Це створює додаткові ризики невизначеності та прекарності трудової діяльності, причому, якщо в попередні періоди, під ризиком безробіття та прекарного стану у першу чергу опинялися низькокваліфіковані працівники із низькими рівнями доходів, то в сучасних умовах прекарний статус поширюється на все більший перелік видів діяльності та професій, включаючи працівників престижних правничих спеціальностей та креативних індустрій.

Апелювання до національних практик врегулювання питань, пов'язаних із посиленням процесів прекаризації в умовах зрілих демократій дозволив окреслити в якості продуктивного джерела релевантних рекомендацій підходи

та пропозиції міжнародних організацій. Певне обмеження національних політичних практик пов'язане із тим, що зміни до існуючого концепту законодавчих актів відображає зазвичай не лише запит суспільства у цілому, але й здатність домінуючої політичної сили (політичних еліт) в тій чи іншій країні реалізувати інтереси своїх виборців, яких вони презентують, і зазвичай охоплюють тривалий термін для обговорення та прийняття. У випадку із рекомендаціями міжнародних організацій мова йде про «позапартійні» підходи, які можна в певній мірі адаптувати до конкретних умов кожної країни.

Дослідження проявів та чинників посилення прекаризації як ознаки стану сучасного українського суспільства показало істотні відмінності окресленого явища у порівнянні із західними демократіями. Якщо визначальними факторами невизначеності для трудової діяльності та соціального статусу в країнах ОЕСР, які можна ідентифікувати як сучасні демократії, є технологічні трансформації системи виробництва та зайнятості в умовах ХХІ століття, глобалізаційні впливи та в якійсь мірі дисфункціональність концепту держави «загального добробуту», то в умовах сучасної України, вони не є визначальними. Навіть за наявності формальних умов для передбачуваної трудової діяльності завдяки безстроковим контрактам, жоден із громадян сучасної України не може бути убезпеченим від непередбачуваної втрати майна, роботи, сталого доходу з огляду на зовнішні обставини, які знаходяться за межами відносин роботодавець – працівник. В цьому аспекті, варто враховувати додаткові фактори впливу, як то безпрецедентні переміщення працездатного населення всередині країни та за її межами, матеріальні втрати громадян з територій, які зазнали окупації, зниження рівня доходів тимчасово переміщених осіб з огляду зайнятості в нових регіонах проживання тощо.

ВИСНОВКИ

Теоретичні положення та практичні рекомендації виконаного дослідження у сукупності вирішують важливе науково-практичне завдання щодо обґрунтування теоретичних засад та інструментарію реалізації політичного потенціалу прекаріату в умовах сучасного демократичного суспільства. Отримані результати дали змогу дійти висновків, які характеризуються науковою новизною та мають практичну значущість.

1. Ознайомлення із теоретичними підходами в рамках сучасної політичної думки щодо проблематики прекаризації та прекарності дозволило визначити їх міждисциплінарний характер та ідентифікувати такі етапи еволюції: перший етап (70 - ті рр. ХХ ст., представники А. Пітру, Ж.-К. Барб'є (Франція) - започаткування окремих елементів теорії прекарності, її тлумачення у вузькому сенсі в рамках проблематики ринку праці та зайнятості; другий етап (80-90 рр. ХХ ст.. представники: Р. Кастель, М. Фуко (Франція), К. Бюхтеман, С. Квак (Бельгія), Б. Джессоб, К. Дуган, А. Фоті, Р. Мунк (Великобританія) - розширення спектру досліджень, посилення дивергенності поглядів на природу та механізми впливу процесів прекаризації на тлі протистояння наукових концепцій та політичних доктрин неоліберального, марксистського, неокейнсіанського та неінституціоналістського спрямування; третій етап (90 рр. ХХ ст. -10-х рр. ХХІ ст., представники : А. Негрі, М. Тронті, П. Вірно, М. Хардт (Італія)) – ідентифікація взаємозв'язку між трансформацією соціально-економічних відносин під впливом глобалізації та запитом на зміни в політичній та соціальній сферах; четвертий етап (10 рр. ХХІ ст. і понині, представники: І. Андерсон, П. Реткліфф, П. Лі, Г.Стендінг, В. Лорі, М. Кастельс (Великобританія), Дж. Чамі (США), Хайн де Хаас (Нідерланди), М. Чайка (Австрія), М.-Л. Флао (Франція), Г. Афенченко, М. Зархіна, Г.Зеленько, М. Каращук, С. Куцепал, Д. Неліпа, О. Ткач, А. Шуліка, (Україна) - посилення уваги до проблематики нової соціальної стратифікації та зміни структурного характеру соціально-політичного представництва найманої праці в нових

умовах розвитку глобальної економіки та геополітики, теоретичне посилення ультраправих та ультралівих популістичних рухів та партій в умовах міграційних криз в США та Європі та обмежень COVID-19.

2. Дослідження показало, що інтерсекційна природа прекаризації як соціально-політичного явища, спричинила певні ускладнення для науковців сформувавши узгоджений підхід та аналітичний інструментарій для її виміру та оцінювання. Це пов'язано, зокрема, зі складністю отримання прийняттого рівня операціоналізації через емпіричне тестування та достатньо значний варіативний спектр інституційних та культурних контекстів, які ототожнюються із прекарністю. Економісти найчастіше апелюють до використання кількісних (об'єктивних) даних щодо рівня оплати праці та інших доходів працівників та стану ринку праці, юристи наголошують на доцільності моніторингу чисельності прекарних груп та осіб через оцінку договірної бази відносин між працедавцями та працівниками, соціологи та психологи – активно застосовують якісний суб'єктивістський аналіз. Такі дисбаланси в підходах до виміру прекаризації потребують свого вирішення. З огляду на це, в роботі було запропоновано використовувати комплексний підхід на основі аналітичного інструментарію, що включає розширений переліку індикаторів, що поєднували б як об'єктивні, так і суб'єктивні аспекти досліджуваного явища. Зокрема, аналіз стану ринків праці через застосування традиційних загальних показників безробіття та рівня зайнятості пропонується доповнювати поглибленим аналізом їх гендерних, освітніх, етнічних тощо характеристик. Для більш додаткового аналізу пропонується залучати не лише прямі, але й опосередковані індикатори, які вже використовуються в рамках обстежень ОЕСР. Завдяки їм стає досяжною оцінка рівня захищеності зайнятих, що перебувають у різних форматах трудових відносин із роботодавцями та рівня передбачуваності поновлення трудової діяльності при безробітті (робочий час, необхідний для виходу з бідності; фінансові перешкоди для повернення на роботу; фінансові перешкоди для працевлаштування з витратами на догляд за дітьми тощо). Важливим додатковим джерелом інформації можуть слугувати

трекери, наприклад опитування The Economist/YouGov, які більш сфокусовані на окремих питаннях політичних уподобань, впливу бідності на політичну активність, відношення громадян до мігрантів, взаємозв'язків між економічною та соціальною вразливістю, факторах, що впливають на можливість брати участь у громадсько-політичних процесах. Вони можуть слугувати серйозним підґрунтям для узагальнення висновків щодо здатності демократичних інститутів відображати запити громадян, забезпечувати справедливість та інклюзивність для всіх суспільних прошарків, не лише прекарних, в умовах зламу технологічних епох, посилення впливу глобалізації на національний розвиток тощо.

3. На основі запропонованого автором методологічного підходу щодо застосування комплексу індикаторів для виміру та оцінювання масштабів прекаризації в сучасних демократіях було виявлено її певні ключові ознаки та тренди. Аналізу підлягали індикатори зайнятості, безробіття, охопленості працівників профспілками в Німеччині, Франції, Великої Британії, Швеції, Іспанії, Італії, США, Канаді та деяких інших держав. Обрання відповідних країн здійснювалося на основі підходів авторитетних міжнародних рейтингів, зокрема за індексом демократії та індексом свободи. Було виявлено, що відмінності у поширенні процесів прекаризації в окреслених країнах багато в чому визначаються специфікою економічного розвитку та рівнем технологічних трансформацій на засадах Індустрії 4.0, глибиною інтегрованості їх економік у світогосподарські процеси, сформованими десятиліттями традиціями політичної боротьби та моделями організації соціально-трудових відносин. Попри наявні відмінності, варто вказати на спільні ознаки, які дозволяють сприймати прекаризацію не в якості окремого національного чи регіонального «відхилення», а як певну усталену практику, масштаби якої будуть лише набирати обертів. Відтак, такими визначено: збереження у більшості державах в довгостроковому періоді відносно сталих показників рівня безробіття, що підтвердило тезу щодо недостатності використання цього показника в якості базового для ідентифікації змін, повзаних із прекаризацією;

поступова зміна структури зайнятості з огляду на ступінь охоплення працівників тим чи іншим її різновидом, а саме збільшення частки осіб з нестандартними формами зайнятості, яким властива невизначеність, непередбачуваність та низькі доходи; виразні ознаки гендерної, етнічної та вікової дискримінації щодо осіб, які у першу чергу підлягають скороченню внаслідок технологічної реорганізації як традиційних, так і нових індустрій; зниження рівня охоплення працівників профспілками (найбільш негативна динаміка в США та країнах Південної Європи, менша – в інших країнах Європи), що деструктивним чином впливає на гарантії соціального захисту та політичні права працівників; збільшення під впливом COVID-19 та впровадження штучного інтелекту в виробничо-трудова процеси рівня прекарності трудової діяльності не лише для низькокваліфікованих працівників, але й осіб із високим рівнем доходів та престижних видів професійної діяльності (працівники креативних індустрій, юристи, тощо).

4. Апелювання до новітніх наукових розвідок щодо стратегій залучення прекарних груп в суспільно-політичні процеси засвідчило про варіативність підходів та достатньо диверсифікований спектр пропонованих методів та способів їх залучення: з одного боку, визнається можливим використання інструментарію традиційної політики, з іншого, утверджуються механізми артикуляції інтересів та запитів прекарних груп через підходи іншої, альтернативної політики. Важливим узагальненням теоретичних напрацювань з проблематики стратегій політичної інклюзії прекарних груп є те, що алгоритми та результативність застосування політичних інструментів залежать від низки передумов: розуміння з боку політичних інститутів (як формальних, так і неформальних) взаємозв'язку між соціально-економічний статусом громадянина та його персональною політичною активністю, визнання значущості ролі соціальної політики держави у протидії прекаризації і підтримки політичного активізму маргіналізованих спільнот; перманентного моніторингу інституційної спроможності держави та її секторальних політик щодо ефективності пропонованих інструментів підтримки, своєчасного

виявлення політичних та соціальних потреб соціальних груп з ознаками прекарності.

5. Оцінка та узагальнення практики використання сформованого традиційного інструментарію сучасних демократій для захисту політичних прав нових прекарних прошарків вказує на такий комплекс пріоритетів та можливостей: адаптація законодавства (інституційно-правовий захист), модернізація державної політики та системи соціального захисту. Одним із ключових елементів інституційно-правового захисту є розробка правової бази, яка захищає права прекаріату. Це стосується трудового законодавства, яке забезпечує гарантії зайнятості незалежно від формату працевлаштування (традиційна стандартна чи нестандартна зайнятість), захист від дискримінації у всіх її проявах та право на колективні договори та переговори. Це також включає політику держави у сфері соціального захисту, таку як страхування на випадок безробіття, соціальну допомогу та охорону здоров'я, що забезпечує певну мережу безпеки для найбільш вразливих верств населення. Іншим важливим елементом інституційного захисту є розробка державної політики, спрямованої на задоволення унікальних потреб прекаріату. Це може включати політику, спрямовану на покращення доступу до освіти та навчальних програм, які надають прекарним працівникам можливість перейти до більш стабільної зайнятості, а також політику, що підтримує підприємництво та створення нових економічних можливостей. Зазначені напрями традиційної політики сприяють створенню більш інклюзивної економіки та підтримці соціальної мобільності.

6. Аналіз кейсів держав із сучасними демократичними системами засвідчив, що на сьогоднішній день традиційні механізми демократичної участі не завжди справляються з наявними потребами та запитамі громадян, яких можна віднести до прекаріату. Це спонукало до розгляду, як можливих, альтернативних політичних механізмів для забезпечення захисту їх інтересів. Серед низки причин, які актуалізують запит на застосування інструментарію альтер-політики можна відмітити: неналежну увагу більшості традиційних політичних партій населенню, яке не є пріоритетним електоратом; певне

розчарування та зростаюча недовіра громадян до спроможності і навіть зацікавленості сучасних політичних еліт вирішувати проблеми людей, які сприймаються ними як соціальні аутсайтери; нехтування політичними партіями принципових питань захисту класових інтересів людей, що потрапили в пастки соціальної та політичної ексклюзії, гендерної, етнічної дискримінації, зростаючої майнової нерівності, соціальної несправедливості тощо. Узагальнення наявного міжнародного досвіду дозволило виокремити такі поширені форми та відповідні їм інструменти альтер-політики, яка на рівні громадянського суспільства здійснює спроби закрити ті прогалини та недоопрацювання, які демонструє традиційна політика. До них можна віднести: громадські протесні рухи, що артикують нагальні питання порушення соціальної справедливості, зростаючої бідності, політичної аномії; цифрові платформи та соціальні мережі, як новий потужний канал самоорганізації та соціального активізму; новітні інституції (альтернативні банки та мережі кооперативів), що надають фінансову підтримку прекарним групам та допомагають їм розвивати власні економічні ініціативи; альянси та коаліції між прекаріатом та іншими соціальними групами задля посилення його політичної ваги; лобювання та політична адвокація, через навчання ефективним стратегіям політичного лобювання з метою розширення їх можливості для взаємодії з законодавцями, участі в публічних консультаціях та адвокації політики, яка вирішує проблеми прекаріату; представлення у ЗМІ та сторітелінг, як інструмент підвищення обізнаності суспільства про проблеми прекаріату і гуманізації його боротьби, формування підтримки громадськості щодо необхідності змін у політиці; міжнародна співпраця та солідарність задля обміну знаннями, досвідом та стратегіями між групами прекаріату різних держав та формування колективної сили для адвокації спільних цілей на глобальному рівні.

7. Оцінювання потенційного впливу новітніх технологічних зрушень в умовах становлення Індустрії 4,0 продемонструвало їх роль як драйвера динамічної трансформації системи соціально-трудова відносин індустріальної

доби та формування нового базису постіндустріального типу для їх реалізації. Аналіз показав тенденцію щодо зменшення трудових та політичних прав громадян, збільшення масштабів політичної прекаризації та системних ризиків для сучасних демократій. В перебігу дослідження було ідентифіковано потенційні суспільні та політичні ризики з огляду високого рівня монополізації влади компаніями, що контролюють ІІІ. До таких віднесено: концентрацію влади корпораціями та монополізацію технологій ІІІ; посилення персональної влади осіб з контролем над ІІІ, поглиблення соціальної нерівності з огляду відсутності для значної чисельності населення можливостей доступу та контролю за технологіями штучного інтелекту; можливості активного застосування політичні маніпуляцій та навіть алгоритмічного управління; виникнення етичних дилем, посилення дезінтеграційних процесів у сфері міждержавної політичної координації. Узагальнення поточної практики по цілій низці держав із сталою демократією рефлексій окремих партій стосовно стану та перспектив впровадження ІІІ в політичне та суспільне життя сучасних держав, показало, що мають місце певні відмінності у сприйнятті цивілізаційних переваг штучного інтелекту. Разом з тим було б хибним стверджувати, що праві партії як виразники запитів та інтересів великого бізнесу однозначно вбачають в можливостях поширення штучного інтелекту виключно позитивні наслідки, а ліві – заперечують його соціальну значущість та будують виключно песимістичні прогнози. В обох крайніх політичних таборах можна спостерігати як симпатиків, так і противників впровадження ІІІ.

8. Проведений в роботі аналіз показав, що держави зі сталими демократичними системами здійснюють активні кроки адаптивно до сформованої національної матриці політичних інститутів у пошуку відповідей на нові соціальні та політичні виклики з огляду на прекаризацію та неухильне збільшення частки населення із нестабільними доходами та примарними перспективами на майбутнє. Задля подальшого впровадження успішних регуляторних практик видається доцільним більш активне апелювання до пропозицій міжнародних організацій, що виступають модераторами в

обговоренні та дослідженні гострих проблем сьогодення на глобальних майданчиках (питання безробіття та зайнятості, зростаючої бідності працюючих, непередбачуваності економічних та політичних ризиків штучного інтелекту, асиметрії в доступі до досягнень науки тощо). Важливою вбачається їх роль як експертних центрів, які узагальнюють наявний міжнародний досвід протидії ризикам окреслених проблем та розробляють певні алгоритми протидії. До апробованих та ефективних складових комплексу заходів з рекомендованих ними політичних рефлексій при просуванні новітніх технологій, які здатні істотно вплинути на ринок праці та зайнятість, варто віднести ініціативи на рівні «м'якого» права, зокрема в частині визнання необхідності соціального діалогу за участю всіх зацікавлених сторін. Механізми взаємодії зазначених контрагентів, зокрема і через урахування голосу працівників, можуть сприяти пом'якшенню негативних соціальних впливів, разом з тим, не виключають поглиблення асиметричних дискримінаційних наслідків саме для прекарних працівників навіть в умовах зрілої демократичної політичної системи. Ефективність соціального діалогу, як показав досвід країн, що активно його впроваджують (США, Франція, Німеччина) залежить від низки базових принципів, урахування яких дозволить досягти кумулятивного ефекту при вирішенні проблем, які турбують все суспільство. До таких варто віднести: принцип включеності, який виявляє себе у тому, що всі зацікавлені сторони, такі як уряди, профспілки, роботодавці, експерти та громадськість, повинні мати можливість брати участь у діалозі; принцип рівності, що передбачає рівні можливості для висловлення своїх думок і поглядів всім учасникам соціального діалогу; принцип транспарентності, який вимагає, щоб сам процес діалогу повинен був прозорим і доступним для всіх його сторін, і принцип консенсусу, коли рішення приймається на основі певного узгодження позицій.

9. Аналіз особливостей розвитку прекаризації в Україні щодо сучасних демократій засвідчив як спільні риси, так відмінності в умовах та джерелах формування соціальної бази осіб, що мають прекарний статус. Зокрема, було

визначено, що зростання чисельності прекарних прошарків та осіб, чия трудова діяльність вирізняється ознаками прекарності пов'язано не стільки із факторами технологічних трансформацій та глобалізацією, що є типовим для досліджуваних держав із сталою демократією, як із деструктивним впливом війни РФ щодо України. Окреслюючи потенційні механізми інституційної та політичної протидії процесам прекаризації в умовах українських реалій, доцільно вести мову не лише про взаємодію формальних та неформальних інститутів, зокрема, через інструментарій традиційної та альтернативної політики, але й про використання потенціалу внутрішніх та зовнішніх (міжнародних) джерел стримування дестабілізаційних процесів у сфері соціально-трудова та соціально-політичних процесів. Це напряму пов'язано із певними обмеженнями у застосунку засобів альтернативної політики (протести, страйки тощо) в умовах війни. Дослідження засвідчило також, що війна в Україні стала колосальним викликом не лише для української держави, але й для міжнародної демократичної спільноти. За таких умов фактично відбувається тестування світової демократичної системи на здатність протистояти викликам авторитаризму та нехтуванню міжнародного права. Саме завдяки активній міжнародній підтримці урядів окремих держав, міжнародних організацій, національного бізнесу та громадянського суспільства українській державі вдається зберігати макроекономічну стабільність, забезпечувати право на працю, надавати ключові соціальні послуги, стримувати масштаби бідності, що, у підсумку, не дозволяє прекаризації досягати незворотніх політичних та соціальних наслідків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Синюченко, А. М. Пріоритетні напрями дослідження проблематики прекарності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*, 2021. №39. С. 54-63. DOI: <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-39-07>
2. Шуліка А.А. Прекарність в сучасному політичному процесі: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 348 с
3. Rodgers G. Precarious Work in Western Europe: The State of the Debate. In *Precarious Jobs in Labour Market Regulation. The Growth of Atypical Employment in Western Europe*. Geneva: International Institute of Labour Studies, 1989. P. 1–16.
4. Castel R. From Manual Workers to Wage Laborers: Transformation of the Social Question. New Brunswick, N.J. Transaction Publishers, 2003. 468 p.
5. Castel R. Et maintenant, le 'précarariat'. *Le Monde* 2006. April 28. URL: https://www.lemonde.fr/idees/article/2006/04/28/et-maintenant-le-precarariat-par-robert-castel_766553_3232.html (access date: 07.03.2021).
6. Castel R. Au-delà du salariat ou en deçà de l'emploi? *L'institutionnalisation du précarariat?* Paris: PUF, 2007. P. 416-433.
7. Standing G. The Precariat: The New Dangerous Class. New York: Bloomsbury Academic, 2011. 192 p.
8. Standing G. A Precariat Charter: From Denizens to Citizens. Publisher: Bloomsbury Academic, 2014. 440 p.
9. Standing G. Basic Income: And How We Can Make It Happen. London: Penguin Books LTD, 2017. 400 p.
10. Breen R. A Weberian approach to class analysis. *Alternative foundations of class analysis*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2002. P.180-214. URL: <https://www.ssc.wisc.edu/~wright/Found-all.pdf> (access date: 23.03.2021).
11. Allen K. The precariat: New class or bogus concept? *Irish Marxist Review*, 2014. №3. P. 43-53.
12. Büchtemann C. F., Quack S. «Bridges» or «traps»? Non-standard employment in the Federal Republic of Germany. In Rodgers, G., Rodgers, J. (Eds.), *Precarious jobs in labour market regulation: The growth of atypical employment in Western Europe*. Brussels: International Institute for Labour Studies, 1989. P. 111-149.
13. Standing G. Understanding the precariat through labour and work. *Development and Change*, 2014. №45. P. 963-980. DOI: <https://doi.org/10.1111/dech.12120>
14. Endruweit G., Trommsdorff G., Burzan N. Wörterbuch der Soziologie (German Edition), 3rd Edition. UVK Verlagsgesellschaft mbH, 2002. 669 s.
15. Mayntz R. Mechanisms in the Analysis of Social Macro-Phenomena. *Philosophy of the Social Sciences*. 2004. №34 (2). P. 237-259. DOI: <https://doi.org/10.1177/00483931032625>

16. Müller A. The Margins and the Marginalised: Social Policy, Labour Migration, and Ethnic Identity in Contemporary China. *Journal of Current Chinese Affairs*, 2016. №45(2). P. 3-27. DOI: <https://doi.org/10.1177/186810261604500201>
17. Синюченко А. М. Маргіналізація класової ідентичності в умовах технологічних трансформацій XXI ст. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*, 2022. Випуск 42, С. 338–344. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.44>
18. Cho S., Crenshaw K., McCall L. Toward a Field of Intersectionality Studies: Theory, Applications, and Praxis. *Journal of Women in Culture and Society*, 2013. Vol. 38 (4). DOI: <https://doi.org/10.1086/669608>
19. Baiasu R. The openness of vulnerability and resilience. *Angelaki*, 2020. № 25. P. 254-264. DOI: <https://doi.org/10.1080/0969725x.2020.1717811>
20. Зеленько Г.І. Наслідки впливу криз політичного розвитку на суспільно-політичні процеси в Україні / Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання: монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.) Р.В. Балабан, С. Г. Брехаря, Л. Л. Кияниця, О.Ю.Кондратенко, Н.В. Кононенко, Т. М. Ляшенко. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. С. 279-308.
21. Hardt M., Negri A. *Multitude. War and Democracy in the Age of Empire*. New York: PENGUIN PRESS, 2004. 405 p. URL: <http://rebels-library.org/files/multitude.pdf> (access date: 15.04.2021).
22. Hardt M., Negri A. *Declaration*. New York: Argo Navis Author Services, 2012. 111 p.
23. Hardt M., Negri A. *Assembly*. New York: Oxford University Press, 2017. 368 p.
24. Foti A. *General Theory of the Precariat: Great Recession, Revolution, Reaction*. Institute of Network Cultures. 2017. 156 p
25. Devine F., Savage M. BBC Great British Class Survey (2011-2013). UK Data Service. SN: 7616, 2015. DOI: <https://doi.org/10.5255/UKDA-SN-7616-1>
26. Ballafkih H., Zinsmeister J., Meerman M. A Job and a Sufficient Income Is Not Enough: The Needs of the Dutch Precariat. *SAGE Open*, 2017, №7(4). DOI: <https://doi.org/10.1177/2158244017749069>
27. Schulten T., Müller T. What's in a name? From minimum wages to living wages in Europe. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 2019. №25 (3). P. 267-284. DOI: <https://doi.org/10.1177/1024258919873989>
28. Ilsøe A., Larsen T.P., Felbo-Kolding J. Living hours under pressure: flexibility loopholes in the Danish IR-model. *Employee Relations*, 2017. Vol. 39 №. 6. P. 888-902. DOI: <https://doi.org/10.1108/ER-03-2017-0049>
29. O'Reilly J., Nazio T., Roche J.M. Compromising conventions: attitudes of dissonance and indifference towards full-time maternal employment in Denmark, Spain, Poland and the UK. *Work, Employment and Society*, 2014. Vol. 28. №. 2. P. 168-188

30. Sánchez-Mira N., O'Reilly J. Household Employment and the Crisis in Europe. *Work, Employment and Society*, 2019. №33(3). P. 422-443. DOI: <https://doi.org/10.1177/0950017018809324>
31. Chamie J. International Migration amid a World in Crisis. *Journal on Migration and Human Security*, 2020. Vol. 8 Issue 3. DOI: <https://doi.org/10.1177/233150242094879>
32. de Haas H., Czaika M., Flahaux M., Mahendra E., Natter K., Vezzoli S., Villares-Varel M. International Migration: Trends, Determinants, and Policy Effects. *Population and development review*, 2019. Vol. 45. Issue 4. DOI: <https://doi.org/10.1111/padr.12291>
33. Hlatshwayo M. Precarious work and precarious resistance: a case study of Zimbabwean migrant women workers in Johannesburg, South Africa. *Diaspora Studies*, 2019. №12 (2). P. 160-178. DOI: <https://doi.org/10.1080/09739572.2018.1485239>
34. Schierup C., Ålund A. A Global migrant precariat labour, citizenship and space for civil society. *Proceedings from the conference Primer Seminario Internacional de Estudios Críticos del.*, 2013. DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.4239.7200>
35. Evans J., Gibb E. Moving from precarious employment to decent work. Geneva: Global Union Research Network, ILO Bureau for Workers' Activities, 2009. 70 p. URL: http://actrav-courses.itsilo.org/en/a4-54332/a4-54332-presentations/andreas-bodemer/moving-from-precarious-employment-to-decent-work/at_download/file (access date: 17.09.2021)
36. ILO (2020). ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Sixth edition URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_755910.pdf (access date: 18.09.2021)
37. ILO (2021). World Employment and Social Outlook: Trends 2021 International Labour Office. Geneva: ILO, 2021. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_795453.pdf (access date: 11.01.2022)
38. Campbell I., Burgess J. Patchy progress? Two decades of research on precariousness and precarious work in Australia. *Labour and Industry*, 2018. № 28(1). P. 48-67. DOI: <https://doi.org/10.1080/10301763.2018.1427424>
39. Sullivan R., Goods C., Smith B. Young Australians are out for control: reconciling flexibility, security, and the next generation of labour. *Labour and Industry*, 2022. №32(1). P. 116-133.
40. Bobek A., Pembroke S., Wickham J. Living in precarious housing: non-standard employment and housing careers of young professionals in Ireland. *Housing Studies*, 2021. № 36(9). P. 1364-1387.
41. Chesters J., Cuervo H. Adjusting to new employment landscapes: consequences of precarious employment for young Australians. *The Economic and Labour Relations Review*, 2019. № 30(2). P. 222–240. DOI: <https://doi.org/10.1177/103530461983274>

42. Alberti G., Bessa I., Hardy K., Trappmann V., Umney C. In, *Against and Beyond Precarity: Work in Insecure Times. Work, Employment and Society*, 2018. 32(3). P. 447–457. DOI: <https://doi.org/10.1177/0950017018762088>
43. Rubery J., Grimshaw D., Keizer A., Johnson M. Challenges and Contradictions in the «Normalising» of Precarious Work. *Work, Employment and Society*, 2018. №32(3). P.509–527. DOI: <https://doi.org/10.1177/0950017017751790>
44. Cant C., Woodcock J. Fast food shutdown: from disorganisation to action in the service sector. *Capital and Class*, 2020. № 44 (4). P 513–521.
45. Standing G. *The corruption of capitalism: Why rentiers thrive and work does not pay*. Biteback Publishing, 2021. 368 p.
46. Burrell J., Fourcade M. The Society of Algorithms. *Annual Review of Sociology*, 2021. № 47. P. 213–237. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-090820-020800>
47. Howcroft D., Bergvall-Kåreborn B. A Typology of Crowdwork Platforms. *Work, Employment and Society*, 2019. №33 (1). P 21–38.
48. Gandini A. Labour Process Theory and the Gig Economy. *Human Relations*, 2019. № 72 (6). P. 1039–1056.
49. Whiteside N. Flexible Employment and Casual Labour: Historical Perspectives on Labour Market Policy. *Journal of Policy History*, 2017. URL: <http://www.historyandpolicy.org/policy-papers/papers/flexible-employment-and-casual-labour-a-historical-perspective-on-labour-ma> (access date: 17.01.2022)
50. Anderson E. *The Business Enterprise as an Ethical Agent. In Performance and Progress: Essays on Capitalism, Business, and Society*. Oxford: Oxford University Press, 2015. P. 185-202 DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198744283.003.0014>
51. Davis G. F. What Might Replace the Modern Corporation? Uberization and the Web Page Enterprise. *Seattle University Law Review*, 2016. № 39. P. 501–515. URL: <https://digitalcommons.law.seattleu.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=2314&context=sulr> (access date: 11.02.2021)
52. Palier B., Thelen K. Institutionalizing Dualism: Complementarities and Change in France and Germany. *Politics & Society*, 2010. №38(1) P. 119–148. DOI: <https://doi.org/10.1177/0032329209357888>
53. Weil D. *The Fissured Workplace: Why Work Became So Bad for So Many and What Can Be Done to Improve It*. Cambridge. MA and London. England: Harvard University Press, 2014. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674726123>
54. Stefano V. The rise of the «just-in-time workforce»: on-demand work, crowdwork and labour protection in the «gig-economy». *Comparative Labor Law and Policy Journal*, 2015. №37. P. 461-471.
55. Huang H. The Food Delivered is More Valuable Than My Life: Understanding the Platform Precarity of Online Food-Delivery Work in China. *Journal of*

- Contemporary Asia*, 2023. № 53(5). P. 852-868. DOI: <https://doi.org/10.1080/00472336.2022.2155866>
56. Vallas S., Schor J. What Do Platforms Do? Understanding the Gig Economy. *Annual Review of Sociology*, 2020. №46. P. 273–294. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-121919-054857>
57. Alberti G., Bessa I. Hardy K., Trappmann V., Umney C. In, Against and Beyond Precarity: Work in Insecure Times. *Work, Employment and Society*, 2018. № 32 (3). P. 447–457.
58. Veen A., Barratt T., Goods C. Platform-Capital's 'App-Etite' for Control: A Labour Process Analysis of Food-Delivery Work in Australia. *Work, Employment and Society*, 2020. № 34 (3). P. 388–406.
59. Куцепал С. В. Трансформації соціальної системи в світоглядній парадигмі сучасності: ризики та небезпеки. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 2017. Вип. 4. № 35. С. 71-80
60. Афенченко Г. В. Прекаріат як аномійний клас. *Вісник Харківської державної академії культури*. Харків: ХДАК, 2015. №47. P. 213-224. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/haksk_2015_47_26 (дата звернення: 23.12.2021)
61. Зархіна М.О. Прекаріат як соціально-політичний феномен: у чому загрози? *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2017. №31. С. 73-78.
62. Шуліка А. Основні форми політичних протестів прекаріату. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 2019. Випуск 2 (42). С. 67-70. URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/194908/195101> (дата звернення: 15.01.2022)
63. Шуліка А. А. Мігранти в сучасному прекаріаті: політичні особливості міжгрупової взаємодії. *Політикус : наук. журнал*, 2019. № 2. С. 17-21 <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-2-17-21>
64. Гоць А.А. Актуальні нестандартні форми зайнятості українців у нових реаліях сучасності. *Габітус*, 2021. Випуск 23. С. 38-42 DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.23.6>
65. Скрипченко І., Ткач О. Сучасні протестні рухи в США як предмет політологічного дослідження. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 2022. №3(54). DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265740>
66. Ткач О. Згортання демократії як небезпека повернення до авторитаризму. *Політичні дослідження/ Political Studies*, 2021. №(2). С. 170–185. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2021-2-9>.
67. Беззуб І. Дистанційна форма зайнятості: українські та зарубіжні реалії. *Громадська думка про правотворення*, 2020. № 16(201). С. 4–11.

- 68.Соболев В. М., Мусіюк І. О. Тенденції зайнятості в умовах цифрової економіки. *Бізнес Інформ*, 2020. №10. С. 143–148. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-10-143-148>
- 69.Кушерець Т. В. «Нове соціальне питання»: причини виникнення та шляхи вирішення. *Політикус : наук. Журнал*, 2019. № 6. С. 31-36
- 70.Ткаченко В. *Прекариат: феномен соціально-політичного радикалізму. Україна дипломатична*, 2019. Випуск XX. С. 585-598. URL: <http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2020/02/60.pdf> (ата звернення: 23.02.2022)
- 71.Bach В. Gerissene Fäden: Anmerkungen zu Erwartungen für eine neue Klassenpolitik und Enttäuschungen, die um die Ecke lauern. *PROKLA. Zeitschrift für Kritische Sozialwissenschaft*, 2018. №48(193). S. 663–673. DOI: <https://doi.org/10.32387/prokla.v48i193.1151>
- 72.Nelipa D. V., Balinska Y. O. The role of populist parties in spreading Euroscepticism: El papel de los partidos populistas en la difusión del Euroscepticismo. *Cuestiones Políticas*, 2022. №40(72). P. 182-202. <https://doi.org/10.46398/Cuestpol.4072.10>
- 73.Синюченко А. Вплив COVID-19 на посилення процесів прекарізації в світі та країнах Центрально-Східної Європи. *Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid-19: матеріали VI міжн.наук.-практ. конф. / Відп. за випуск: В. І. Гиря., М. М. Вегеш. Ужгород: ТОВ "РІК-У", 2021. С. 20-22. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/40104>(access date: 24.04.2022)*
74. Синюченко А. Вплив COVID-19 на розширення соціальної бази прекаріату: міграційний аспект. *Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія* : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8–9 жовтня 2021 року). Київ : КНСО, 2021. С. 67-69
- 75.Mavrozacharakis E., Georgia D. The Decommissioning of the Middle Class. 2018. 31 p. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3236203>
- 76.Comi S., Grasseni M. Are temporary workers discriminated against? Evidence from Europe. *The Manchester School*. 2012. № 80(1). P. 28–50 DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.2011.02231.x>
- 77.Haikkola L., Laine R., Pitkänen T. Young People and Subjective Employment Insecurity: Evidence from the Finnish Youth Barometer between 2009 and 2019. *YOUNG*, 2023. № 31(2). P. 185-208. DOI: <https://doi.org/10.1177/11033088221121528>
- 78.A Research Program on Non-Standard and Precarious Employment. URL: <https://precariousworkresearch.org/> (access date: 14.09.2023)
- 79.Kiersztyn A. Non-standard employment and subjective insecurity: how can we capture job precarity using survey data? *Precarious Work (Research in the Sociology of Work)*. Leeds: Emerald Publishing Limited, 2017. Vol. 31. P.91-122. DOI: <https://doi.org/10.1108/S0277-283320170000031003>

80. Bazzoli A., Probst T., Lee H. Economic Stressors, COVID-19 Attitudes, Worry, and Behaviors among U.S. Working Adults: A Mixture Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2021. №18(5). P. 2338. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph18052338>
81. Bazzoli A., Probst T., Tomas J. A Latent Profile Analysis of Precarity and Its Associated Outcomes: The Haves and the Have-Nots. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2022. № 19(13). P. 7582. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph19137582>
82. OECD (2023). Working hours needed to exit poverty (indicator). DOI: <https://doi.org/10.1787/77505058-en> (Accessed on 05 April 2023)
83. OECD (2023). Financial disincentive to return to work (indicator). DOI: <https://doi.org/10.1787/3ef6e9d7-en> (Accessed on 05 April 2023)
84. OECD (2023). Financial disincentive to enter employment with childcare costs (indicator). DOI: <https://doi.org/10.1787/d44eb45b-en> (Accessed on 05 April 2023)
85. U.S. Bureau of Labor Statistics (BLS). URL: <https://www.bls.gov/cps/> (Accessed on 03 April 2023)
86. OECD (2023). Gender wage gap (indicator). DOI: <https://doi.org/10.1787/7cee77aa-en> (Accessed on 05 April 2023)
87. Full- or part-time status URL: <https://www.bls.gov/cps/lfcharacteristics.htm#fullpart>
88. Dunn M. Who chooses part-time work and why? *Monthly Labor Review*, 2018. DOI: <https://doi.org/10.21916/mlr.2018.8>
89. OECD (2023). Wage levels (indicator). DOI: <https://doi.org/10.1787/0a1c27bc-en> (Accessed on 05 April 2023)
90. OECD (2023). Youth not in employment, education or training (NEET) (indicator). DOI: <https://doi.org/10.1787/72d1033a-en> (Accessed on 07 May 2023)
91. Donnelly R., Schoenbachler A. Part-time work and health in the United States: The role of state policies. *SSM Popul Health*, 2021. №15. P.100891. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2021.100891> .
92. Peckham T., Fujishiro K., Hajat A., Flaherty B.P., Seixas N. Evaluating employment quality as a determinant of health in a changing labor market. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 2019. №5(4). P. 258–281. DOI: <https://doi.org/10.7758/rsf.2019.5.4.09>
93. Thelen K., Wiedemann A. The Anxiety of Precarity: The United States in Comparative Perspective. In F. Rosenbluth & M. Weir (Eds.), *Who Gets What?: The New Politics of Insecurity (SSRC Anxieties of Democracy)*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. P. 281-306. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108879170.012>
94. OECD (2020). The New OECD Employment Protection Legislation Indicators for Temporary Contracts URL <https://www.oecd.org/els/emp/OECD-EPLIndicators-TemporaryContracts.pdf> (access date: 17.09.2021)

95. Foa R.S., Klassen A., Slade M., Rand A., Collins R. The Global Satisfaction with Democracy. Report 2020. Cambridge, United Kingdom: Centre for the Future of Democracy, 2020.
96. HUMAN Surveys. URL: <https://humansurveys.org/surveys/> (access date: 17.09.2021)
97. Pew Research. Global Attitudes and Trends. URL: <https://www.pewresearch.org/topic/politics-policy/> (access date: 20.09.2021)
98. YouGov. <https://yougov.co.uk/topics/politics> (access date: 27.09.2021)
99. Klein S. Conclusion: Democratic Theory and the Future of the Welfare State. In *The Work of Politics: Making a Democratic Welfare State*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. P. 171-180. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108778398.007>
100. Ford M. The rise of the robots: Technology and the threat of mass unemployment. *International Journal of HRD Practice Policy and Research*, 2016. Vol 1. (1). P.111-112. URL: <https://www.ijhrdppr.com/wp-content/uploads/2016/03/IJHRD-Vol-1-No-1-10-Review-Ford.pdf> (access date: 04.10.2021)
101. Acemoglu D., Restrepo P. Automation and new tasks: How technology displaces and reinstates labor. *Journal of Economic Perspectives*, 2019. №33(2). P. 3–30. DOI: <https://doi.org/10.3386/w25684>
102. Morris D. Direct Democracy and the Internet. *Loyola of Los Angeles Law Review*, 2001. Vol. 34. № 3. URL: <https://digitalcommons.lmu.edu/lr/vol34/iss3/5> (access date: 22.10.2022)
103. U.S. Bureau of Labor Statistics (BLS). Civilian unemployment rate. URL: <https://www.bls.gov/charts/employment-situation/civilian-unemployment-rate.htm>(access date: 13.10.2022)
104. OECD (2023). Unemployment rate (indicator). DOI: <https://doi.org/10.1787/52570002-en> (Accessed on 07 May 2023)
105. OECD (2023). Unemployment rate by age group (indicator). DOI: <https://doi.org/10.1787/997c8750-en> (Accessed on 07 May 2023)
106. OECD (2023). Unemployment rates by education level (indicator). DOI: <https://doi.org/10.1787/6183d527-en> (Accessed on 07 May 2023)
107. Number of part-time employees in the United States from 1990 to 2022 URL: <https://www.statista.com/statistics/192338/number-of-part-time-employees-in-the-us-since-1990/> (Accessed on 08 May 2023)
108. OECD (2023). Part-time employment rate (indicator). DOI: <https://doi.org/10.1787/f2ad596c-en> (Accessed on 07 May 2023)
109. U.S. Bureau of Labor Statistics (BLS). Dynamics of the US Labor Force Participation Rate (LFPR) by Age and Gender in 1948-2022. URL: <https://www.bls.gov/cps/> (access date: 17.09.2023)
110. Current Population Survey (CPS). Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/social-trends/2023/03/01/the-enduring-grip-of-the-gender-pay-gap/> (access date: 17.09.2023)

111. Leonesio M. V., Bridges B., Gesumaria R., DelBene L. The Increasing Labor Force Participation of Older Workers and Its Effect on the Income of the Aged. *Social Security Bulletin*, 2012. Vol. 72. №1. P. 59-77. URL: <https://ssrn.com/abstract=1997422> (access date: 11.07.2022)
112. Montez J., Beckfield J., Cooney J., Grumbach J., Hayward M., Koytak H., Woolf S., Zajacova A. US State Policies, Politics, and Life Expectancy. *Milbank Quarterly*, 2020. №98(3). P. 668-699. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-0009.12469>
113. Share of adults with contingent work in the United States in 2021, by ethnicity. URL: <https://www.statista.com/statistics/1034042/gig-economy-distribution-contingent-workers-ethnicity-united-states/> (access date: 17.08.2022)
114. Батрименко О., Синюченко А., Перепелиця Н. Політичні аспекти посилення процесів прекаризації через розвиток «гіг-економіки». В: «Дні науки філософського факультету – 2023», Міжн. наук. конф. (2023; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2023», 11-12 трав. 2023 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2023. с. 531-537.
115. Smith A. Labor Platforms: Technology-Enabled «Gig Work». *Gig Work, Online Selling and Home Sharing*. Washington. DC: Pew Research Center, 2016. URL: <http://www.pewinternet.org/2016/11/17/labor-platforms-technology-enabled-gig-work/> (access date: 02.11.2023)
116. National survey of gig workers paints a picture of poor working conditions, low pay. URL <https://www.epi.org/publication/gig-worker-survey/>(access date: 02.11.2023)
117. Colin N., Palier B. The Next Safety Net: Social Policy for a Digital Age. *Foreign Affairs*, 2015. №94 (4). P. 29–33.
118. Busemeyer M. R., Tober T. Dealing with Technological Change: Social Policy Preferences and Institutional Context. *Comparative Political Studies*, 2022. №56(7). P. 968-999. DOI: <https://doi.org/10.1177/00104140221139381>
119. OECD (2023). Family Database URL: https://www.oecd.org/els/family/database.htm#public_policy (access date: 25.02.2023)
120. State Paid Sick Leave Laws. URL <https://www.ncsl.org/labor-and-employment/paid-sick-leave> (access date: 25.02.2023)
121. Access to paid sick leave, United States. BLS National Compensation Survey 1980–2017. URL: <https://www.bls.gov/ebs/factsheets/paid-personal-leave-2017.htm> (access date: 26.02.2023)
122. OECD (2020). Statutory and collectively agreed annual leave. URL: https://www.oecd.org/els/soc/PF2_3_Additional_leave_entitlements_of_working_parents.pdf (access date: 25.12.2023)

123. Bivens J., Mishel L., Schmitt J. It's not just monopoly and monopsony: How market power has affected American wages. Economic Policy Institute, URL: <https://policycommons.net/artifacts/1409709/its-not-just-monopoly-and-monopsony/2023974/> CID: 20.500.12592/d8bx6r (access date: 26.12.2023)
124. Rahman K. S., Thelen K. The rise of the platform business model and the transformation of twenty-first-century capitalism. *Politics & society*, 2019. №47(2). P. 177-204.
125. Синюченко А. Політичні аспекти проблеми маргіналізації середнього класу. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали XXII міжнар. наук.-практ. конф./за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка, м. Любляна (Словенія). ГО: «ВАДНД», 2022. С. 413-416. URL: <http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-22.pdf> (access date: 28.02.2023)
126. ILO (2022). Modelled Estimates and Projections (ILOEST) Database, Nov. 2022 edition, ILOSTAT URL: <https://ilostat.ilo.org/resources/concepts-and-definitions/ilo-modelled-estimates/> (access date: 15.08.2023)
127. OECD (2022). In-work poverty in OECD countries. DOI: <https://doi.org/10.1787/19962045>
128. U.S. Bureau of Labor Statistics (BLS). Employment and Wages. URL: https://data.bls.gov/cew/apps/data_views/data_views.htm#tab=Tables (access date: 25.08.2023)
129. Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects International Labour Office. Geneva: ILO. 2016, P. 234-244. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_534326.pdf (access date: 25.04.2023)
130. OECD (2023). Labour Force Statistics: Employment by activities and status. OECD Employment and Labour Market Statistics (database). DOI: <https://doi.org/10.1787/data-00289-en>
131. OECD (2022). OECD Employment Outlook 2022: Building Back More Inclusive Labour Markets. OECD Publishing. Paris, 2022. DOI: <https://doi.org/10.1787/1bb305a6-en>.
132. Number of self-employed people in the European Union (EU27) from 2002 to 2021. URL: <https://www.statista.com/statistics/946989/self-employed-persons-in-eu/#statisticContainer> (access date: 25.04.2023)
133. Boston Consulting Group (2021). Freelancing in Europe 2021. URL: <https://web-assets.bcg.com/77/62/07a1c84f4be6b671ca10ec16f6f1/malt-bcg-freelancing-in-europe-2021.pdf> (access date: 05.05.2023)
134. Number of people in employment on a zero-hours contract in the United Kingdom in 2022, by industry. URL: <https://www.statista.com/statistics/407848/number-of-employees-zero-hour-contracts-industry/> (access date: 06.05.2023)

135. Eurofound (2015). New forms of employment. Publications Office of the European Union. Luxembourg, 2015. URL: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1461en_3.pdf (access date: 17.05.2023)
136. Noguchi Y. Freelanced: The Rise of the Contract Workforce. *NPR*, 2018. January 22. URL: <https://www.npr.org/2018/01/22/578825135/rise-of-the-contract-workers-work-is-different-now> (access date: 19.06.2023)
137. Kioupkiolis A. Counter-hegemonic leadership for democratic alter-politics in our times. *Politics*, 2023. №43(4). P. 489-504. DOI: <https://doi.org/10.1177/02633957211063428>
138. Mershon C. Political Elites and the Political Inclusion of Marginalized Groups in Norway. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/355023379_Political_Elites_and_the_Political_Inclusion_of_Marginalized_Peoples (access date: 17.05.2022)
139. Emmenegger P., Marx P., Schraff D. Off to a bad start: Unemployment and political interest during early adulthood. *The Journal of Politics*, 2017. №79(1). P. 315-328.
140. Lazar S., Sanchez A. Understanding labour politics in an age of precarity. *Dialect Anthropol*, 2019. №43. P. 3-14. DOI: [10.1007/s10624-019-09544-7](https://doi.org/10.1007/s10624-019-09544-7)
141. Marx P., Nguyen C. Anti-elite parties and political inequality: How challenges to the political mainstream reduce income gaps in internal efficacy. *European Journal of Political Research*, 2018. №57(4). P. 919-940. DOI: <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1401109>
142. Shore J. How social policy impacts inequalities in political efficacy. *Sociology Compass*, 2020. №14.5.e12784. DOI: <https://doi.org/10.1111/soc4.12784>
143. Daud S. The COVID-19 Pandemic Crisis in Malaysia and the Social Protection Program. *Journal of Developing Societies*, 2021. №37(4). P. 480-501. DOI: <https://doi.org/10.1177/0169796X211041154>
144. Morgan G., Poland B., Jackson S., Gloger A., Luca S., Lach N. A connected community response to COVID-19 in Toronto. *Global Health Promotion*, 2022. №29(1). P. 101-104. DOI: [10.1177/17579759211038258](https://doi.org/10.1177/17579759211038258)
145. Wallerstein N., Muhammad M., Sanchez-Youngman S., Rodriguez Espinosa P., Avila M., Baker E. Power Dynamics in Community-Based Participatory Research: A Multiple-Case Study Analysis of Partnering Contexts, Histories, and Practices. *Health Education & Behavior*, 2019. №46(1). P. 19S-32S. DOI: <https://doi.org/10.1177/1090198119852998>
146. Mouffe C. For a Left Populism. Publisher: Verso, 2018. 112 p.
147. Saad-Filho A. From COVID-19 to the End of Neoliberalism. *Critical Sociology*, 2020. №46 (4-5). P. 477-485. DOI: <https://doi.org/10.1177/0896920520929966>
148. Hage G. Alter-politics: Critical anthropology and the radical imagination. Melbourne University Press, 2015. 241 p.

149. Lynd S., Grubačić A. *Wobblies and Zapatistas: Conversations on anarchism, Marxism, and radical history*. PM Press, 2008. 288 p.
150. Coles R. *Visionary Pragmatism: Radical and Ecological Democracy in Neoliberal Times*. Durham: Duke University Press, 2016. 240 p. DOI: <https://doi.org/10.1215/9780822374664>
151. Dixon C. *Another Politics: Talking across Today's Transformative Movements*. Berkeley: University of California Press, 2014. 355 p. DOI: <https://doi.org/10.1525/9780520958845>
152. Berlant L. *Cruel Optimism*. Durham. NC: Duke University Press, 2011. 352 p. DOI: <https://doi.org/10.1215/9780822394716>
153. Brown W. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. Zone Books, 2015. P. 9–14. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt17kk9p8.3>
154. Cuvreur A. *Essai sur la révolution au XXIe siècle*. Vertigo. DOI: <https://doi.org/10.4000/vertigo.15718>
155. Torry M. *Basic Income: A History*. Edward Elgar Publishing, 2021. 336 p.
156. Harris N. Critical Theory and Universal Basic Income. *Critical Sociology*, 2023. №49 (7-8). P. 1141-1156. DOI: <https://doi.org/10.1177/08969205231151562>
157. Syniuchenko A. Integration of precarious groups into social and political processes under the conditions of modern democracies. *Knowledge, Education, Law, Management*, 2023. № 1. (53). DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.1.23>
158. Federal minimum wage: Issue paper. URL: <https://www.canada.ca/en/employment-social-development/corporate/portfolio/labour/programs/labour-standards/reports/issue-paper-federal-minimum-wage.html> (access date: 17.08.2023)
159. Minimum Wages Regulations - France. URL: <https://wageindicator.org/labour-laws/labour-law-around-the-world/minimum-wages-regulations/minimum-wages-regulations-france> (access date: 17.08.2023)
160. German Government increases minimum wage for 2019. URL: <https://wageindicator.org/salary/minimum-wage/minimum-wages-news/2018/german-government-increases-minimum-wage-for-2019-november-28-2018> (access date: 17.08.2023)
161. Jessoula M., Natili M., Raitano M. Italy: Implementing the new minimum income scheme. ESPN Flash Report 2019/35. *European Social Policy Network (ESPN)*. Brussels: European Commission, 2019.
162. National Minimum Wage: Low Pay. Commission Report 2022. UK: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/63c7ed5bd3bf7f6bece2bfed/Low_Pay_Commission_Report_2022.pdf (access date: 17.08.2023)

163. The Framework for Policy Action on Inclusive Growth. URL: <https://www.oecd.org/mcm/documents/C-MIN-2018-5-EN.pdf> (access date: 19.08.2023)
164. Maino F., De Tommaso C. Fostering Policy Change in Anti-Poverty Schemes in Italy: Still a Long Way to Go. *Social Sciences*, 2022. № 11(8). P. 327. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci11080327>
165. The European Anti-Poverty Network (EAPN) Key Documents. URL: <https://www.eapn.eu/news-and-publications/publications/eapn-key-documents/> (access date: 20.08.2023)
166. Azzollini L., Ross M. Political Participation among the Precariat. *Electoral Turnout and the New Socioeconomics of Marginality in Contemporary Society*. European Consortium for Sociological Research. Lausanne, 2019.
167. Giugni M., Grasso M.T. Party membership and social movement activism: A macro-micro analysis. *Party Politics*, 2021. №27 (1). P. 92-102
168. Hijzen A., Montenegro M., Pessoa A. Minimum wages in a dual labour market: Evidence from the 2019 minimum-wage hike in Spain. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, 2023. № 298. DOI: <https://doi.org/10.1787/7ff44848-en>.
169. Kyung J. H. Income inequality and voting for radical right-wing parties. *Electoral Studies*, 2016. Vol. 42. P. 54-64. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2016.02.001>
170. Countries that Have Tried Universal Basic Income. URL: <https://basicincome.org/news/2022/07/countries-that-have-tried-universal-basic-income/> (access date: 03.09.2023)
171. Kurer T., Häusermann S. Automation Risk, Social Policy Preferences, and Political Participation. In: *Digitalization and the Welfare State*. Oxford University Press, 2022. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780192848369.003.0008>
172. Hemerijck A. Social investment as a policy paradigm. *Journal of European Public Policy*, 2018. № 25(6). P. 810–827. DOI: <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1401111>
173. Anelli M., Colantone I., Stanig P. We Were The Robots: Automation and Voting Behavior in Western Europe. *BAFFI CAREFIN Centre Research Paper*, 2019. №2019-115. 47 p. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3419966>
174. Farber H. S., Herbst D., Kuziemko I., Suresh N. Unions and Inequality Over the Twentieth Century: New Evidence from Survey Data (May 2018). *NBER Working Paper*, 2018. №w24587. URL: <https://ssrn.com/abstract=3177947> (access date: 23.10.2023)
175. Milner H. V. Voting for Populism in Europe: Globalization, Technological Change, and the Extreme Right. *Comparative Political Studies*, 2021. №54(13). P. 2286–2320. DOI: <https://doi.org/10.1177/0010414021997175>

176. ILO (2022). Social Dialogue Report: Collective bargaining for an inclusive, sustainable and resilient recovery. Geneva: ILO, 2022 <https://doi.org/10.54394/VWWK3318>
177. Eidlin B. Labor and the Class Idea in the United States and Canada. *Cambridge Studies in Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316227183>
178. Синюченко А. Ренесанс радикальних політичних трендів у вимірі процесів прекаризації в новітній Європі. В: *Стратегічні орієнтири сталого розвитку в Україні та світі: збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених* (м. Чернігів, 21 квітня 2023 р.). Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2023. С. 438-439. URL: <https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2023/06/zbirnyk-gotovyj-13.06.pdf> (access date: 17.08.2023)
179. Levitsky S., Ziblatt D. How democracies die. Publisher: Crown, 2019. 320 p.
180. Krugman P. American Democracy May Be Dying Authoritarian rule may be just around the corner. *The New York Times*, 2020. April 9. URL: <https://www.nytimes.com/2020/04/09/opinion/wisconsin-primary-democracy.html> (access date: 07.11.2023)
181. Синюченко А. М. Політичний потенціал прекаріату: передумови формування та можливості реалізації. *Вісник Львівського університету. Серія філос. -політолог. студії*. 2022. Випуск 43, С. 314–321. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.43.38>
182. Ceка B., Magalhaes P. C. Do the Rich and the Poor Have Different Conceptions of Democracy? Socioeconomic Status, Inequality, and the Political Status Quo. *Comparative Politics*, 2020. №52(3). P. 383–403. URL: <https://www.jstor.org/stable/26907861> (access date: 04.11.2023)
183. Rousseau R. Political Corruption in Contemporary Democracies: Newness, Scale and Varieties. *International Scientific Journal*, 2008. № 1(2). P. 80-98. URL: <https://www.econstor.eu/obitstream/10419/54627/1/644228784.pdf> (access date: 04.11.2023)
184. Walecki M. Political Parties and Political Corruption. *OSCE ODIHR Democratic Governance and Participation in Public Affairs*. 30 p. URL: https://transparencyschool.org/wp-content/uploads/Marcin-Walecki_Political-Parties-and-Corruption.pdf (access date: 04.11.2023)
185. Bienstman S., Hense S., Gangl M. Explaining the «democratic malaise» in unequal societies: Inequality, external efficacy and political trust. *European Journal of Political Research*, 2024. №63. P. 172–191. DOI: <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12611>
186. World Bank. GINI coefficient (income distribution) URL: <https://genderdata.worldbank.org/indicators/si-pov-gini/> (access date: 04.11.2023)

187. Kang S. Demands Belong to the 99%? The Conflict over Demands, Issues, and Goals in OWS. In: Welty E., Bolton M., Nayak M., Malone C. (eds.) *Occupying Political Science*. New York: Palgrave Macmillan, 2013. DOI: https://doi.org/10.1057/9781137277404_3
188. Célestine A., Breteau N., Recoquillon Ch. Introduction - Black Lives Matter: a transnational movement? *Esclavages & Post-esclavages*, 2022. 6. mis en ligne le 19 mai 2022, consulté le 18 octobre 2023. DOI: <https://doi.org/10.4000/slaveries.6664>
189. Nazneen S., Okech A. Introduction: feminist protests and politics in a world in crisis. *Gender & Development*. 2021. №29(2-3). P. 231-252. DOI: <https://doi.org/10.1080/13552074.2021.2005358>
190. Patrick S. «Failed» States and Global Security: Empirical Questions and Policy Dilemmas. *International Studies Review*, 2007. №9(4). P. 644–662. URL: <http://www.jstor.org/stable/4621865> (access date: 04.05.2023)
191. Seguin B. Podemos and the Ideals of Populist Proceduralism. *Arizona Journal of Hispanic Cultural Studies*, 2017. №21. P. 287–309. URL: <https://www.jstor.org/stable/48581708> (access date: 02.02.2023)
192. Who is Bernie Sanders? *The New York Times*, 2020. URL: <https://www.nytimes.com/interactive/2020/us/elections/bernie-sanders.html>
193. Markou G. The systemic metamorphosis of Greece’s once radical left-wing SYRIZA party. URL: <https://www.opendemocracy.net/en/rethinking-populism/the-systemic-metamorphosis-of-greeces-once-radical-left-wing-syriza-party/> (access date: 14.11.2022)
194. Bonansinga D. «A threat to us»: The interplay of insecurity and enmity narratives in left-wing populism. *British Journal of Politics and International Relations*, 2022. Vol. 24. №3. P. 511-525. DOI: <https://doi.org/10.1177/13691481221078187>
195. Stockman C., Scalia V. Democracy on the Five Star Movement’s Rousseau platform. *European Politics and Society*, 2020. №21(5). P. 603-617. DOI: <https://doi.org/10.1080/23745118.2019.1705564>
196. Hickey S., Kunal S., Bukonya B. The Politics of Inclusive Development: Interrogating the Evidence. Oxford, 2014. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198722564.003.0001>
197. Sareen S., Waagsaether K. L. New municipalism and the governance of urban transitions to sustainability. *Urban Studies*, 2023. №60(11). P. 2271-2289. DOI: <https://doi.org/10.1177/00420980221114968>
198. Janoschka M., Mota F. New municipalism in action or urban neoliberalisation reloaded? An analysis of governance change, stability and path dependence in Madrid (2015–2019). *Urban Studies*, 2021. № 58(13). P. 2814–2830.
199. Rueda D. Is Populism a Political Strategy? A Critique of an Enduring Approach. *Political Studies*, 2021. №69(2). P. 167-184. DOI: <https://doi.org/10.1177/0032321720962355>

200. Betz HG. Conditions Favouring the Success and Failure of Radical Right-Wing Populist Parties in Contemporary Democracies. In: Mény, Y., Surel, Y. (eds) *Democracies and the Populist Challenge*. Palgrave Macmillan, London, 2002. DOI: https://doi.org/10.1057/9781403920072_11
201. Barr R. R. Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics. *Party Politics*, 2009. № 15(1). P. 29-48. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354068808097890>
202. Giugni M., Grasso M. Alternative Action Organizations: Social Solidarity or Political Advocacy? *American Behavioral Scientist*, 2018. № 62(6). P. 778-795. <https://doi.org/10.1177/0002764218768855>
203. Gilardi F. Digital Technology, Politics, and Policy-Making. *Elements in Public Policy* series. Cambridge University Press, 2021. URL: <https://www.fabriziogilardi.org/resources/papers/Digital-Technology-Politics-Policy-Making.pdf> (access date: 05.11.2023)
204. Passini S. The facebook and Twitter revolutions: Active participation in the 21st century. *Human Affairs*, 2012. Vol. 22. №3. P 301-312. DOI: <https://doi.org/10.2478/s13374-012-0025-0>
205. Martel A. A Zapatista Political Ecology De-linking from Neoliberalism by Re-linking with Land. POLLEN Biennial Conference. Oslo, 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/334697447_A_Zapatista_Political_Ecology_De-linking_from_Neoliberalism_by_Re-linking_with_Land (access date: 02.02.2023)
206. 15-M: how Spain's «outraged» movement spawned political change. URL: https://english.elpais.com/society/2022-05-02/15-m-how-spains-outraged-movement-spawned-political-change.html#?prm=copy_link (access date: 04.02.2023)
207. The Future of France: Growing Discontent and the Yellow Vests Movement. URL: <https://www.cfr.org/event/future-france-growing-discontent-and-yellow-vests-movement-0> (access date: 04.02.2023)
208. Verloo M. Intersectional and Cross-Movement Politics and Policies: Reflections on Current Practices and Debates. *Signs*, 2013. №38(4). P. 893–915. DOI: <https://doi.org/10.1086/669572>
209. Каращук М., Ліпін М. Інклюзія, демократія і влада в контексті політичної суб'єктивізації. *Політологічний вісник: Збірник наукових праць*, 2023. № 90. С. 59-84. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2023.90.59-84>
210. McKinsey Global Institute (2017). Jobs lost, jobs gained: What the future of work will mean for jobs, skills, and wages. Report. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/jobs-lost-jobs-gained-what-the-future-of-work-will-mean-for-jobs-skills-and-wages#/> (access date: 01.05.2023)
211. McKinsey Global Institute (2023). Generative artificial intelligence and the future of work in America. Report. URL:

- <https://www.mckinsey.com/mgi/our-research/generative-ai-and-the-future-of-work-in-america#/> (access date: 04.11.2023)
212. Global Perspectives & Solutions (2021). Report. URL: <https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/Technology-at-Work-6.pdf> (access date: 09.07.2023)
213. Accenture (2018). Innovating in the New. Annual Report. URL: https://investor.accenture.com/~/_media/Files/A/Accenture-IR-V3/home/annual-report-2018.pdf
214. PwC (2017). Global artificial intelligence research: determining the size of the reward. Report. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/issues/analytics/assets/pwc-ai-analysis-sizing-the-prize-report.pdf>(access date: 09.07.2023)
215. Wang J., Xing Z., Zhang R. AI technology application and employee responsibility. *Humanit Soc Sci Commun*, 2023. № 10(356). DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01843-3>
216. Brynjolfsson E., Rock D., Syverson Ch. Artificial Intelligence and the Modern Productivity Paradox: A Clash of Expectations and Statistics. *NBER Working Paper*, 2017. № 24001. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w24001/w24001.pdf (access date: 11.07.2023)
217. Mahendra S. Dangers Of AI – Concentration Of Power. URL: <https://www.aiplusinfo.com/blog/dangers-of-ai-concentration-of-power/>(access date: 11.11.2023)
218. De Stefano V. Negotiating the algorithm: automation, artificial intelligence and occupational health and safety. *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 2019. Vol. 41. №1. 32 p. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3178233>
219. White House (2016). Preparing for the Future of Artificial Intelligence. Report. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/whitehouse_files/microsites/ostp/NSTC/preparing_for_the_future_of_ai.pdf(access date: 08.12.2023)
220. White House (2016). Artificial Intelligence, Automation and the Economy. Report. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/whitehouse.gov/files/documents/Artificial-Intelligence-Automation-Economy.PDF> (access date: 09.11.2023)
221. White House (2023). Executive Order on the Safe, Secure, and Trustworthy Development and Use of Artificial Intelligence URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2023/10/30/executive-order-on-the-safe-secure-and-trustworthy-development-and-use-of-artificial-intelligence/>(access date: 22.12.2023)
222. Tian D., Zhang D. The Great Tech Rivalry: China versus the U.S. *Chinese Journal of Communication*, 2023. №16(4). P. 468-471. DOI: <https://doi.org/10.1080/17544750.2023.2285990>

223. Made in China 2025. URL: <https://isdpeu/content/uploads/2018/06/Made-in-China-Backgrounder.pdf>
224. AI Strategy 2022. URL: <https://www8.cao.go.jp/cstp/ai/aistrategy2022en.pdf> (access date: 11.08.2023)
225. Nationalen KI-Strategie der Bundesregierung. URL: <https://www.ki-strategie-deutschland.de/home.html> (access date: 09.08.2023)
226. France 2030. URL: <https://www.gouvernement.fr/france-2030>
227. AI Sector Deal. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/artificial-intelligence-sector-deal/ai-sector-deal> (access date: 10.07.2023)
228. Industrial Strategy: building a Britain fit for the future. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/industrial-strategy-building-a-britain-fit-for-the-future> (access date: 09.10.2023)
229. Lee N., Resnick P., Barton G. Algorithmic bias detection and mitigation: Best practices and policies to reduce consumer harms. *Brookings Reports*. 2019. UR: <https://www.brookings.edu/research/algorithmic-bias-detection-and-mitigation-best-practices-and-policies-to-reduce-consumer-harms/>. (access date: 02.09.2023)
230. Danks D., London A.J. Algorithmic bias in autonomous systems. In: *Proceedings of the Twenty-Sixth International Joint Conference on Artificial Intelligence*. Melbourne: International Joint Conferences on Artificial Intelligence Organization, 2017. P. 4691–4697. DOI: <https://doi.org/10.24963/ijcai.2017/654>
231. Vincent J. Amazon reportedly scraps internal AI recruiting tool that was biased against women. *The Verge*, 2018. <https://www.theverge.com/2018/10/10/17958784/ai-recruiting-tool-bias-amazon-report> (access date: 01.05.2023)
232. Mac R. Facebook apologizes after A.I. puts «primates» label on video of Black men. *New York Times*. 2021. URL: <https://www.nytimes.com/2021/09/03/technology/facebook-ai-race-primates.html> (access date: 09.1.2023)
233. Peters U. Algorithmic Political Bias in Artificial Intelligence Systems. *Philosophy & Technology*. 2022 Vol. 35. №25. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13347-022-00512-8>
234. Thorson K., Cotter K., Medeiros M., Pak C. Algorithmic inference, political interest, and exposure to news and politics on Facebook. *Information, Communication & Society*, 2021. №24(2). P. 183–200.
235. Hartmann J., Schwenzow J., Witte M. The political ideology of conversational AI: Converging evidence on ChatGPT's pro-environmental, left-libertarian orientation. *ChatGPT's Political Ideology*, 2023. 21 p. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2301.01768>
236. Artificial intelligence, democracy and elections. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/751478/EPRS_BRI\(2023\)751478_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/751478/EPRS_BRI(2023)751478_EN.pdf) (access date: 11.11.2023)

237. Schneier B., Farrell H., Sanders N. How Artificial Intelligence Can Aid Democracy. *Slate*, 2023 April 21. URL: <https://slate.com/technology/2023/04/ai-public-option.html> (access date: 02.05.2023)
238. Artificial Intelligence and Electoral Integrity. Concept Paper. *European Conferences of Electoral Management and Bodies*, 2022. Part IV 'How can AI enable a better informed voter choice and a higher turnout?' URL: <https://www.coe.int/en/web/electoral-management-bodies-conference/concept-paper-2022>
239. OECD (2023). AI language models: Technological, socio-economic and policy considerations. *OECD Digital Economy Papers*, 2023. №. 352. DOI: <https://doi.org/10.1787/13d38f92-en>
240. Simchon A., Edwards M., Lewandowsky S. The persuasive effects of political microtargeting in the age of generative artificial intelligence, *PNAS Nexus*, 2024. Vol. 3(2). P. 1-5. DOI: <https://doi.org/10.1093/pnasnexus/pgae035>
241. Digital services act. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2021\)689357](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2021)689357)
242. Heesen J. AI and Elections – Observations, Analyses and Prospects. HEINRICH-BÖLL-STIFTUNG, 2022. №1. URL: <https://il.boell.org/en/2022/01/27/ai-and-elections-observations-analyses-andprospects#:~:text=AI%20tools%20for,limiting%20their%20efficacy> (access date: 03.01.2023)
243. Hebllich S. The effect of the internet on voting behavior. *IZA World of Labor*, 2016. P. 294. DOI: <https://doi.org/10.15185/izawol.294>
244. Jeraj S. Hacking democracy: How cyber attacks are undermining trust in voting. *New Statesman*, 2023. №8. URL: <https://www.newstatesman.com/spotlight/tech-regulation/cybersecurity/2023/08/hacking-democracy-electoral-commission-cyber-attacks> (access date: 15.09.2023)
245. Krawczyński M., Czyżewski P., Bocian K. Reindustrialization: A Challenge to the Economy in the First Quarter of the Twenty-First Century. *Foundations of Management*, 2016. Vol. 8. №.1. P. 107-122. DOI: <https://doi.org/10.1515/fman-2016-0009>
246. Feltrin L., Mah A., Brown, D. Noxious deindustrialization: Experiences of precarity and pollution in Scotland's petrochemical capital. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 2022. №40(4). P. 950-969. DOI: <https://doi.org/10.1177/23996544211056328>
247. Scheiring G., King L. Deindustrialization, social disintegration, and health: a neoclassical sociological approach. *Theory and Society*, 2023. № 52. P. 145–178. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11186-022-09476-2>

248. Standing G. Rescuing the concept of precarity. *Social Europe*, 2021. 7th September. URL: <https://www.socialeurope.eu/rescuing-the-concept-of-precariy>(access date: 04.05.2023)
249. OECD (2022). OECD Economic Outlook. Vol.2022. Issue 2. OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/f6da2159-en>
250. Global Deal (2022). Bargaining under uncertainty. Global Deal, Paris, 2022. URL: <https://www.theglobaldeal.com/good-practices/igbce-chemical-industry-germany/IGBCE-chemical-industry.pdf> (access date: 09.05.2023)
251. Molina O., Pedersini R. Collective bargaining in seven European countries throughout the pandemic. *ILO working paper*, 2022. 74 p. DOI: <https://doi.org/10.54394/WZQA9407>
252. Chan J., Nair M., Rhomberg C. Precarization and Labor Resistance: Canada, the USA, India and China. *Critical Sociology*, 2019. №45. P. 469-483. DOI: <https://doi.org/10.1177/0896920519827634>
253. Vosko L. Managing the Margins: Gender, Citizenship, and the International Regulation of Precarious Employment. *Online edn, Oxford Academic*. Oxford, 2009. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199574810.001.0001>
254. Abbott K., Snidal D. Hard and Soft Law in International Governance. *International Organization*, 2000. Vol. 54. P. 421-456. URL:<https://www.jstor.org/stable/2601340>(access date: 01.07.2023)
255. Gutierrez C., Marchant G. How soft law is used in AI governance. Brookings, 2021. <https://www.brookings.edu/techstream/how-soft-law-is-used-in-ai-governance/>(access date: 03.07.2023)
256. ILO (2006). R198 - Employment Relationship Recommendation, 2006. №. 198. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:REC,en,R198,/Document (access date: 09.07.2023)
257. ILO (2019). Centenary Declaration for the Future of Work. URL: <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/mission-and-objectives/centenary-declaration/lang--en/index.htm>(access date: 09.07.2023)
258. ILO (2015) R204 - Transition from the Informal to the Formal Economy Recommendation. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R204(access date: 09.07.2023)
259. ILO (2022) Decent work in the platform economy. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_855048.pdf (access date: 09.07.2023)
260. OECD (2018). Good Jobs for All in a Changing World of Work: The OECD Jobs Strategy OECD. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264308817-en>.
261. ILO (2011). From precarious work to decent work. Policies and regulations to combat precarious URL:

- https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---actrav/documents/meetingdocument/wcms_164286.pdf (access date: 09.07.2023)
262. Broecke S. Artificial intelligence and labour market matching, *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, 2023. №. 284. DOI: <https://doi.org/10.1787/2b440821-en>
263. OECD (2018). OECD Employment Outlook 2018. DOI: https://doi.org/10.1787/empl_outlook-2018-en
264. OECD (2019). Negotiating Our Way Up: Collective Bargaining in a Changing World of Work. DOI: <https://doi.org/10.1787/1fd2da34-en>
265. Cazes S. Social dialogue and collective bargaining in the age of artificial intelligence. *OECD Employment Outlook, 2023: Artificial Intelligence and the Labour Market*. DOI: <https://doi.org/10.1787/08785bba-en>
266. Houghton D., Hodder A. Understanding trade union usage of social media: A case study of the Public and Commercial Services union on Facebook and Twitter. *New Technology, Work and Employment*, 2021. Vol. 36/2. P. 219-239, DOI: <https://doi.org/10.1111/ntwe.12209>
267. Voss E., Riede H. Digitalisation and workers participation: What trade unions, company level workers and online platform workers in Europe think. Report to the European Trade Union Confederation (ETUC), 2018. URL: <https://www.etuc.org/sites/default/files/publication/file/2018-09/Voss%20Report%20EN2.pdf>(access date: 02.08.2023)
268. Albrecht T., Kellermann C. Künstliche Intelligenz und die Zukunft der digitalen Arbeitsgesellschaft: Konturen einer ganzheitlichen Technikfolgenabschätzung. Hans-Böckler-Stiftung. Düsseldorf, 2020. URL: <http://hdl.handle.net/10419/228963> (access date: 11.08.2023)
269. OECD (2019). Recommendation of the Council on Artificial Intelligence URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>(access date: 09.07.2023)
270. G20 Ministerial Statement on Trade and Digital Economy. URL: <https://www.mofa.go.jp/files/000486596.pdf> (access date: 09.07.2023)
271. OECD.AI (2023). The OECD Artificial Intelligence (AI) Principles, URL: <https://oecd.ai/en/ai-principles> (access date: 12.10.2023)
272. REC/CDEI (2021). Data-driven tools in recruitment guidance. URL: <https://www.rec.uk.com/our-view/research/practical-guides/data-driven-tools-recruitment-guidance> (access date: 19.07.2023)
273. METI (2021). AI Governance in Japan. Report from the expert group on how AI principles should be implemented. Ministry of Economy, Trade and Industry. URL: https://www.meti.go.jp/english/press/2020/0616_001.html (access date: 22.07.2023)
274. IMDA (2023). A.I. Verify - AI Governance Testing Framework & Toolkit - Infocomm Media Development Authority. URL: <https://www.imda.gov.sg/How-We-Can-Help/AI-Verify> (access date: 22.11.2023)

275. Hartl A., Peterka J., Meiss M., Schoenstein M., Dorfs W. Germany's human-centred approach to AI is inclusive, evidence-based and capacity-building. *OECD.AI*, 2021. URL: <https://oecd.ai/wonk/germany-takes-an-inclusive-and-evidence-based-approach-for-capacity-building-and-a-human-centred-use-of-ai> (access date: 09.11.2023)
276. España Digital (2023). AI regulatory and ethical framework. URL: <https://espanadigital.gob.es/en/measure/ai-regulatory-and-ethical-framework> (access date: 29.10.2023)
277. Australian Government (2023). Adoption of AI in the Public Sector. URL: https://www.architecture.dta.gov.au/sp_aga2?id=aga_capability_display&kb=KB0011078 (access date: 29.10.2023)
278. NIST (2022). AI Risk Management Framework: Initial Draft. National Institute of Standards and Technology. URL: <https://www.nist.gov/system/files/documents/2022/03/17/AI-RMF-1stdraft.pdf> (access date: 9.11.2023)
279. Fedun I., Kudyrko L., Shnyrkov O., Bey R., Yatsiuk M., Syniuchenko A. Economic and Political Challenges of Development in Ukraine Industry 4.0. In: Alareeni, B., Hamdan, A., Khamis, R., Khoury, R.E. (eds) *Digitalisation: Opportunities and Challenges for Business*. ICBT. Springer Cham, 2023. Vol. 620. P. 453–467. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-26953-0_42
280. Абакумова Ю. Ринок праці після війни: Україні бракуватиме 4,5 мільйона робочих рук. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3701857-rinok-praci-pisla-vijni-ukraini-brakuvatime-45-milijona-robocih-ruk.html> (дата звернення: 09.01.2024)
281. Судаков М., Лісогор Л. Ринок праці України 2022–2023: стан, тенденції та перспективи: звіт. Державна служба зайнятості України, 2023. 170 с.
282. Абдулліна М. Адаптація робочих місць для людей з інвалідністю. *Економічна правда*, 2023. 6 березня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/6/697696/> (дата звернення: 30.04.2023)
283. Кількість зареєстрованих облікованих ВПО в Україні. URL: <https://www.ioc.gov.ua/dashboardVpo/> (дата звернення: 09.01.2024)
284. Державний центр зайнятості. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67> (дата звернення: 03.01.2024)
285. Жданова Я. В Україні кожен десятий працює нелегально. URL: <https://happymonday.ua/v-ukrayini-kozhden-desyatyj-pratsyuye-nelegalno-derzhpratsi> (дата звернення: 08.01.2024)
286. Державна служба статистики України. Ринок праці України: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.01.2024)
287. Демкович Т. Вплив тіньової зайнятості на економіку України: аналіз та причини. *Socio-Economic Relations in the Digital Society*, 2023. №2(48). P. 50-61. DOI: <https://doi.org/10.55643/ser.2.48.2023.494>

288. Гаєвська Н. Неформальна зайнятість в Україні: причини, наслідки, можливі рішення. URL: <https://ldn.org.ua/event/neformal-na-zayniatist-v-ukraini-prychyny-naslidky-mozhlyvi-rishennia/> (дата звернення: 09.01.2024)
289. Центр Разумкова. Соціально-економічне самопочуття громадян України: підсумки року війни (лютий–березень 2023р.) URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/sotsialnoekonomichne-samopochuttia-gromadian-ukrainy-pidsumky-roku-viiny-liutyi-berezen-2023r> (дата звернення : 11.01.2024)
290. Синюченко А. Імпортозаміщення в регуляторних стратегіях обмеження процесів прекаризації. *Глобалізаційні виклики розвитку національних економік* : тези доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовтня 2021 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. С. 43-46. DOI: <http://doi.org/10.31617/k.knute.2021-10-19>
291. Кодекс законів про працю України. Стаття 21. Трудовий договір: URL: https://kodeksy.com.ua/kodeks_zakoniv_pro_pratsyu_ukraini/statja-21.htm (дата звернення: 11.01.2024)
292. Кодекс законів про працю України. Стаття 23-27 URL: https://kodeksy.com.ua/kodeks_zakoniv_pro_pratsyu_ukraini.htm (дата звернення: 11.01.2024)
293. Про зайнятість населення: Закон України від 05.липня 2012 р. № 5067-VI. Ст. 14. URL: https://kodeksy.com.ua/pro_zajnyatist_naselennya/statja-14.htm
294. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/201799_686917 (дата звернення: 11.01.2024)
295. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text> (дата звернення: 11.01.2024)
296. Новий Трудовий кодекс: реформа, що відповідає вимогам часу. URL: https://buh.ligazakon.net/news/224727_noviy-trudoviy-kodeks-reforma-shcho-vdpovda-vimogam-chasu (дата звернення: 11.01.2024)
297. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо запровадження спеціального режиму оподаткування доходів, отриманих фізичними особами від здійснення окремих видів діяльності. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43005> (дата звернення: 22.01.2024)
298. Дмитренко О. Чому таксист і перукарка не платитимуть 19,5% податку та яка альтернатива. Українська правда, 2024. 4 січня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/01/4/708401/> (дата звернення: 11.01.2024)

299. Garben S. The European Pillar of Social Rights and the European social Charter. Europe des droits & libertés/Europe of Rights & Liberties, 2020. №1. P. 65-78.
300. Проект Закону про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо визначення поняття трудових відносин та ознак їх наявності URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71071 (дата звернення: 12.01.2024)
301. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення: 11.01.2024)
302. Програма партії «Слуга народу». URL: <https://sluga-narodu.com/program/> (дата звернення: 12.01.2024)
303. Програма партії «Голос». URL: <https://golozmin.org/program/get-rich> (дата звернення: 12.01.2024)
304. UNHCR Ukraine. URL: www.unhcr.org (access date: 13.01.2024)
305. World Bank. Ukraine rapid damage and needs assessment. February 2022 – February 2023 URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf> (access date: 13.01.2024)
306. ILO (2022). Devastating war causes displacements as well as losses of employment and income URL: https://www.ilo.org/budapest/countries-covered/ukraine/WCMS_470662/lang--en/index.htm ((access date: 11.01.2024)
307. Ministry of Finance of Ukraine attracted USD 42.6 billion of concessional and grant financing from international partners in 2023. URL: https://mof.gov.ua/en/news/ministry_of_finance_of_ukraine_attracted_usd_42_6_billion_of_concessional_and_grant_financing_from_international_partners_in_2023-4370 (access date: 15.01.2024)
308. Gradus Research (2023). Градус українського суспільства під час війни: аналітичний звіт. URL: <https://gradus.app/ru/open-reports/wartime-survey-ukrainian-society-ninth-wave/> (дата звернення :14.01.2024)
309. OECD (2023). What are the integration challenges of Ukrainian refugee women? URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/what-are-the-integration-challenges-of-ukrainian-refugee-women-bb17dc64/> (access date: 9.02.2024)
310. OECD (2022). Rights and Support for Ukrainian Refugees in Receiving Countries. DOI: <https://doi.org/10.1787/09beb886-en>.
311. OECD (2016). Making Integration Work: Refugees and others in need of protection. *Making Integration Work*. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264251236-en>.
312. OECD (2022). Responding to the Ukrainian refugee crisis. *International Migration Outlook 2022*. OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/23898d5a-en>.

313. OECD (2023). What we know about the skills and early labour market outcomes of refugees from Ukraine. *OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine*. OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/c7e694aa-en>.
314. Phillimore J., Block K., Bradby H. Forced Migration, Sexual and Gender-based Violence and Integration: Effects, Risks and Protective Factors. *Int. Migration & Integration*, 2023. №24. P. 715–745. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12134-022-00970-1>.
315. OECD (2022). Feasibility Study on the Development of an EU Talent Pool: Final Report. URL: <https://www.oecd.org/migration/mig/Report-Feasibility-Study-on-the-Development-of-an-EU-Talent-Pool-2022.pdf>(access date: 9.02.2024)
316. European Commission (2022). Fleeing Ukraine: access to jobs. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/information-people-fleeing-war-ukraine/fleeing-ukraine-access-jobs_en (access date: 10.02.2024)
317. ELA (2022). Support for people fleeing Ukraine URL: <https://www.ela.europa.eu/en/support-people-fleeing-ukraine>(access date: 14.02.2024)
318. Europol (2022). 514 employers linked to labour infringements identified across the EU. URL: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/514-employers-linked-to-labour-infringements-identified-across-eu>(access date: 14.02.2024)
319. Каращук М. Демократія, громадянське суспільство і безпека в умовах поширення ситуації ризику. *Політологічний вісник: Збірник наукових праць*, 2022. № 89. С. 175-187. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2022.89.175-187>
320. Громадянське суспільство України в умовах війни-2022: звіт за результатами дослідження. К.: Київський міжнародний інститут соціології, 2022. 64 с.
321. Синюченко А. Роль громадянського суспільства у подоланні викликів прекаризації. В: *Міжнародний історичний досвід повоєнної реконструкції економіки: уроки для України* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 квітня 2023 р.) / ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», Інститут вищої освіти НАПН України. К., 2023. С. 118. URL: <http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2023/05/Mizhnar-istor-dosvid-povojen-rekonstrukcii-uroky-dla-Ukrainy.pdf> (дата звернення: 24.01.2024)
322. Громадський сектор під час війни: виклики та можливості мають єдине джерело. URL: <https://bigggidea.com/practices/gromadskij-sektor-pid-chas-vijni-vikliki-ta-mozhlivosti-mayut-edine-dzherelo/> (дата звернення: 14.02.2024)
323. Зеленько Г.І. Траєкторія трансформації політичного режиму в Україні за роки незалежності: демократія VS олігархічна клановість /

Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми : монографія. Вид. 2-ге, доп. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. С. 101-138. URL: https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2022/10/Polit_protsees_Monohrafiia_2022.pdf

324. Kondrashov O., Nelipa D., Kobylnyk V., Karashchuk M., Liashchenko I. Democracy under Conditions of War: Challenges and Prospects: Democracia en condiciones de guerra: desafios y perspectivas. *Cuestiones Políticas*, 2023. № 41. (77). P. 809-829. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.53>

Додатки

Додаток А

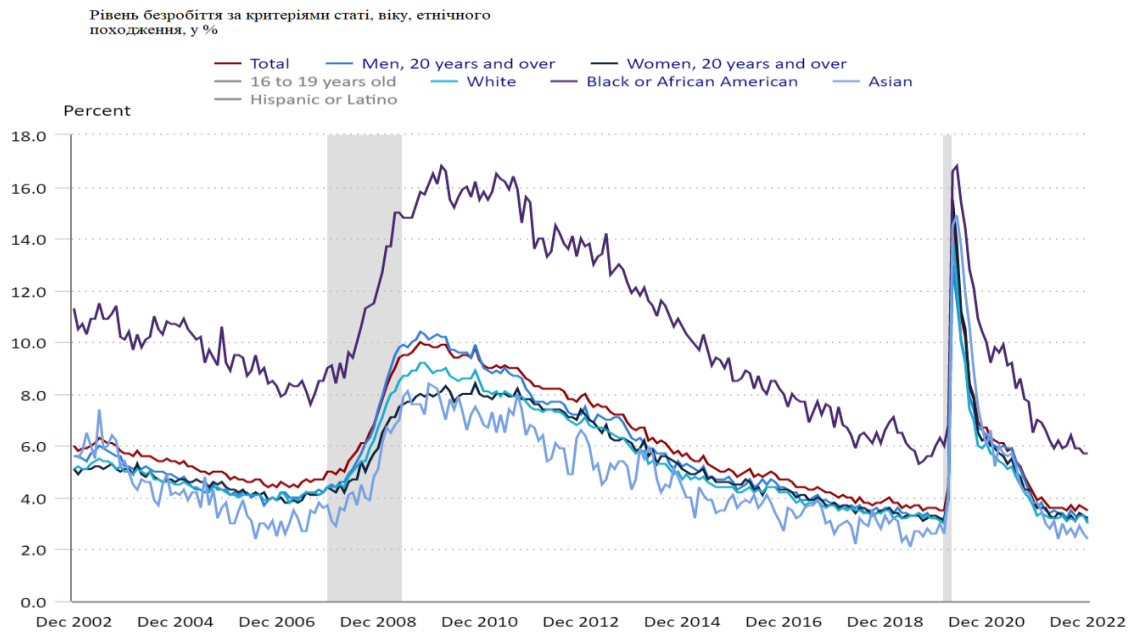

Рисунок 1. Рівень безробіття на ринку праці США в 2002 -2022 рр. за критеріями віку, статі та етнічного походження, у % [103]

Додаток Б

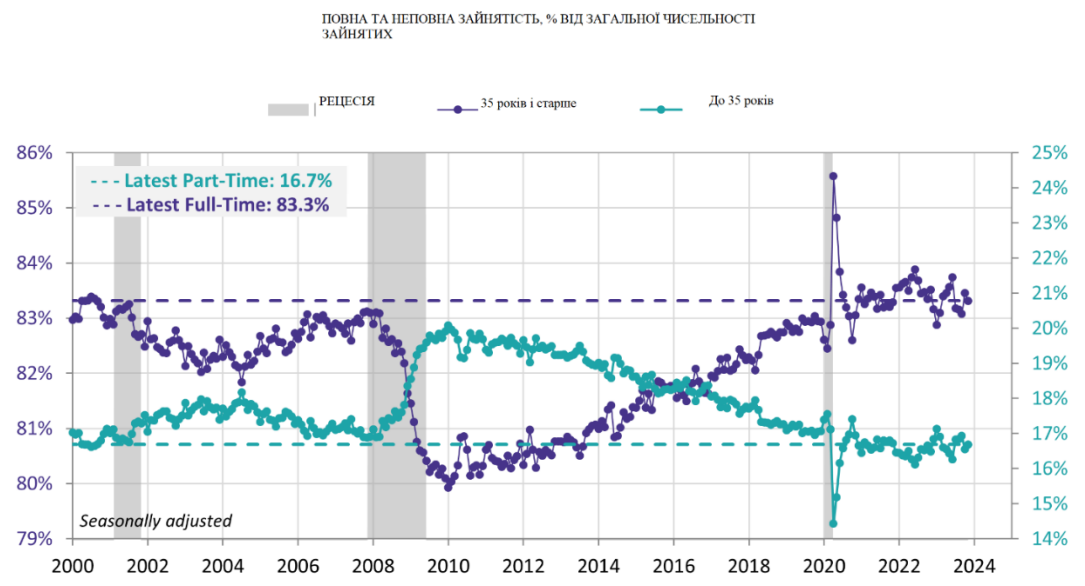

Рисунок 2. Частка повної та неповної зайнятості в структурі зайнятих США в 1986-2022 рр., у % [103]

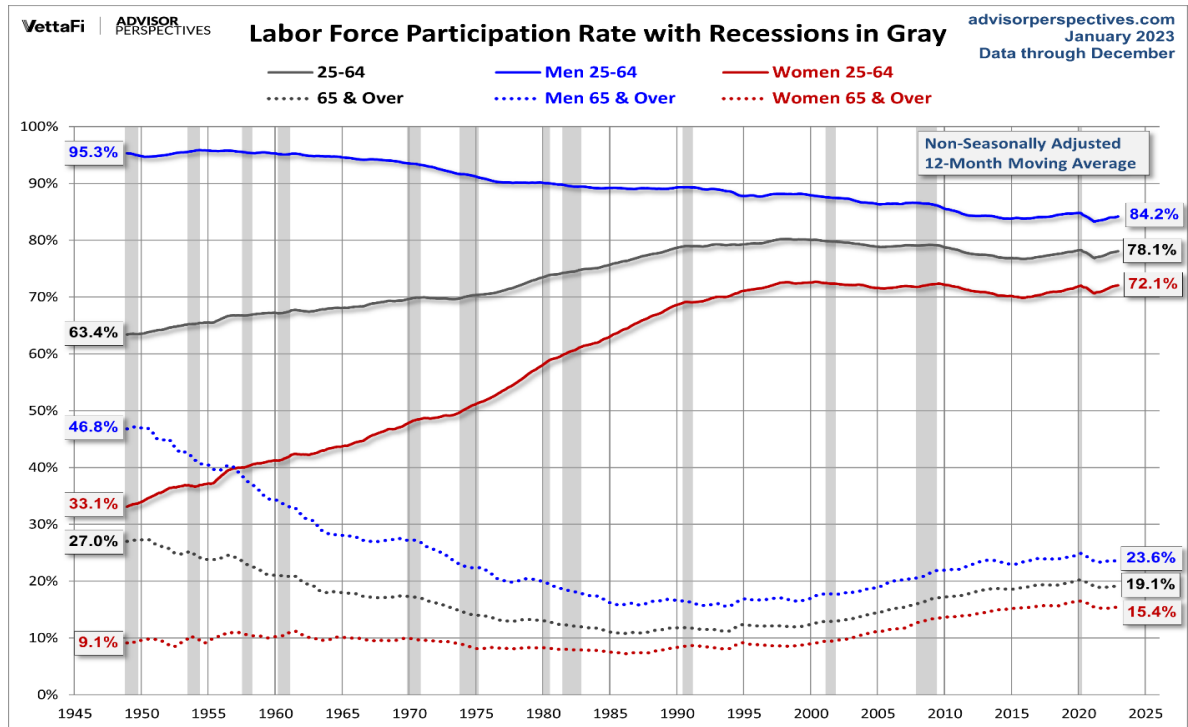

Рисунок 3. Динаміка коефіцієнта участі в робочій силі (LFPR) США за віковими та гендерними ознаками в 1948-2022 рр., у % [109]